1 1991

شنجاڭ مەدەنيتى

XINJIANG CIVILIZATION

ئاتاقلىق سازەندە ئابدۇللا ھامۇت (1938 — 1980)
— سۈرەتنى تۇردى ئېلى تەمىنلىگەن

شىنجاڭ مەدەنىيىتى   قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال

40 - يىل نەشرى   1991 - يىل 1 - سان (ئومۇمىي 188 - سان)

بۇستان

مۇھاكىمە

ئەنئەنىۋى مىللىي ئۇسسۇل ۋە مىللىي ئۇسسۇل ئەنئەنىسى .... ئەنۋەر توختى 2

ئەدەبىيات گۈلزارى

باھاردا ياغقان قار .... (پوۋېست) .... خالىدە ئىسرائىل 6

ئۇيغۇر مۇقاملىرى تەتقىقاتى

«12 مۇقام»نىڭ مۇزىكىلىق ئالاھىدىلىكلىرى توغرىسىدا .... سەپەر ھۈسەيىن 40

ئەقىل ئۈنچىلىرى

تەپەككۇر جەۋھەرلىرى .... تەييارلىغۇچىلار: ر. مۇھەممەت، ئا. خەلپەتوۋ، ئا. ھادىي 43

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

ياخشى نىيەت بەختكە ھەمراھ ...... (ئۇيغۇر خەلق چۆچىكى) ...... قەلەمگە ئالغۇچى: ئابلەت ئابدۇللا 63
«ئېشەكباش» پادىشاھ .... (« ») ...... قەلەمگە ئالغۇچى: نەجمىدىن سىدىق 69

مۇقاۋىدا: دېھقان (ماي بوياق) پەرھاد ئىبراھىم سىزغان. رەسسام ۋە خەتتات: ئابلىمىت ئابلىز (تەكلىپ قىلىنغان). گۈزەل سەنئەت تەھرىرى: رىسالەت مۇھەممەت

تەھرىر ھەيئەت مۇدىرى، باش مۇھەررىر: مۇھەممەت زۇنۇن
مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: قۇربان مامۇت (بۇستاننىڭ مەسئۇل مۇھەررىرى ۋە تېخرېداكتورى)
مەسئۇل مۇھەررىر: ساتتار توختى

تەھرىر ھەيئەت ئەزالىرى:
مۇھەممەت زۇنۇن، مۇھەممەت تاتلىق، ئىبراھىم پەخرىددىن، نىزامىددىن ھۈسەيىن، مۇھەممەت ئېلى زۇنۇن، قۇربان مامۇت، ساتتار توختى

ئەنئەنىۋى مىللىي ئۇسسۇل ۋە مىللىي ئۇسسۇل ئەنئەنىسى

ئەنۋەر تۇختى

ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىياتى مەدەنىيەت-
نىڭ، جۈملىدىن سەنئەتنىڭ تەرەققىياتىغا
تۈرتكە بولۇپ كەلمەكتە. ئۇيغۇرلارنىڭ ناخ-
شا - ئۇسسۇل مەدەنىيىتى جۇڭخۇا ئېلىنىڭ
شانلىق مەدەنىيەت تارىخىدا قەدىمدىن
تارتىپ ھازىرغىچە پۈتكۈل مىللەتنىڭ
پاراسەت ھەم ماھارەتلىرىنى نامايەن قى-
لىپ كەلمەكتە.

شۇنى بىلىشىمىز كېرەككى، ئۇيغۇر خەل-
قىنىڭ ناخشا - ئۇسسۇل سەنئىتى ھازىرقى
يېڭى تارىخىي شارائىتتا ۋە يېڭى مەدەنى-
يەت دولقۇنى قايىنىمىدا بىر مۇنچە يېڭى
مەسىلىگە، يېڭى زىددىيەتكە دۇچ كەلمەك-
تە. جۈملىدىن ئۆزىنىڭ ئۇزاق زامانىدىن
بۇيان شەكىللەندۈرگەن بەدىئىي ئۇسلۇبىنى
يېڭى دەۋرگە، ئاممىغا قانداق ياقتۇرۇش
مەسىلىسى ھەمدە خەلق ئاممىسىنىڭ كۈندىن-
كۈنگە يېڭىلىنىپ، كۈندىن - كۈنگە ئېشىپ

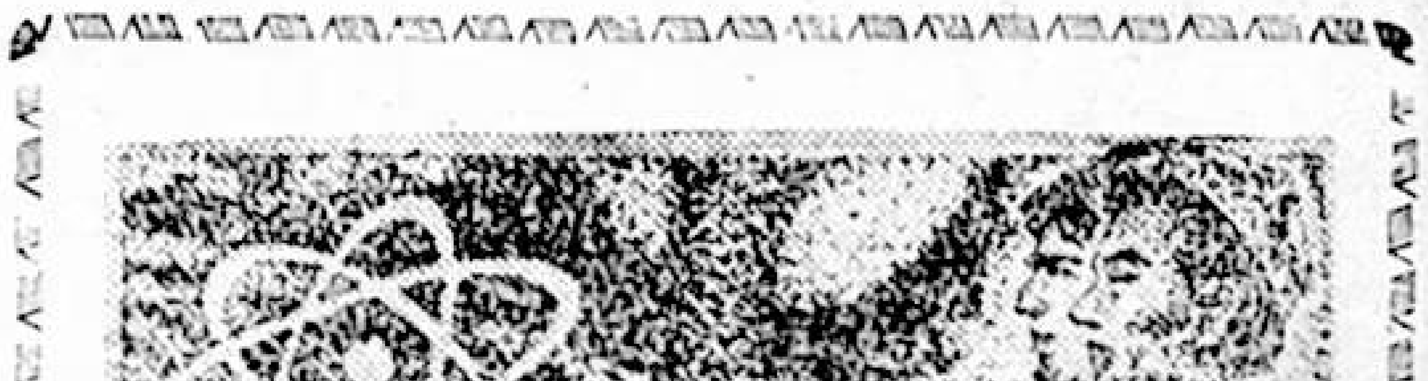

بىر تۇتقان مەنىۋى ئېھتىياجىنى، سەنئەتتىن بەھرىلىنىش ئارزۇسىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى سەنئەت قانۇنىيىتى بويىچە قانداق راۋاجلاندۇرۇش مەسىلىسى كېلىپ چىقماقتا. دېمەك، ھازىرقى شارائىتتا بۇ مەسىلە ناخشا - ئۇسسۇل سەنئىتى جەھەتتىكى ئېسىل مىراسلىرىمىزنى قانداق قىلغاندا تېخىمۇ ئوبدان گۈللەندۈرگىلى بولىدۇ، دېگەن مەسىلىدىنلا ئىبارەت ئەمەس ئەلۋەتتە (بۇمۇ مەسىلىنىڭ مۇھىم بىر تەرىپى)، بەلكى ناخشا - ئۇسسۇل سەنئىتىمىزنى قانداق قىلغاندا تېخىمۇ ئوبدان راۋاجلاندۇرالايمىز، قانداق قىلغاندا زامانغا لايىقلاشتۇرالايمىز دېگەن تېخىمۇ جىددىي مەسىلىدىنمۇ ئىبارەت. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئەنئەنىۋى مىللىي ئۇسسۇللىرىمىزنى مىللىي ئۇسسۇل ئەنئەنىمىز دەيدىغان مۇجمەل قاراشنى ئۆزگەرتىشىمىز زۆرۈر بولسا كېرەك، دېگەن تەشەببۇستىمەن.

ئەنئەنىۋى ناخشا - ئۇسسۇللار ئۇزۇن تارىخىي جەريانىدا ئاتا - بوۋىلىرىمىز ئىجاد قىلغان، بېيىتقان ئېسىل سەنئەتتۇر. ئۇ، خەلقىمىزنىڭ ئۇسسۇل سەنئىتى جەھەتتە گۈزەللىككە بولغان ئىنتىلىشىنى، ئارزۇسىنى، ھېس - تۇيغۇلىرىنى ۋە بۇ جەھەتتىكى قابىلىيەت ھەم ماھارەتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇپ ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. شۇڭا ئەنئەنىۋى سەنئىتىمىز ئۆزىنىڭ نەپىسلىك قىممىتىنى ھازىرمۇ يوقىتىپ قويغىنى يوق، بەلكى ئۇسسۇل سەنئىتىمىزنى يەنىمۇ راۋاجلاندۇرۇشنىڭ پۇختا ئاساسى بولۇپ تۇرماقتا.

گەپ شۇ يەردىكى، ئەنئەنىۋى مىللىي ئۇسسۇل ھەرگىزمۇ مىللىي ئۇسسۇل ئەنئەنىسى ئەمەس. ئەنئەنىۋى مىللىي ئۇسسۇل پەقەت ئەنئەنىنى نامايەن قىلىپلا بېرەلەيدۇ. بىز ئۇزۇندىن بۇيان ئەنئەنىۋى مىللىي ئۇسسۇلنىڭ مەنىۋى ھاياتىمىزدا تۇتقان ئورنىنى ئاگىمىز ئەتىۋارلاپ، ئۇزۇن تارىخىي جەريانىدا ئەمگەكچان ئەجدادلىرىمىز ياراتقان ۋە گۈزەل شەكىلگە كىرگۈزگەن ئەنئەنىۋى ئۇسسۇلنى مىللىي ئۇسسۇلىمىزنىڭ «ئەنئەنە»سى قىلىپ كەلدۇق ۋە ئۇنى ھازىرقى كۈندىكى مىللىي ئۇسسۇل ئىجادىيىتىمىزنىڭ مۇتلەق ئۆلچىمى قىلىپ كەلدۇق. ئەنە شۇنداق چۈشەنچە سالماق ئورۇندا تۇرغاچقا، ئۇسسۇل ساھەسىدىكى بەزى خادىملىرىمىز «ئەنئەنە»نىڭ ئۆزىدىكى دىئالېكتىك مۇناسىۋەتنى نەزەردىن ساقىت قىلىپ، مىللىي ئۇسسۇل ئەنئەنىسىنى پەقەت شەكىل، ئۇسلۇب، ھەرىكەت، يەرلىك خۇسۇسىيەتتىنلا ئىبارەت دەپ گۆدەكلەرچە چۈشىنىپ، ئۇسسۇل سەنئىتىگە بولغان ۋارىسلىقنى ئەنە شۇ يول بىلەن ئىپادىلەپ كەلدى. «ئەنئەنە»گە ۋارىسلىق قىلىپ، ئاز - پاز يېڭى مەزمۇننى قىستۇرۇپ قويساق، ياكى ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان ئۇسسۇل ھەرىكەتلىرىنى ئانچە - مۇنچە كېڭەيتسەك، ھەممە مەسىلە ھەل بولىدۇ، دەپ قاراپ كەلدى ۋە شۇنداق ئىشلەپ كەلدى. كىمكى شۇنداق قىلمىسا، ئەنئەنىنى بۇزدى، ئىزدىن چىقىپ كەتتى دەپ قاراپ، «ئەنئەنە»نى ئىنكار قىلغان ھېسابلاندى. مانا مۇشۇنداق ياسىما «ئەنئەنە قارىشى» بىزنىڭ مىللىي ئۇسسۇل سەنئىتىمىزنىڭ روناق تاپالمايۋاتقانلىقىدىكى مۇھىم سەۋەبلەرنىڭ بىرى.

ھەر بىر مىللەتنىڭ ئۆزىگە خاس ئەنئەنىسى بولىدۇ، ئۇ ئەنئەنە شۇ مىللەتنىڭ مەدەنىيىتى، ئىدىئولوگىيىسى، تەپەككۇر قىلىش ئۇسۇلى، ئەدەب - ئەخلاقى، ئۆرپ - ئادىتى، پسىخولوگىيىسى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ئامىللاردىن تەركىب تاپىدۇ؛ مەدەنىيەت ئەنئەنىسىنى

ھاسىل قىلىدىغان ئامىللار قاتارىدا ئۇسسۇل ئەنئەنىسىمۇ بار. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇسسۇل مەدەنىيىتى ئەنئەنىسى بىر مىللىي ئىجتىمائىي ئاڭ فورماتسىيىسى بولغاچقا، ھەر بىر دەۋردە ئۆتكەن دەۋرلەردىكىگە ئوخشىمايدىغان، ئۆز دەۋرىگە خاس بولغان ئۇسسۇل شەكىللىرىنى، ئىپادىلەش ۋاسىتىلىرىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن. ھەتتا ئەنئەنىۋى نومۇرلارنىڭ ئىپادىلەش ۋاسىتىلىرى، ئۇسسۇل تىلىنىڭ بىر قەدەر پىشقان قېلىپى ۋە مۇقىملاشقان ئىشارەتلىرىمۇ ئورۇندىغۇچىنىڭ ماھارىتى ۋە سەھنە مۇھىتىغا، بولۇپمۇ پۈتۈن دەۋرنىڭ گۈزەللىكتىن بەھرىلىنىدىغان ئېستېتىك روھىي ھالىتىدىكى ئۆزگىرىشكە ئەگىشىپ ئۆزگىرىپ، راۋاجلىنىپ بارىدۇ. ھەر قانداق شەيئى ئۆزىنىڭ تەرەققىياتى جەريانىدا سان ئۆزگىرىشىدىن سۈپەت ئۆزگىرىشىگە ئۆتىدىغان دىئالېكتىك تەرەققىيات نەتىجىسىدە يېڭى - يېڭى سۈپەت بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىدۇ، كونا سۈپەتلەرنىڭ بىر قىسمى يوقىلىدۇ، يەنە بىر قىسمى بولسا ساقلىنىپ قېلىپ، كېيىنكىلىرى ئۈچۈن ئەنئەنە بولۇپ قالىدۇ. ئەنئەنىنىڭ بارلىققا كېلىشىدە جايلار، رايونلار، مىللەتلەر ئارا ئالماشتۇرۇش، ئۆزلەشتۈرۈش ئەڭ مۇھىم ئامىل. يۇقىرىقىلارغا ئاساسەن شۇنى ئېيتالايمىزكى، ئۇيغۇر ئۇسسۇللىرىنىڭ ئەنئەنىسى مۇقىم شەكىلگە كىرىپ، قېلىپلىشىپ كەتكىنى يوق. ئۇ، ئۇستى - ئۇستىلەپ قوشۇلۇپ، توپلىنىپ، تاللىنىپ، شاللىنىپ تۇرىدىغان ھايات بەخش جەريانىدا تۇرماقتا. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئەنئەنىگە ۋارىسلىق قىلىش ۋە ئۇنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن ھەرگىز تەييار ئەنئەنىنى قايتا، ئەينەن تەكرارلىماسلىقىمىز، ئەينەن دورىماسلىقىمىز، بەلكى «ئۆتمۈشتە كۆرۈلۈپ باقمىغان» نەرسىلەرنى بارلىققا كەلتۈرۈشىمىز لازىم.

ئەنئەنىۋى مىللىي ئۇسسۇل بىلەن مىللىي ئۇسسۇل ئەنئەنىسىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ئايرىۋالغاندىلا، ۋارىسلىق قىلىش بىلەن راۋاجلاندۇرۇش مەسىلىسىدە توغرا ئۇسۇلنى تاپالايمىز، يېڭىلىقلارنى، يېڭىدىن ئوتتۇرىغا چىققان ئەسەرلەرنى يەڭگىللىك بىلەن مىللىي ئۇسسۇل ئەنئەنىسىنىڭ دائىرىسىدىن چىقىرىۋېتىشتىن، مىللىي خۇسۇسىيەت ۋە مىللىي ئۇسلۇب (مىللىي پۇراق)نى پەقەت مىللىي ئۇسسۇل تىلىنىڭ ئاز - كۆپلۈكى بويىچە باھالايدىغان ھالەتتە تۇرۇپ قېلىشتىن خالىي بولغاندىلا، ئەنئەنىۋى مىللىي ئۇسسۇل بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي، مىللىي ئۇسسۇلنىڭ چىن ماھىيىتىگە مىللىي ئۇسسۇل مەدەنىيىتىمىزنىڭ كەلگۈسىگە قاراپ راۋاجلىنىش يۆنىلىشى بويىچە قارىيالايمىز.

بەزىلەر زامانىۋىلىق چۈشەنچىسى ياكى زامانىۋى ئاڭ ئەنئەنىۋى مىللىي ئۇسسۇلنى يوقىتىپ قويمىغىدى دەپ ئەندىشە قىلىپ، «ساپ مىللىي»لىكنى نامۇۋاپىق ھالدا تەكىتلىمەكتە. ئېكىن مىللىي ئۇسسۇل مەدەنىيىتىمىزنىڭ ئەنئەنىسىگە ئومۇمیۈزلۈك نەزەر سالىدىغان بولساق، شۇنى كۆرىمىزكى، ئاتا - بوۋىلىرىمىز ئۇسسۇل مەدەنىيىتى جەھەتتە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك مەدەنىيىتىنىڭ، بۇددا مەدەنىيىتىنىڭ، ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان، ئەمما ئۇلارنىڭ ئۇسسۇل مەدەنىيەتلىرىگە ئاسسىمىلاتسىيە بولمىغان، ئۇلارنىڭ تەسىرىدىن ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى يوقاتمىغان، ئەكسىچە، تاشقىرىدىن كەلگەن تۈرلۈك مەدەنىيەتنى دادىل قارشى ئېلىپ، تەشەببۇسكارلىق بىلەن قوبۇل قىلىپ، ئۆزىگە خۇرۇچ قىلغان، ئۇلارنى چەتكە قاقمىغان ھەم ئۇلاردىن ئېيىنىپ - ھۈركۈپمۇ كەتمىگەن،

ئۇلاردىن پايدىلىنىپ، ئۆزىنىڭ مىللىي ئۇسسۇل مەدەنىيىتىنى بېيىتىپ - تولۇقلاپ، جەسۇرانە مىللىي ھاياتىي قۇۋۋىتىنى تېخىمۇ ئاشۇرغان.

سەنئەت تەبىئەت دۇنياسىدا مەۋجۇت ئەمەس. ئۇمۇ تەبىئەت دۇنياسىغا ئوخشاشلا ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇققا مۇھتاج. ئۇنىڭ ئۈچۈن، تەرەققىيات تېپىغا مەنسۇپ بولغان سەنئەت ساھەسىدە ۋارىسلىق قىلىش ئاساسىدىكى ئىجادچانلىقىنى قوللاپ - قۇۋۋەتلەش بىلەنلا توختاپ قالماستىن، مۇستەقىل يېڭىلىق يارىتىش ئاساسىدىكى ئىجادچانلىقنى قوغداشقا تېخىمۇ بەكرەك ئەھمىيەت بېرىشكە توغرا كېلىدۇ. ھەممىگە تونۇش بولغان پەدىلەرنى سان جەھەتتىن كۆپەيتىشكە ئەھمىيەت بېرىش بىلەنلا توختاپ قالماستىن، شەخسىي ماھارەتنى جارى قىلدۇرۇشقا، ئۆز ئالدىغا يول تېپىشقا، باشقىلارنىڭ خىيالىغىمۇ كىرىپ باقمىغان مۆجىزە يارىتىشقا ياردەم بېرەلەيدىغان ئىمكانىيەتلەرنى يارىتىشقا كۆڭۈل بۆلۈشكە توغرا كېلىدۇ. شۇنداق قىلغاندا، ھازىرقى رېئاللىقنى ئۆتمۈشتىكى تارىخقا سېلىپ توغرىلايدىغان، ئەتراپقا، دۇنياغا باقماي، ئۆزىمىز ئويناپ، ئۆزىمىز داڭلايدىغان ھالەتنى ئۆزگەرتىپ، شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل سەنئىتىدە خىلمۇخىل، كۆپ تەرەپلىمە گۈللىنىش ۋەزىيىتىنى بارلىققا كەلتۈرۈپ، ئۇنىڭ تەرەققىياتىنى زامانىنىڭ تەلىپىگە مۇۋاپىق يېڭى ۋە يۇقىرى پەللىگە يەتكۈزگىلى بولىدۇ.

(بېشى 39 - بەتتە)

قانداقلا بولمىسۇن مەن بەختلىك. مەن ئاشۇ مۇھەببىتىمنىڭ كۈچىدە ياشاپ كەلدىم. بۇنىڭدىن كېيىن ھەم شۇنىڭغا تايىنىپ ياشايمەن.

ئۇ، يانچۇقىدىن كىچىككىنە يۇمىلاق قۇتىنى ئالدى. قانسىز، ئورۇق بارماقلىرى بىلەن قۇتىنى ئېچىپ ئۇنى بۇرنىغا يېقىن ئاپاردى ۋە كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئۇزاققىچە پۇرىدى. مەن ئۇنى چەتئەلنىڭ پەۋقۇلئاددە خۇشپۇراق نەرسىلىرى ياكى دورىلىرىدىن بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپ ئۇنىڭدىن سورىدىم.

— ياق، ئۇنىڭدىنمۇ قىممەتلىك نەرسە، — دېدى ئۇ ئەستايىدىللىق بىلەن.

مەن قۇتىنى قولۇمغا ئېلىپلا ھاڭ - تاڭ بولۇپ قالدىم. ئۇنىڭغا قاچىلانغىنى توپا، كەمكۈتسىز توپا ئىدى. قومساڭ قوڭۇر رەڭلىك، قىلدەك ئىنچىكە يىلتىزلار ئارىلاشقان ئۆز يېرىمىزنىڭ توپىسى ئىدى.

— شۇنداق، بۇ مۇشۇ يەرنىڭ توپىسى، ئۇنىڭ قەبرىسىنىڭ توپىسى، مەن بۇنى دۇنيانىڭ ئۇ چېتىگە، دېڭىز - ئوكيانلارنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئېلىپ كېتىمەن...

ئۇنىڭ كۆزلىرى يەنە ياشلاندى.

1990 - يىل نويابىر، ئۈرۈمچى

(پوۋېست)

خالىدە ئىسرائىل

توي مۇراسىمى رېستوراندا ئاددىيلا ئۆتكۈزۈلدى. ئۇ ئەتە چەت ئەلگە ماڭماقچى. قالغان ئۆمرىنى پايانسىز دېڭىز - ئوكيانلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئەشۇ يات ئەلدە، تىلى، مەدەنىيىتى، ئۆرپ - ئادىتى، ھەممىلا نېمىسى تامامەن يوچۇن بولغان ئەشۇ سىرلىق مەملىكەتتە ئۆتكۈزمەكچى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ قەلبىدە قانداق ھېسسىياتلار كېزىۋاتىدىكىن؟ شادلىق، بەخت، تەقەززالىقمىكىن ياكى ھەسرەت، قىيالماسلىقمىكىن؟

تۇنۇگۇن رېستوراندا چاراقلاپ تۇرغان ئاسما چىراغلارنىڭ ئاستىدا، گۈللەر، نازۇنېمەتلەر، ئېسىل شارابلار، ئۇزۇن بويۇنلۇق رومكىلار، پارقىراپ كەتكەن، قىزارغان، خۇشال چىرايلار ئارىسىدا ئۇ، كۆزۈمگە ئاجايىپ گۈزەل، بەختلىك كۆرۈنگەن ئىدى. ھەممە ئادەم تويدا باشقىچىلا گۈزەللىشىپ كەتسە كېرەك، دەپ ئويلاپ ئۇنىڭدىن كۆزۈمنى ئۈزەلمەي قالغان، ئۇنىڭ بەختى ئۈچۈن خۇشاللانغان ئىدىم. ئەمەلىيەتتە ئۇ مېنىڭ كۆزۈمگىلا شۇنداق كۆرۈنمىگەن بولسا كېرەك. بەدىنىگە چىپپىدە كېلىدىغان يارىشىملىق شىم - كاستۇم كىيىۋالغان ئاقباش ئېرىمۇ ئۇنىڭغا تەكرار - تەكرار بۇرۇلۇپ قاراپ، خۇشاللىقتىن ئاغزىنى

يۇمالماي قالغان. ئۇ كۆزلىرىنى جاھاندا بىر ھېساپلىنىدىغان ياسانچۇق ئاياللار ۋە ئۇلارنىڭ كېيىپ بولۇۋالغان ئەرلىرىنىڭ كۆزلىرىدە ھەسەت ئوتلىرى چاقناپ كەتكەن ئىدى.

ئۇ ئېگىز يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇقتا ئارقىسىغا تاشلىنىپ، كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئولتۇراتتى. قانسىز چىرايى، كۆزلىرىنىڭ ئاستىدىكى روشەن قارا داغلار ئۇيقۇسىز ئۆتكەن كېچىلەردىن دېرەك بېرىپ تۇراتتى. كۆزۈم بىردىنلا ئۇنىڭ چېكىسىدىكى ئاق چاچلارغا چۈشۈپ قالدى. كۆزلىرىمگە ئىشەنمەي قالدىم. توۋا، تۈنۈگۈنلا بۇ چاچلار قاپقارا ئىدىغۇ! توي مۇراسىمى ئالدىدىن، گىرىم ماشىنىسىغا چىقىشتىن بۇرۇن مەن ئۇنىڭ چېكىسىدىكى ھالقا - ھالقا بولۇپ تۇرىدىغان قاپقارا چاچلىرىنى ئۆز قولۇم بىلەن تۈزەپ قويغان. شۇنداق، ئۇ چاغدا بىر تالمۇ ئاق چاچ يوق ئىدى. كۆزىنىڭ چېكىسىدىكى قورۇقلارمۇ ئۇنچە كۆپ ۋە سېزىلەرلىك ئەمەس ئىدى. بىر كېچىدىلا نېمانچە ئۆزگىرىپ كەتكەندۇ ئۇ؟ ئۇنىڭغا نېمە بولغاندۇ زادى؟ قارىغاندا. ئانا يۇرتتىن، ۋەتەندىن، يار - بۇرادەرلەردىن ئايرىلىش ئېغىر كەلگەن ئوخشايدۇ، ئۆز ۋاقتىدا ئويلىمىغان، ھېس قىلىپ يەتمىگەن بىلەن، ھەقىقىي ئايرىلىش مىنۇتلىرى يېقىنلاشقاندا ئۆز ۋاقتىدا قەدرىنى يوقاتقان ھەممىلا نەرسە باشقىچە قەدىرلىك بىلىنىپ كەتسە كېرەك... ئالەمنىڭ ئۇ چېتىگە كېتىۋاتىمەن، كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن يەرلەرنى ئىككىنچى قېتىم كۆرەلەمدىمەن، دەپ ھەسرەت چېكەمدىكىن-يە؟ ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ ئۆز تەقدىرىنى باغلاپ كېتىۋاتقان ئەر كىشى 60 لاردىن ھالقىغان ئادەم.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئېرىنىڭ ئىككىلا بالىسى ئۇنىڭدىن چوڭ ئىكەن... بىراق، يەنە بىر ئويلىسام بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ مۇنچىۋالا ھەسرەت چېكىشىگە سەۋەب بولالمايدىغاندەك تۇيۇلىدۇ. ئۇمۇ بىر بەختسىز «قېرى قىز»، 40 ياشقا يېقىنلاشقۇچە ئائىلە ئىسسىقىنى، بالا - چاقا مېھرىنى كۆرمەي، ھەر بىر كۈنىنى كىشىلەرنىڭ كەمسىتىشى، مەسخىرىلىك قاراشلىرى ئاستىدا ئۆتكۈزۈپ كەلگەن بىچارىغۇ. مۇشۇ پېتى كېتىۋەرگەن بولسا كىم بىلىدۇ، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئەشۇ يالغۇز كەپىسىدە جىمجىملا ئۆلۈپ قالسىمۇ كىشىلەر بىلمەي قالاتتىمىكىن تېخى.

بۇ قېتىمقىسى ئاخىرقى پۇرسەت ئىدى. شۇڭا ئۇ بۇ پۇرسەتكە مەھكەم يېپىشتى. ئاخىرقى كۈنلەردە ئۇنىڭ كۆزلىرىدە ئۆچكىنىگە ئۇزۇن بولغان شادلىق، ھاياجان ئۇچقۇنلىرى قايتا چاقنىدى. قايتىدىن ياسىنىپ - تارىنىپ، رەڭ تۈزۈپ ياشلىقىغا قايتقاندەك بولدى. خوتۇنلىرىدىن كۆڭلى سوۋۇپ كەتكەن ئەرلەر ئۇنىڭغا قايتا زەڭ سېلىپ قاراپ: «ھەتتىڭەي، ئىلگىرى ئەجەب سەپسالماپتىكەنمىزا، كاسا پەتكە» دېيىشىپ تىللىرىنى چاكىلدىتىپ قېلىشتى. خېلى - خېلى ئاياللارمۇ ئۇنىڭغا كەلگەن بۇ «ئامەت»كە ھەۋەس قىلىشىپ قېلىشتى. شۇڭىمىسى بولغۇلۇق بولۇپ، ھەممە ئاخىرلاشقاندا ئۇ گويا ئۇزۇن يول يۈرۈپ ماغدۇرىدىن كەتكەن يولۇچىدەك، ھېلىلا قىيىن بىر رولنى ئويناپ بولۇپ سەھنىدىن چۈشكەن ئارتىستەك بوشىشىپ ئولتۇرىدۇ. مۇشۇ ھالدا ئۇنى كىممۇ يېڭى تويى بولغان، ئەتە يىراق سەپەرگە ئاتلىنىدىغان كېلىنچەك دېسۇن.

مەن ئۇنىڭ قىلمىن يوپۇرماقلار ئارىسىدىن چۈشۈپ تۇرغان ئاقۇش كۆز ئاپتىپىدا تېخىمۇ تاتىراڭغۇ كۆرۈنگەن چىرايىغا، ياش قىزلارغا خاس نەمخۇش، پارقىراقلىقىنى يوقاتقان پېشانىسىگە، قىرلىق، تۈپتۈز بۇرنىغا، بىلىنەر - بىلىنمەس تىترەپ تۇرغان لەۋلىرىگە قارىدىم. ئۇنىڭ كىرپىكلىرى تىترىدى، ئەشۇ تىترەش ئىچىدىن شەبنەمدەك تازا، پارقىراق ئىككى تامچا ياش دومىلاپ چۈشۈپ لەۋلىرىنىڭ ئەتراپىدا توختاپ قالدى. ئارقىدىن تېخىمۇ كۆپ ياش تامچىلىرى يېپى ئۈزۈلگەن مارجاندەك تۆكۈلگىلى تۇردى. ئۇ ئۈنسىز يىغلاۋاتاتتى. مەن زۇۋان سۈرمىدىم. تەسەللىيمۇ بەرمىدىم. يىغا ھەسرەتنى يېنىكلىتىدۇ، كۆز يېشى يۈرەكتىكى لاۋۇلداپ يېنىۋاتقان ئوتنى ئۆچۈرىدۇ. ئۆز ۋەتىنىدە، ئانا يۇرتىدا ئاخىرقى قېتىم يىغلىۋالسۇن، دەرد - ھەسرىتىنى مۇشۇ يەرگە تاشلاپ، ئىچ - قارنىنى بوشىتىپ چىقىپ كەتسۇن. ئۇ يەردە كىمگە يىغلايدۇ. دەردىنى كىم بىلەن ئورتاقلىشىدۇ؟ ھەي، بىچارە ... دەيتتىم ئىچىمدە. بىز ئۇزاققىچە شۇنداق ئولتۇرۇشتۇق. قاچانلاردىكىن، ئۇ بېشىنى كۆتۈردى. كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ ماڭا قارىدى. مەن يىغىدىن قىزارغان بۇ كۆزلەردىكى شادلىقتىن، بايىلا مۇردىنىڭ چىرايىدەك خۇنۈك، ھەسرەتلىك كۆرۈنگەن چىرايىدا پارلىغان بەختتىن ھاڭ - تاڭ بولدۇم، كۆزلىرىمگە ئىشەنمىدىم. بىراق، ئۇ راستىنلا چەكسىز بەختىيارلىق ئىلكىدە كۈلۈمسىرەۋاتاتتى.

— سىلەر ھەممىڭلار مېنى دۇنيادىكى ئەڭ بەختسىز ئايال دەپ قارايسىلەر، ماڭا ئىچىڭلارنى ئاغرىتىسىلەر. ئەمەلىيەتتە مەن بەختلىك، بەلكىم ھەممىڭلاردىن بەختلىك-

تىمەن ...، - دېدى ئۇ.

ئۇ مېنىڭ ھاڭ-تاڭ بولۇپ قالغان بىچارە ھالىتىمگە قاراپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ... مەن توي قىلغان، خۇدا ئالدىدا، مۇقەددەس يەر - زېمىن ئالدىدا. ئۆزۈمنىڭ تۇنجى، ئەڭ يالقۇنلۇق مۇھەببىتىمنى، پاك ۋۇجۇدۇمنى، بارلىقىمنى ئۇ دۇنيا-بۇ دۇنيالىق سۆيگەن بىردىنبىر كىشىمگە تەقدىم قىلغان. دۇنيادا مەندەك مۇرادىغا يەتكەن ئاياللاردىن كۆپ بولمىسا كېرەك، دەپ ئويلايمەن...

—ئۇ كىشى ھازىر قەيەردە؟ — بۇ سوئالنىڭ ئاغزىمدىن قانداقلارچە چىقىپ كەتكىنىنى بىلمىدىم. ئۇنىڭ كۆزلىرى بىردىنلا خىرەلەشتى. پېشانىسى،كۆزلىرىنىڭ قۇيرۇقى ۋە جاۋغايلىرىدىكى ئىنچىكە قورۇقلار چوڭقۇرلاشقاندەك كۆرۈندى. ئايىغى ئاستىدىكى قويۇق كوكاتلار ئارىسىغا بىر پەس تىكىلىپ تۇرغاندىن كېيىن، ئۆز-ئۆزىگە سۆزلەۋاتقاندەك پىچىرلىدى:

—ئۇ ئۆلۈپ كەتكەن... تا ھازىرغىچە پات-پات چۈشۈمگە كىرىدۇ. جۇر، مەن سېنى ئۆيۈمگە ئېلىپ كېتەي، ئايالىمنى قويۇۋەتتىم، دەپ قولۇمدىن تارتىدۇ... مەنمۇ كەتمەكچى بولىمەن، ئەمما پۇتلىرىمنى يۆتكىيەلمەيمەن... شۇنچە يىللار ئۆتتى... ئۇ مېنىڭ قەلبىمدە تېخى ھايات ئىكەن. مەن ئۇنى ئۇنتالمايدىكەنمەن، ئۆمۈرۋايەت ئۇنتالمىغۇدەكمەن. مەن بۇنى تۈنۈگۈن كېچە ھېس قىلدىم. ئۆزۈم مۇھاجىرلار مېھمانخانىسىنىڭ كارىۋىتىدا ياتقىنىم بىلەن خىيالىم، يۈرىكىم، بارلىق ھېس-تۇيغۇلىرىم ئاشۇ ئۆتكەن كۈنلەرگە كەتتى. ئەشۇ كۈنلەر... ئەشۇ ئۇنتۇلغۇسىز مۇھەببىتىم ھەممىسى شۇنچە ئەينى، ئەڭ ئۇششاق تەپسىلاتلىرىغا قەدەر شۇنچە ئېنىق

قايتىلاندىكى، گويا 23 ياشلىق ۋاقىتلىرىمغا يانغاندەك، بىر كېچىدىلا پۈتۈن ياشايدىغىنىمنى ياشاپ، ئىنسان بۇ دۇنيادا ئېرىشىدىغان ھەممە بەخت-لەززەتلىرىنى ۋە بېشىمدىن كەچۈرىدىغان ھەممە ئازاب - ئوقۇبەتلىرىنى بېشىمدىن كەچۈرۈپ بولغاندەك بولدۇم... ئەتىگەن قوپۇپ ئەينەككە قارىسام راستىنلا بىر مومايغا ئايلىنىپ قاپتىمەن...

ئۇنىڭ ئاۋازىدىن، ئاھاڭىدىن، سۆزلىرىدىن تۆكۈلۈپ تۇرغان ھىجران ئازابى، مەن ئۈچۈن تېخى يوچۇن بولغان ئاجايىپ چوڭقۇر، قۇدرەتلىك، ئەبىدى بىر ھېسسىيات ۋۇجۇدۇمنى لەرزىگە سېلىپ، يۈرىكىمنى يانىدۇرغاندەك بولدى. چۈشىنىكسىز بىر خىل ئازابتىن يىغلىغۇم كېلەتتى. تامىقىم قۇرۇپ، قوپۇپ كەتمەكچى بولاتتىم-يۇ، قوپالمايتتىم. ئۇنىڭ ئاۋازى چۈشۈمدە ئاڭلىنىۋاتقاندەك قۇلىقىم ئەتراپىدا ئاستا، تىنىمسىز ئۈچۈپ يۈرەتتى. قان-قېنىمغا سىڭىپ، يۈرىكىمنى قاماللايتتى، ئۇنى ئاڭلىماسلىقتا ئامالىم يوق ئىدى...

* *

بۇنىڭدىن ئون نەچچە يىل ئىلگىرىكى بىر قىش ئەتىگىنى مەن خىزمەت ئورنۇمغا-شەھەردىن 80 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى مەلۇم بىر كان رايونىنىڭ ئوتتۇرا مەكتىپىگە كەلدىم. كۆڭلۈم پەرىشان ئىدى. بۇ يەرگە كەلمەسلىك ئۈچۈن قىلغان ھەممە ئۇرۇنۇشلىرىم، كۆرسەتكەن ھەممە باھانە-سەۋەبلىرىم ئەستاتىمىدى. ئەڭ مۇھىمى بۇ شەھەردە مېنىڭ بىرەر ئۇرۇق-تۇغقىنىم ياكى يۈز-ئابرۇيلۇق تونۇش - بىلىشىم يوق ئىدى.. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئوغۇل بالىلاردەك قوپال، تۈپتۈز كەتكەن مىجەزىم، ئادەتتىكىچىلا چىرايىم ھېچكىمدە ھېسداشلىق قوزغىيالمايتتى. مانا ئاخىرى كاچ تەلىيىمدىن ئاغرىنىشتىن، بېشىمنى سېلىپ ياۋاشلىق بىلەن «مانا مەن كەلدىم، ماڭا ئىش بېرىڭلار» دېيىشتىن باشقا ئامال تاپالمىدىم. كان رايونلۇق مائارىپ بۆلۈمىدە مېنى پاكار، دوغىلاق قىزىل يۈزلۈك بىر كىشى كۈتۈۋالدى. ئۇ مەلۇمات قەغىزىمنى كۆرۈپ بولۇپ، گاھ ئالدىدا ئولتۇرغان بىر كىشىگە، گاھ ماڭا قاراپ سۆزلەپلا كەتتى:

— پاھ، بەك ياخشى بوپتۇ، كۆردىڭىزمۇ، يەنە بىر ياش ئوقۇتقۇچى كەپتۇ. ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئىكەن. ئىككىڭلار مەكتىپىمىزنىڭ چوڭ بىر قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلدىڭلار-دە. بىرىڭلار پېشقەدەم زىيالىي، بىرىڭلار يېڭى زىيالىي. قارشى ئالىمىز سىڭلىم. ئىسمىڭىز رىسالەتمىدى؟ ئاز ئۇچرايدىغان ئىسىمكەن. رىسالەت سىڭلىم، بۇياق-ئەكبەر ئەپەندىمۇ مەكتىپىمىزگە يېڭىدىن تەقسىم قىلىندى. ئۆزى داڭلىق زىيالىي، يازغۇچى. يېقىندا مەسىلىسى بىر تەرەپ قىلىنىپ... قىسقىسى، ئىككىڭلار بىللە ئىشلەيسىلەر، تونۇشۇۋېلىڭلار...

ب گەپدان، قىزغىن ئادەمنىڭ سۆزلىرى كۆڭلۈمدىكى غەشلىكنى بىر ئاز يەڭگىللەتكەندەك بولدى. پەقەت شۇندىلا بۇرۇلۇپ مائارىپ كادىرىنىڭ ئالدىدا ئولتۇرغان كىشىگە سەپسالدىم. ئۇ، سىرىتمىلىق پاختىلىق چاپان، كونا قۇلاقچا كىيىۋالغان، ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەن ياداڭغۇ بوۋاي ئىكەن. پەقەت ئۇنىڭ بالىلارنىڭ كۆزلىرىدەك سادda، نۇرلۇق كۆزلىرىلا كىشىدە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرىدىغان كۆزلەردىن ئىكەن. بالىلىق ۋاقىتلىرىمدا ئۇنىڭ شېئىر- ھېكايىلىرىنى ئوقۇغىنىم ئېسىمدە ئىدى. ئەشۇ شېئىر- ھېكايىلەرنى يازغان كىشىنىڭ مۇشۇ بوۋاي ئىكەنلىكىگە ھېچ ئىشەنگۈم كەلمىدى.

ئىككىمىز مەكتەپكە بىللە قايتتۇق. يولدا كېتىۋېتىپ مەن ئۇنىڭ ئۈچ بالىسى بارلىقى، ئايالىنىڭ شەھەردىكى بىر چوڭ دوختۇرخانىدا ئىشلەيدىغانلىقىدىن خەۋەردار بولدۇم. ئۆزۈمنىڭ بۇ مەكتەپتە ئۇزۇن ئىشلەش نىيىتىم يوقلۇقى، ئامالىنىڭ يوقىدىن كەلگەنلىكىم توغرىسىدا شىكايەت قىلىپمۇ ئۈلگۈردۈم. مەكتەپ مۇدىرى بىزگە ماڭارىپ كادىرىدەك قىزغىنلىق كۆرسىتىپ كەتمىدى. ئىشەنچىسىزلىك چىقىپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن ھېلى ئۇنىڭغا، ھېلى ماڭا قادىلىپ، ئۇنى-بۇنى سوراپ خېلى ۋاقتىمىزنى ئالدى. ئاخىرى ئىككىمىزنى باشلاپ چىقىپ، ئۇنىڭغا بىر ئامبارنى ئېچىپ بەردى. مېنى كاتەكتەك تار ھەم قاراڭغۇ ئاياللار ياتىقىغا تىقىپ قويدى. ئىككى ئايال ئوقۇتقۇچى — 40 ياشلاردىكى سەپكۈن يۈزلۈك ئايال بىلەن 27—28 ياشلاردىكى قورايدەك ئورۇق ياش چوكان (ئۇنىڭ كىچىك، ئويناپ تۇرىدىغان قاپقارا كۆزلىرى نېمىشقىدۇ كىشىگە چاشقاننى ئەسلىتەتتى) قاپاقلىرىنى تۈرۈپ، غودۇراشقان پېتى ياتاقنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىنى ئىگىلىگەن تاختاي كارىۋاتنىڭ بىر بۇرجىكىدىن بىر كىشىلىك ئورۇن چىقىرىپ بېرىشتى. كارىۋاتنىڭ ئۆزۈمگە تەئەللۇق بولغان ئەشۇ بۇرجىكىگە چىقىپ سوزۇلۇپ ياتتىم. ئەسلىدىلا تار ياتاقنى تېخىمۇ تارلاشتۇرۇۋەتكەنلىكىم ئۈچۈن ياتاقداشلىرىمنىڭ ماڭا قارار كۆزى يوقلۇقىنى بىلەتتىم. نېمىشقىدۇر ئۇلارنى تېخىمۇ تېرىكتۈرگۈم، ماڭا ئوچۇق چىراي ئاچمىغىنى ئۈچۈن ئۆچ ئالغۇم كەلدى. سومكامدىن ئىپەك كېچىلىك كېيىلىدىغان يېرىم ئۆتكۈزگۈچلۈك رادىئويىمنى ئالدىم-دە، يۇقىرى ئاۋازدا قويۇپ قويدۇم. شۇ

ھامان پاشا ئىشانىنىڭ سەل تۇم، ياڭراق ئاۋازى ياتاقنى كۆتۈرۈۋەتكۈدەك بولدى. ئۇنىڭ ناخشىسىدا كىشىنى يۇقىرىدىن چىقىرىدىغان بىر كۈچ، جۇشقۇنلۇق بار ئىدى. ھەر دائىم بۇ ناخشىلارنى ئاڭلىغىنىمدا ئۆزۈمنى تەبىئىي، كۈچلۈك سېزەتتىم. شۇ تاپتا كۆزلىرىمنى يۇمۇۋېلىپ ھوزۇرلىنىپ ناخشا ئاڭلاپ يېتىپ، ياتاقداشلىرىمنىڭ قارىداپ كەتكەن چىرايىنى، ئارقامدىن يەۋەتكۈدەك قىلىپ قاراشلىرىنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرەتتىم. دەرۋەقە، ياتاقداشلىرىم دەرھال ئىنكاس قايتۇرۇشتى. ئىشىك شىددەت بىلەن ئېچىلىپ، قاتتىق يېپىلدى. سىلكىنىشتىن ياتاقنىڭ تورۇسىغا چاپلانغان قەغەزلەر شىرىقلاپ، نەلەردىندۇر توپا قويۇلغاندەك بولدى. ئارقىدىن بۇ سىلكىنىش يەنە بىر نۆۋەت تەكرارلاندى. دېمەك، ھازىرچە ياتاق ماڭا ئوڭچە قالدى.

*　　　*　　　*

ئەتىسى ئەتىگەنكى ئوقۇتقۇچىلار ئىشخانىسىغا كىرىپ كۆزلىرىمگە ئىشىنەلمەي قالدىم. ئاخشامقى «بوۋاي» بىر كېچىنىڭ ئىچىدە 30 ياش ياشىرىپ كەتكەن ئىدى. پاكىز قىرىلغان ئېگىز قاڭشارلىق، ئىللىق سەبىي كۆزلۈك قارامتۇل چىرايى پارقىراپ تۇراتتى. ياش يىگىتلەردەك ئورۇق، ئېگىز قامىتىگە چېپپىدە كەلگەن خورمارەڭ كاستيۇمى بەكمۇ ياراشقان، ياقىسىدىن قاردەك ئاپئاق كۆڭلىكى كۆرۈنەتتى. پەقەت چاچلىرىنىڭ ئالدى ۋە چېكىلىرىدىكى شالاڭ ئاق چاچلارلا ئۇنىڭ ئاللىقاچان 40تىن ھالقىغان ئادەم ئىكەنلىكىگە گۇۋاھلىق بېرىپ تۇراتتى.

مەن سەپكۈن يۈزلۈك ئايالنىڭ ئۇنىڭغا كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ لەپ-لەپ قىلىپ

قاراۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قەستەن ئۈنلۈك يۆتىلىپ قويدۇم. ئۇ بىردىنلا قىپقىزىل بولۇپ قىزىرىپ يېنىدىكى باش كۆتۈرمەي بىر نېمىلەرنى يېزىپ ئولتۇرغان قېرى ئەر مۇئەللىمگە گەپ قىلغان بولۇۋالدى. سائەت سەككىز يېرىم بولۇپ قالغان بولسىمۇ ئورۇق چوكان تېخىچە ئىشخانىغا كىرمىدى.

ئۇ، ياتاقتا نېمىلەرنىدۇر قاتلاپ، نېمىلەرنىدۇر تىقىشتۇرۇپ كىتىرلاپ قالغان ئىدى. خىيالىدا ماڭا ئىشىنەلمەي بەزى نەرسىلەرنى يوشۇرۇۋاتسا كېرەك. مۇدىر ھېلى سائىتىگە، ھېلى ئىشىككە قاراپ تاقەت قىلالمىدى بولغاي، يىغىننى باشلاۋەردى. ئەكبەر مۇئەللىم (ئۇ نەدىمۇ بوۋاي بولسۇن) بىلەن ئىككىمىزنى بىرقۇرتونۇشتۇرۇپ، قىسقىچە قارشى ئېلىش نۇتقى سۆزلەپ بولغاندىن كېيىن، كونىلارنى تونۇشتۇرۇشقا چۈشتى. ئالدى بىلەن ئۆزى- ئىسمىنىڭ تۇرسۇن كېرىم ئىكەنلىكىنى، تۈرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن يۇقىرى مەلۇماتلىق بولالمىغان بولسىمۇ، رەھبەرلىك ئىقتىدارى ۋە تەجرىبىسىنىڭ ھېچقانداق يۇقىرى مەلۇماتلىقلاردىن قالمايدىغانلىقى ئۈستىدە توختالدى. ئىككىنچى بولۇپ ساۋۇت ئىسىملىك قېرى ئوقۇتقۇچىنى ستاژى ئەڭ ئۇزۇن، ئەڭ قابىل ئوقۇتقۇچىمىز، دەپ بىر تاغار ماختىدى. ساۋۇت ئاخۇن بولسا شۇنچە مەدھىيە سادالىرى ئاستىدا قىلچە تەۋرەنمەي ئۆز ئىشىنى «ئىلگىرى سۈرۈۋەردى»، بېشىنى كۆتۈرۈپ ياكى چىشىنىڭ ئېقىنى كۆرسىتىپمۇ قويمىدى. ئۇنىڭ يۇقىرى گرادۇسلۇق كۆزەينەك بىلەن يوغان بىر بۇرنىدىنلا تەركىب تاپقاندەك كۆرۈنىدىغان تاتىراڭغۇ چىرايىدا: كىم كېلىدۇ، كىم كېتىدۇ، ماڭا نېمىتى، سەندەكلەرنى كۆپ كۆرگەنمەن... مۇشۇنداق رەسمىيەت، قۇرۇق گەپلەرنىڭ نېمە ئەھمىيىتى باركىنە؟ دېگەن مەنە چىقىپ تۇراتتى.

كارىدوردا ئېگىز پاشنىلىق ئاياغنىڭ تاراقلىغان ئاۋازى ئاڭلىنىپ ئورۇق چوكان كىرىپ كەلدى. ئۇ ئاستىنقى لېۋىنى چىڭ چىشلەپ، دادىسىنىڭ تايىقىدىن قورقۇۋاتقان كەپسىز بالىدەك چۆچۈپ - چۆچۈپ ئورنىغا كېتىۋاتقىنىدا مۇدىر ئارقىسىدىن يەۋەتكۈدەك قىلىپ ئالايدى. ئىشخانىدا بىر پەس كۆڭۈلسىز جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. ئۇ ئۇشتۇمتۇت كېلىنى قاتتىق بىر قىرىۋېتىپ، چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ، ئىشىك تۈۋىدىكى بوش ئورۇنغا پات-پات كۆز تاشلاپ قويۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— پەرۇخ ئىسىملىك يەنە بىر خىزمەتدىشىمىز بارتى، بۈگۈن ئىشقا كېلەلمىدى. ئۇ داۋاملىق شۇنداق... دېمەكچىمەنكى، ئىدىيىدە خاتىرجەم ئەمەس، ياش بالىلار ئەمەسمۇ... بۇ يەردە ئىشلىسەك شەھەرلىك قىزلار ياراتمايدىكەن، دەپ يۆتكىلىپ كېتىشنىڭ كويىدا يۈرىدۇ. شەھەردىن ئورۇنمۇ تاپتى، ئوقۇتقۇچىمىز ئاز دەپ قويۇۋەتمىدۇق. شۇنداقتىمۇ تۇتۇپ قالالمايمىزمىكىن، دەپ ئەنسىرەپ تۇراتتۇق، ياخشى يېرى قىزلىرىمىزمۇ بار بولۇپ قالدى، بىزگە ياردەملىشەر دەپ ئويلايمىز...

سەپكۈن يۈزلۈك ئايالنىڭ ئىسمى ساھىبجامال ئىكەن، يولدىشىمۇ، بالىسىمۇ يوقكەن. مەريەم ئىسىملىك ئورۇق چوكاننىڭ ئېرى كاندا ئىشلەيدىكەن. ئۇ كىچىك - كىچىك ئىككى بالىسىنى تاشلاپ، ئېرىدىن يامانلاپ بۇ يەرگە كېلىۋالغىلى ئىككى ئايدىن ئېشىپتۇ...

تونۇشتۇرۇشلار تۈگىشى بىلەن ئىشخانا

بىردىنلا ۋاژىلداپ قايناپ كەتتى. ئىككى ئايال ئوقۇتقۇچى بەس - بەستە سۆز ئېلىپ غەزەپتىن قىزارغان، تىترەشكەن هالدا ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىنتىزامسىزلىقى، ئەدەب - قائىدە بىلمەيدىغانلىقىدىن قاقشاشتى. ساۋۇت مۇئەللىم بەزى دەرسلىك كىتابلارنىڭ تېخىچە ئېلىپ كېلىنمىگەنلىكى، بەزى سىنىپلاردا پارتا - ئورۇندۇق يېتىشمەيۋاتقانلىقى توغرىسىدا قايناپ بوغۇلۇپ كەتتى. مۇدىر ئوقۇتقۇچى ۋە مالىيە كۈچى يېتىشمەسلىكى تۈپەيلىدىن قىلماقچى بولغان نۇرغۇن ئىشلارنىڭ تاشلىنىپ قېلىۋاتقانلىقى، هازىرچە يەنىلا كۆپچىلىكنىڭ «يۈيگۈڭنىڭ تاغنى يۆتكىشى»دەك روهنى جارى قىلدۇرۇپ، بىر ئوقۇتقۇچى هەممە دەرسنىڭ هۆددىسىدىن چىقالايدىغان، بىرلا ۋاقىتتا كۆپ خىل دەرس ئۆتەلەيدىغان ئىقتىدار يېتىلدۈرۈشنىڭ زۆرۈرلۈكى توغرىسىدا سۆزلەپ، قالغانلارنى ئاز - تولا پەسكويغا چۈشۈرگەندەك بولدى. ئاخىرىدا دەرسلەرنى بۆلۈشتۇق، هەر بىرىمىزگە ئۈچ خىلدىن بەش خىلغىچە دەرس توغرا كەلدى. مەن يېڭى بولغانلىقىم (ئەكبەر مۇئەللىم ئىلگىرىمۇ ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان ئىكەن) ئۈچۈن هازىرچە ئەدەبىيات بىلەن تارىخ ئۆتىدىغان بولدۇم. ئەكبەر مۇئەللىم ئىككىمىز كېلەر هەپتىدىن باشلاپ دەرسكە كىرىمىز.

يوتقان - كۆرپىلىرىمنىڭ ئۈستىدە-ئۆزۈمگە تەۋە بولغان ئەشۇ تۆت غېرىچ زېمىنىمدا دۈم يېتىپ دەرس تەييارلاۋاتىمەن. ئەدەبىياتنىڭغۇ بىرنېمە قىلارمەن، شۇغىنىسى جۇڭگو تارىخىمۇ ... دەرس ئۆتىدىغان ئادەم شۇ دەرسىنى سۇدەك بىلىۋېلىشى (يادلاشقا، كىتاب ئوقۇپ بېرىشكە بولمايدۇ)، ئوقۇغۇچىلار سوراش ئېهتىمالى بولغان سوئاللارغىمۇ تەييارلىق قىلىپ قويۇشى كېرەك. ئوتتۇرا مەكتەپ دېگەندە شۇنداق پاچاقچى باللار باركى، قاچان سېنى چاندۇرۇپ قوياركىن دەپ پايلاپلا تۇرۇشىدۇ، بىرەر قېتىم دۇدۇقلاپ قالدىڭمۇ. بولدى، ئۆلگىچە كۆزىگە ئىلمايدۇ. هەي ... كاساپەت سوئاللەرنىڭ تەرتىپىنى يەنە ئالماشتۇرۇپ قويدۇمغۇ دەيمەن، دەقيانۇسنىڭ ۋاقتىدا ئۆتكەن سوئاللەر هازىرقى زامان باللىرىغا نېمىگە كېرەك بولۇپ قالدىكىن!

پۈتۈن ۋۇجۇدۇم بىلەن ئەشۇ سوئاللەرنىڭ ئىچىگە كىرىپلا كېتىپتىمەن. ئۈستۈمدىن چىكىلداپ تېمىۋاتقان سۇنى، يېنىمغا قويۇپ قويغان ئەدەبىيات كىتابىم بىلەن دەپتەرلىرىمنىڭ چىپ - چىپ هۆل بولۇپ كەتكەنلىكىنى سەزمەپتىمەن. ياتقان ئورنۇمدىن سەل مىدىرلىۋىدىم، بىر نەچچە تامچا سۇ بوينۇمدىن ئۆتتۈر دۈمبەمگە ئېقىپ كىردى. مەن ياتاقنى قاپ ئوتتۇرىسىدىن ئىككىگە بۆلگەن كىر تانىسىغا، ئۇنىڭغا ئېسىلغان كىيىملەرگە، ئىشىكنىڭ يېنىدىكى يوغان ساندۇقنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ باللىسىغا پايپاق توقۇۋاتقان مەريەمگە ئۆچمەنلىك بىلەن قارىدىم. ئۇ، ئۆيىمنىڭ بىساتلىرىنى ئوغرىلىقچە تۇشۇپ ياتاقتا پۇت تىققۇدەك يەر قويمىدى. ئاستىدىكى ئەشۇ يوغان ساندۇقنى مۇشۇ يەكشەنبە كۈنى ئەكېلىۋالدى. ئېيتىشىچە، ئۇ هەر قېتىم ئېرىنىڭ ئۆيدە يوق ۋاقتىنى پايلاپ بارىدىكەن، ئەگەر ئېرى ئۆيدە بولۇپ قالسا جېدەل چىقماي قالمايدىكەن. شۇنىڭدىن تارتىپ ئىشىكتىن يېنىچە كىرىپ چىقىدىغان بولدۇق. ئۇنى ئاز دېگەندەك ئۆزى ئۈستىگە چىقىپ ئولتۇرۇۋالدۇ. قايسى بىر كۈنى ساهىبجامال ئولتۇرۇپ سالغان ئىدى،

ساندۇقۇم غىرسىلداۋاتىدۇ، سۇنغان ئوخشايدۇ، دەپ يېرىم كۈن كوتۇلدىدى.

شۇ تاپتا ئۇ قەستەن غىڭشىپ ناخشا ئېيتىپ ھېچ نەرسىنى بىلمىگەن بولۇپ ئولتۇرىدۇ. قانداق قىلغۇلۇق...؟

گەپ - سۆز قىلماي ئورنۇمدىن چاچراپ تۇردۇم، بېشىمدا يەڭ - ئىتەكلىرىنى ساڭگىلىتىپ ئېسىلىپ تۇرغان كونا مايكا، يوپكىلارنى شارتىلدىتىپ بىر چەتكە سۈرۈۋەتتىم. ئەندى كىرسۈيى ئۆز ئىگىسىنىڭ يوتقان - كۆرپىلىرى ئۈستىگە تامغىلى تۇردى. ئەمدى نۆۋەت ماڭا كەلدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ دەل ئارقامغا كېلىپ تۇردى. مەنمۇ تەييارلىق ھالىتىدە تۇردۇم. سوقۇشۇشنى مەندىن كۆرسۇن. كىچىككىنە مۇشتىلىشىشتا ئوغۇل باللارمۇ ماڭا تەڭ كېلەلمەيتتى. ئۇ بىردىنلا كەينىگە قايتتى، ساندۇقنىڭ يېنىدىن كىر دېسىنى ئېلىپ كۆرپىسىنىڭ ئۈستىگە قويدى-دە، جايىغا بېرىپ ئولتۇرۇپ پايپىقىنى قولىغا ئالدى.

كىر سۈيى داسقا تىمىدىك - تىمىدىك قىلىپ تېمىشقا باشلىدى ۋە بارا - بارا چىك - چىكقا ئۆزگەردى. ماڭا بەكمۇ تونۇش بۇ ئاۋاز مېنى ئۇزاق ئۆتمۈشنىڭ يېقىملىق، شېرىن دۇنياسىغا باشلاپ كەتتى...

بىر زامانلاردا، دۇنيانىڭ بىر بۇرجىكىدە، تاش ياتقۇزۇلغان كىچىككىنە ھويلىسىدا ھەشقىپىچەك، رەيھانگۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن بىر ئېغىزلىق قاراڭغۇ ئۆيدە بىر رەھىمدىل موماي بىلەن ئۇنىڭ نەۋرىسى تۇراتتى. موماي چاق ئىگىرىپ، دوپپا تىكىپ ئۆزىنى ۋە نەۋرىسىنى باقاتتى. ئۇنىڭ بۇ دۇنيادا ئەڭ ئەنسىرەيدىغىنى يامغۇر ئىدى. چۈنكى ئۇلارنىڭ ئۆيى بەكمۇ كونا بولغانلىقتىن يامغۇر ياغسىلا تامچا ئۆتۈپ كېتەتتى.

ئەمما قىزچاق ئۈچۈن بايرام بولاتتى. موماي ئۆينىڭ بۇلۇڭ - بۇلۇڭلىرىغا داس - تەڭلە، چىنە - تاۋاقلارنى تىزىۋېتەتتى. تەرەپ - تەرەپتىن چىكىلداپ ئاققان سۇ تامچىلىرى بىرلىشىپ شۇنداق بىر ئاجايىپ ئوركېستىر ھاسىل قىلاتتىكى، قىزچاق ئاڭلىغانچە مەپتۇن بولۇپ كېتەتتى. ئاشۇ سادالار ئىچىدە ئۇيقۇغا كېتىپ ئاجايىپ گۈزەل چۈشلەرنى كۆرەتتى...

يۆتكىلىشكە بولغان ئاخىرقى ئىشەنچىم ۋە ھەممە ئۈمىد - ئارزۇلىرىمدىن قىشلىق تەتىلدە ئايرىلدىم.

نەگىلا بارسام: ئالىي مەلۇماتلىق ئىكەنسىز، سىزنى خۇشاللىق بىلەن ئەكېلىۋالغان بولاتتۇق. شۇغىنىسى مەكتىپىمىزدە ئاياللار بەك كۆپ، بىزگە زۆرۈرى ئەر ئوقۇتقۇچى ئىدى... دېگەن جاۋابنى ئالىمەن. دەسلەپكى چاغلاردا ئاشۇلارنىڭ ياقىسىغا ئېسىلغۇم، كۆزىنىڭ ئىچىگە قاراپ تۇرۇپ: سىلەرنىڭ نەزەرىڭلاردا ئايال كىشى ئادەم ئەمەسمۇ؟ ئەر بولغانلىقىڭلار ئۈچۈن ئۆزۈڭلارنى شۇنچە قالتىس چاغلامسىلەر؟ سىلەرنىمۇ ئاشۇ ھېچنېمىگە «يارىماس» ئاياللار تۇغمىغانمۇ؟ دەپ سوراشتىن ئۆزۈمنى ئاران تۇتۇۋالاتتىم. كېيىنچە ئۈنچىقمايدىغان بولدۇم. دېمەك، دۇنيا شۇنداق دۇنيا. رېئاللىق دېگەن كىتابتىكى گەپلەرگە، شوئار، چاقىرىقلارغا ئوخشىمايدۇ. راست دېگەندەك، تۆۋەنگە تەقسىم قىلىنىپ كەتكەن بىر نەچچە ئوغۇل ساۋاقدىشىم، يەنە كېلىپ بەزى ئېلىپنى چوماق دېيەلمەيدىغانلارمۇ ئۈرۈمچىگە — چوڭ-چوڭ ئىدارىلەرگە يۆتكىلىپ كېلىۋالدى. بۇ دۇنيادا ئوغۇل بالا، ئەركەك بولۇپ تۇغۇلماقنىڭ ئۆزىمۇ بىر ئامەت ئىكەن. قىز باللار،

بولۇپمۇ ماڭا ئوخشاش سەتلەرنىڭ ھالىغا ۋاي.

شۇنىڭدىن كېيىن مەكتىپىم كۆزۈمگە ئۇنچىۋالا سوغۇق كۆرۈنمەيدىغان بولدى. نېمىلا بولمىسۇن، مېنى ئىللىق قۇچاق ئېچىپ كۈتۈۋالغان بىردىنبىر ماكان - دە بۇ. مەن ئەمدى ھېچنەگە كەتمەيمەن، يالۋۇرسىمۇ كەتمەيمەن. بۇ يەرمۇ ئادەم ياشايدىغان يەر. مۇشۇ يەرنىڭ بالىلىرىمۇ شەھەرنىڭ بالىلىرىغا ئوخشاش. ئەگەر بۇ يەردە مېنى ئالىدىغان بىرسى چىقمىسا مەنمۇ ھېچكىمگە تەگمەيمەن.

يەنە يەكشەنبە كەلدى. مەن بۇ يەرنىڭ يەكشەنبىسىنى شۇنچىلىك يامان كۆرىمەن... ياتاقداشلىرىم شەنبە كۈنى چۈشتىلا كېتىپ قېلىشقان ئىدى، كەچقۇرۇن ساۋۇت مۇئەللىم بىلەن مۇدىر كەتتى. ئۇ ئىككىسىنىڭ ئۆيى كان ئائىلىلىكلەر رايونىدا. مەكتەپ دەرۋازىسىنىڭ يېنىدىكى كونا ئۆيلەردە مەكتەپنىڭ بىردىنبىر ھەقىقىي خوجايىنى بولغان زاپخوز بالا - چاقىلىرى بىلەن ئولتۇرىدۇ. ئۇنىڭ بالىلىرى شۇنچىلىك كۆپ، توخۇلىرى ئۇنىڭدىنمۇ كۆپ. بىلمىدىم پەشتاما ئايرىلمايدىغان سېمىز ئايالى قاچانلا قارىسا ساپىما كەشنى سۆرەپ بالىلىرى بىلەن توخۇلىرىنىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈرۈپ يۈرىدۇ. مەن ئۇنىڭغا ئەجەبلىنىش بىلەن قارايمەن، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىمۇ خۇددى شۇنداق ھېسسىياتلارنى كۆرىمەن. ئۇ ئىچىدە: ئوقۇيمەن، ئىشلەيمەن دەپ مۇشۇ يەرلەردە تىكەندەك يالغۇز يۈرىدۇ. ئىشىنى ياراتمايدۇ، زىيالىسى بۇ يەردە بولمىسا، لايىق تاپالماي ئۆمرى ئۆتۈپ كېتەمدۇ تېخى... قىز بالىغا تەس جۇمۇ... دەپ ئويلايدۇ. ئۇ ماڭا شەھەردە ئىشلەيدىغان ئىككى بالىلىق بىر بويتاق كىشىنى تونۇشتۇرماقچى بولغان ئىدى، مەن رەت قىلدىم. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ ماڭا بولغان مۇئامىلىسى بىردىنلا ئۆزگىرىپ كەتتى: مېنى ئەمدى ئىلگىرىكىدەك ئۆيىگە كىرىپ ئولتۇرۇپ چىقىڭ، دېمەيدىغان بولدى.

ئەتىگەن شەھەرگە كىرمەكچىمۇ بولدۇم، ئەمما يەنىلا كىرگۈم كەلمىدى. نېمە قىلغىلى كىرىمەن؟ بەختلىك، كۆڭۈللىرىدىكىدەك جۈپتى - لايىقلىرى بار ساۋاقداشلىرىمنى، ئۇلارنىڭ سەھرالىقلارغا قارىغاندەك ئۈستۈنلۈك بىلەن قاراشلىرىنى، ئىچ ئاغرىتىشلىرىنى كۆرۈش ئۈچۈنمۇ؟ دەرسلىكلەرنى بىر دەم ۋاراقلاپ باقتىم، خۇشياقمىدى. رادىئونى ئاچتىمۇ، ئاھاڭى ھەم تېكىستى بىر - بىرىگە شۇ قەدەر ئوخشاپ كېتىدىغان يېقىمسىز ناخشىلاردىنمۇ بىردەمدىلا بىزار بولدۇم. ئاخىرى ياستۇقۇمنىڭ ئاستىدىن قارا تاشلىق خاتىرەمنى ئالدىم. ئۇ شۇ چاغلاردا قولدىن - قولغا ئۆتۈپ كۆچۈرۈلۈپ يۈرگەن «چالىقۇشى» رومانى ئىدى. مەنمۇ ئۇنى ئىنتايىن ئەستايىدىللىق بىلەن كۆچۈرۈپ مۇشۇنداق خاتىرىدىن ئۈچنى توشقۇزغان ئىدىم. ئەنە شۇنىڭدىن تارتىپ نەچچە قېتىم ئوقۇدۇمكىن، ئوقۇسام - ئوقۇسام قانمايمەن. ئۇنىڭدىكى چىن ھەم يۇمۇرلۇق ھېسسىيات، گۈزەل تىل، ئاجايىپ مۇھەببەتكە مەپتۇن بولۇپ كېتىمەن. بىراق، شۇ تاپتا چالىقۇشىمۇ ماڭا ياردەم بېرەلەيدىغاندەك ئەمەس، چالىقۇشى ئاجايىپ گۈزەل. ئۇنى كۆرگەنلا ئەر كىشى ياخشى كۆرمەي قالمايدۇ. ئۇنىڭ كامرانىنى تاشلاپ كېتىشى پەقەت ئەركە نايناق قىزلارنىڭ قېيىدىشى، خۇيلىنىشىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. مەن بولىدىغان بولسام ئۇنداق

قىلمايتتىم. قارا چۈمبەلنىڭ خوتۇننى
تويغۇزۇپ ئىككىنچى يولماس قىلىپ ھەي-
دىۋەتەتتىم. ئۇنىڭدىن كېيىن... دوختۇر
ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىنمۇ ئۇنىڭ سۆيگەن
يىگىتىدىن قېچىپ يۈرگىنى نېمىسى، ھېچ
چۈشىنەلمەيمەن. قىسقىسى، چالىقۇشى نېمىلا
قىلمىسۇن، قانچىلىك جاپالارنى تارتمىسۇن
ئۇ بەختلىك. ئۇنى ئۇرغۇن كىشىلەر ياخشى
كۆرگەن. ئۇنىڭ ئۈچۈن ئەقلى - ھوشلىرى-
دىن ئايرىلغان. مەنچۇ؟ ھاياتىمدا موما-
دىن باشقا بىرسىنىڭ ياخشى كۆرگەنلىكىنى
ئەسلىيەلمەيمەن. نېمە ئۈچۈن ئادەملەرنىڭ
بەزىلىرى سەت، بەزىلىرى چىرايلىق بولۇپ
تۇغۇلىدىغاندۇ؟ نېمە ئۈچۈن شائىر، يازغۇ-
چىلار چىرايلىقلار توغرىسىدىلا يازىدىغان-
دۇ؟ نېمە ئۈچۈن رېئاللىقتىكى چىرايلىقلار
كىتابتىكى چىرايلىقلارغا تۈپتىن ئوخشى-
مايدىغاندۇ؟

دۈم يېتىۋېلىپ ئەينەككە قاراشقا باشلى-
دىم. بىر تۇتام چېچىم شۇ ھامان ئالدىمغا
چۈشۈپ كۆزۈمنى توستى. توسسا توسىۋەر-
سۇن، قانچىلىك كۆزلەر ئىدى ئۇ. ساۋاقداش-
لىرىدىغۇ كۆزۈڭ ھەممىدىن چىرايلىق،
بولۇپمۇ كۈلگەن ۋاقتىڭدا يۇلتۇزدەك
چاقناپ كېتىدۇ، دېيدىغان، بىراق ماڭا
ئەزەلدىن يۇلتۇزدەك كۆرۈنمەيدۇ. شالاڭ
قاش، كىرپىكىم، يوغان ئاغزىم ھېچقان-
داق كىشىنى ئۆزىگە قارىتالمايدۇ. پەقەت
چىشلىرىملا چىرايلىق، قاتار، رەتلىك ھەم
ئاپئاق، تېخىمۇ پاقىرىتىش ئۈچۈن كۈندە
ئىككى ۋاق چوتكىلايمەن. شۇڭىمىكى ئۆمرۈم-
دە بىرەر يىگىتنىڭ بىرەر قىزنى چىشلىرى
چىرايلىق بولغىنى ئۈچۈن ياخشى كۆرۈپ
قالغىنىنى ئاڭلىمىدىم...

ئىشىك چېكىلدى، ماڭا شۇنداق ئاڭلىنىپ
كەتكەندۇ، ئىشىكنى كىممۇ چېكەتتى، دەپ
قىمىرلىماي يېتىۋەردىم، ئىشىكنىڭ چېكىلىشى
يەنە تەكرارلاندى. سەكرەپ قوپۇپ ئىشىكنى
ئاچسام ئىشىك تۈۋىدە ئەكبەر مۇئەللىم!
باش باھارنىڭ ئاپتىپىدىن كۆزلىرىنى
قىسقىنىچە كۈلۈمسىرەپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ
كۈلۈمسىرەشلىرىگە، يىگىتلەردەك قەددى -
قامىتىگە، ئەترەك پوپايكىسىنىڭ ياقىسىدىن
كۆرۈنۈپ تۇرغان ئاپئاق ياقىسىغا قاراپ
بىردىنلا سۆيۈنۈپ كەتتىم.

خاپىلىقلىرىم توزغاقتەك توزۇپ كەتتى.
خۇددى ئاي شارىدا قەدىناس ئاغىنىسىنى
ئۇچرىتىپ قالغان ئۇچقۇچىدەك تەئەججۈپ
ۋە خۇشاللىقتىن ئۆزۈمنى باسالماي
قوللىرىغا ئېسىلىپ تۇرۇپ تولۇۋەتتىم:

— ۋوي، سىزمۇ بارىكەنسىزغۇ! مەن تېخى
جاھاندا ئۆزۈم يالغۇز قالدىمىكىن
دەپتىمەن...

ئۇ ياتىقىدا تاماق ئىتىپتۇ، يالغۇز
يېگىسى كەلمىگەنلىكتىن مېنى تاماققا
تەكلىپ قىلىپ كەپتۇ. مۇنداق تەكلىپكە
رازى بولمايدىغان، تەييار تاماق، ئۇنىڭ
ئۈستىگە كۆڭۈلدىكىدەك ھەمسۆھبەت تۇرغان
يەردە. بىللە كەلگىنىمىزنىڭ خاتىرىسىمىكىن
ئىككىمىز باشتىلارغا قارىغاندا بىر-بىرىمىز-
گە يېقىنراق تۇرىمىز، ئۇزغۇن مەسىلىلەردە كۆز
قارىشىمىز بىرىيەردىن چىقىپ قالىدۇ. مەن
ئۇنىڭ پاراڭلىرىنى ئاڭلاشنى ياخشى
كۆرىمەن. ئاددىي، يۇمۇرلۇق، ئويلىغانچە
مەزمۇنىنىڭ چوڭقۇرلۇقىنى ھېس قىلىسەن.
ئەمما ئۇ بۈگۈن سۆزلىمىدى. پىيالەمنى
ھېلىدىن - ھېلىغا تولدۇرۇپ قويۇپ جىم -
جىت ئولتۇرۇپ مېنىڭ سۆزۈمنى تىڭشىدى.
مەن ئۆزۈمنى تۇتالماي سۆزلەپلا كەتتىم.
مومامنىڭ ئۆيى، چۈشلىرىم، ھېلىقى

تېكىستى ۋە ئاھاڭى بىرلا خىل ناخشىلار، چالىقۇشى، زېرىكەرلىك سىزلاللەر...

ئۇ ماڭا ياتاقتا رادىئونى پەسرەك قويۇشنى، ياتاقداشلىرىم بىلەن مۇمكىن قەدەر ئەپلىشىۋېلىشنى، ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭمۇ تۇرمۇشتىن ئازار يېگەن، بەختسىزلىكلىرى ئۆزىگە يېتىپ ئاشىدىغان، ھېسداشلىق قىلىشقا تېگىشلىك ئاياللار ئىكەنلىكىنى، ئۇلاردىن يەنىلا بەزى نەرسىلەرنى ئۆگىنىۋالغىلى بولىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

— ئۇلار ماڭا دۈشمەنلىك بىلەن قارايدۇ، مەن ياتاقتا دەرسىمۇ تەييارلىيالمايمەن، — دېدىم مەن تەرسالىق بىلەن.

— ئۇنداقتا دەرسنى ئىشخانىمدا تەييارلاڭ، ئادەتتە مەنمۇ كەچلىرى ئىشخانىمدا تەييارلايمەن، — ساھىبجامالىمۇ شۇنداق قىلىدۇ.

ئالدىدا چۇشۇۋالىدىغان بىر تۇتام چېچىم يەنە كۆزلىرىمنى توسۇۋالدى. مەن ئاچچىق بىلەن بېشىمنى ئارقىغا سىلكىدىم. ئۇ ماڭا قاراپ بېشىنى چايقاپ كۈلۈۋەتتى:

— سىززە... خۇددى كەپسىز ئوغۇل بالىغىلا ئوخشايسىز. قاراڭ، چاپىنىڭىزنىڭ تۈگمىسىمۇ تولۇق ئەمەس ئىكەن. سىزدېگەن ھازىر ئوقۇتقۇچى بولۇپ قالدىڭىز. كىيىم - كېچەكنى رەتلىك كىيىشتە ئوقۇغۇچىلارغا ئۈلگە بولمىسىڭىز قانداق بولىدۇ؟ ئەڭ ياخشىسى، دەرسخانىدا كىيىشكە بىرقۇر كىيىم تىكتۈرۈۋېلىڭ، ئۇنىڭدىن باشقا كالىپىڭىزمۇ يوقكەن، ئەتىياز كىرىپقالدى، بۇنىڭدىن كېيىن بۇ يەرلەر پاتقاق بولۇپ كېتىدۇ...

نىمىشكىدۇر ئۇنىڭ سۆزلىرى غورۇرۇمغا تەگدى. ئاچچىقىمنى ۋە خىجىللىقىمنى يوشۇرۇش ئۈچۈن قاقاھلاپ كۈلۈشكە باشلىدىم.

— يائاللا، ئەكبەر مۇئەللىم، خەقنىڭ يۈرۈش - تۇرۇشىغا سەپ سېلىشتا ئاياللارمۇ سىزگە يېتىشەلمىگىدەك. بولىدىلا، بۇنىڭدىن كېيىن بىزگە مەسلىھەتچى بولۇڭ، نېمە ئېلىپ، نېمە كىيىشنى سىزدىنلا سورايلى...

مەن ئالدى - كەينىگە ئىغاڭلاپ ئولتۇرۇپ توختىماي سۆزلەيتتىم، كۈلەتتىم، يەنە قانداقتۇر ئۆتكۈر، ئاچچىق سۆزلەرنى ئىزدەپ ئۇنىڭ زىتىغا تەگمەكچى بولاتتىم. ئەمما ئۇ كۈلمىدى، مېنى ئەيىبلەپمۇ كەتمىدى.

شۇ كۈنى ئاخشىمى ئۇزاققىچە ئۇيقۇم كەلمىدى. دادامنى ئويلاپ ياتتىم. ئۇ مېنى زادىلا چېچىڭنى تاراپ يۈر، چاپىنىڭنىڭ تۈگمىسىنى ئەت، پالانى كىيىمىڭنى كەي دېمەيتتى.

* * *

ئىشخانىمىزدىكى ھېلىقى داۋاملىق بوش تۇرىدىغان ئورۇننىڭ ئىگىسى — پەرۇخ ئاخىرى ئىشقا كەلدى. ئاقۇش سېرىق دولقۇنسىمان چاچلىرىنى ئارقىسىغا قايرىپ تارىغان، قاشلىرى قارلىغاچ قانىتىدەك قايرىلىپ تۇرىدىغان، قوي كۆز، قاڭشارلىق بۇ يىگىتنى كۆرۈپ بىردىنلا ئۆزۈمنى يوقىتىپ قويدۇم. گۈزەللىكنىڭ كىشىنىڭ كۆزىنى قاماشتۇرىدىغان بىر خىل سېھىردي كۈچى بولىدۇ. بولۇپمۇ مەن ئۆزۈم چىرايلىق بولمىغاچقىمىكىن، چىرايلىق قىز - يىگىتلەرنى كۆرسەم ئۆزۈمچىلا ھودۇقىمەن. ئۇلار بىلەن ئاز - تولا ئارىلىشىپ، قەلبىنىڭ چىرايىدەك گۈزەل ئەمەسلىكىنى بىلگەندە بولسا، قەلبىمدىكى ئېتىقاد، ھەۋەس ۋە ھەسەتنىڭ ئورنىنى مەنسىتمەسلىك، نەپرەت ئىگىلەيدۇ. شۇتاپتا ئۇ ياۋۇز كۆزلىرىنى قىسىپ ماڭا كۈلۈمسىرەپ قاراپ تۇرىدۇ. مەن بۇ كۆزلەردىن:

تايىنىلىقلا بىرنىمىكەنسەن، بىراق خېلى ھالىڭ باردەك قىلىدۇ. لېكىن، كۆزلىرىڭنىڭ سېھرىي كۈچى ئالدىدا سەن نىمەتنىڭ... دېگەن مەنەنى چۈشەندىم.

ئۇنىڭ كۆزلىرىدىكى دەل ئەشۇ مەنە بىردىنلا غەزىپىمنى كەلتۈردى. نەدىن كەلگەن جاسارەتكىن، دىدىل قەدەم تاشلاپ ئۇتتۇر ئالدىغا باردىم. ئۇنىڭ چىرايلىق يۈزىگە خۇددى كېسەك تامغا قارىغاندەك قاراپ سالاملاشتىم. ئۇ ماڭا ھەيران قېلىۋاتقاندەك، ھەتتا سەل ھودۇققاندەك كۆرۈندى. مۇدىر ئىككىمىزنى تونۇشتۇرۇۋاتقاندا بولسا ئۇنىڭ چىرايىدا بىر خىل ئەستايىدىللىق ئىپادىلەندى. مەن ئىچىمدە ئۇنىڭغا نىسبەتەن مەڭگۈ مۇشۇنداق سوغۇق پوزىتسىيىدە بولىمەن، دەپ قەسەم ئىچتىم.

بۇ دۇنيادا غەم - ئەندىشە دېگەننى بىلمەيدىغان، خۇشاللىق، ئويۇن - تاماشا ئۈچۈنلا يارىتىلغان بىر خىل كىشىلەر بولىدۇ. ئۇلار ئۆزى بىلەن ھەممىلا يەرگە يەڭگىللىك، شاد- خۇراملىق ئېلىپ كېلىدۇ. ئۇلارنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىمايدىغان، ئۇلارنى ياخشى كۆرمەيدىغان ئادەملەر بولمايدۇ، پەرۇخ ئەنە شۇنداق ئادەملەردىن ئىدى. ئۇنىڭ كېلىشى كۆپچىلىكنىڭ كەيپىياتىنى خېلىلا كۆتۈردى. ئىشخانىمىزدا پات - پاتلا كۆڭۈللۈك چاقچاقلار، تورۇسنى كۆتۈرۈۋەتكۈدەك كۈلكىلەر ياڭراپ تۇرىدىغان بولدى. مەن ساۋۇت مۇئەللىمنىڭ كۈلۈشلىرىگە قاراپ ھەيران قالدىم. توۋا، ئىلگىرى ئۇ ماڭا كۈلۈشنى بىلمەيدىغان ئادەمدەك كۆرۈنەتتى. يەنىلا ئەكبەر مۇئەللىم قالتىس ئادەم، ئۇ ئانچە چىرايلىقلاردىن بولمىغىنى بىلەن، كۈلگەن ۋاقىتلىرىدا شۇنداق يېقىملىق، دىلكەش كۆرۈنۈپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ ئەشۇ تۇرقىغا قاراپ ئۇنىڭ بىلەن يېقىنلاشقۇڭ، ئىچىڭدىكى ھەممە سۆزلىرىڭنى ئۇنىڭغا تۆكۈپ بەرگۈڭ كېلىدۇ. مەن پەرۇخنىڭمۇ ئۇنىڭغا ئالاھىدە ھۆرمەت ۋە ئېھتىيات بىلەن مۇئامىلە قىلىۋاتقانلىقىنى سېزىپ ئۆزۈمچىلا خۇشال بولۇپ كەتتىم.

پەرۇخ بىرەر ھەپتىگىچە شەھەرنىڭ يېڭىلىقلىرى، ئولتۇرۇش، بەزمە سورۇنلىرىدىكى لەتىپىلەرنى سۆزلەپ بىزنى زېرىكتۈرمىدى. شەنبە كۈنى شەھەرگە كىرىپ كەتكەندە باشقىلار ئۇنى ئەمدى يەنە بىر - ئىككى ئايسىز چىقمايدىغان بولدى، دېيىشكەن ئىدى، ئەمما ئۇ دۈشەنبە كۈنى ئەتىگەندە يەنە مەكتەپتە پەيدا بولدى. ئۇنىڭ كېلىشى بىلەنلا بىر مىش - مىش پاراڭ تارقالدى: پەرۇخ شەھەردە بىرلا ۋاقىتتا ئۈچ قىز بىلەن يۈرۈۋاتقان ئىكەن. بىر قېتىملىق تويى چېيىدا ئۈچ قىز بىر يەردە بولۇپ قېلىپ، بۇ ئىش ئاشكارا بوپتۇ. نەتىجىدە تويى چېيى ئۇرۇش - جېدەلگە ئايلىنىپتۇ. ھەتتا ئىش سوتقا ئەرز قىلىشقىچە بېرىپ يېتىپتۇ. پەرۇخ بولسا يۈز - ئابرويلۇق ئاتا - ئانىسى بۇ ئىشنى بېسىقتۇرغىچە ھەسەت ۋە غەزەپ ئوتىدا لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان ئۈچ چىرايلىق قىزنى تاشلاپ بۇ يەرگە كېلىۋاپتۇ . . .

ئۇ بۇ قېتىم گىتارنى ئالغاچ كەلگەن ئىدى. ھەر كۈنى ئاخشىمى ياتىقىدا ئولتۇرۇپ گىتارنى ئاستا - ئاستا چېرتىپ تەڭشەيتتى. مۇنداق چاغدا ھەممەيلەن ئۇنىڭ ياتىقىغا توپلىشاتتى. زاپخوزنىڭ ئايالى، باللىرىمۇ قالمايتتى. خۇدايا توۋا، خۇدا بەزى بەندىلىرىگە كەلگەندە شۇنچىلىك كەڭ قوللۇق قىلغان ئىكەنكى، ئۇلارغا دۇنيادا بار ئەۋزەللىكلەرنىڭ ھەممىسىنى بېرىۋەرگەن ئىكەن، يەنە بەزىلەرگە كەلگەندە بولسا . . . پەرۇخنىڭ ئاۋازى گىتارنىڭ ئاخىرقى پەدىلىرىدەك بوش ئەمما دولقۇنلۇق چىقاتتى. گىتارغا تەڭكەش قىلىپ «بۇلبۇللار

سايرىسا»، «سېنىڭ كۆزلىرىڭ»، «سەندىن باشقا يايرىم يوق» دېگەندەك ناخشىلارنى ئېيتىدىغان بولسا، كۆزلىرىدە چاقنىغان سېرىق ئوت، ئاۋازىدىكى تىترەك مۇڭ كىشىنىڭ يۈرەك - باغرىنى ئېزىپ-ئېزىۋېتەتتى، كىشى ئۆزىنى، ئايىغى ئاستىدىكى يەرنى ئۇنتۇپ، باشقىچىلا سىرلىق، يوچۇن، بەكمۇ گۈزەل بىر مەنزىرە ئىچىدە پەرۋاز قىلىۋاتقاندەك سېزەتتى. ھەر بىر ناخشا ئاخىرلىشىپ گىتارنىڭ دولقۇنلۇق ساداسى ئاستا - ئاستا زەڭگەر كۆكۈم قويىنىغا تاراپ، سىڭىپ، ئەتراپ جىمجىتلىقتا چۆككەندە بولسا، ھەممىلا كىشى ئۇيقۇسىدىن تېخى ئويغانمىغاندەك، كۆرۈۋاتقان چۈشلىرىگە قىيالمايۋاتقاندەك بىر ئۇقتىغا تىكىلىپ ئولتۇرۇپ قېلىشاتتى. مەن ئۇنىڭ ناخشا ئېيتقان چاغدىكى سېرىق ئوت چاقناپ تۇرىدىغان بىھۇش كۆزلىرىنى بىرلا كۆرۈپ قورقتۇم. بۇ كۆزلەرگە ئەسىر بولدۇڭمۇ، تۈگەشكىنىڭنىڭ شۇ. بارلىقىڭنىڭ، ئىسمى - جىسمىڭنىڭ كۆيۈپ كۈل بولمىغىچە توختىمايسەن. ئەڭ ياخشىسى، ئۇنىڭدىن يىراق يۈر.

ئۆزۈم يالغۇز ياتاقتا ئولتۇرسام نېمىشقىدۇر ئىچىم سىقىلىدۇ. قۇلاق تۈۋۈمدە گىتارنىڭ مۇڭلۇق ساداسى ياڭراپ، ھېلىقى ئوتلۇق كۆزلەر - مەسخىرىلىك كۈلۈمسىرەپ تۇرغان ھاياسىز كۆزلەر كۆزلىرىمگە تىكىلىپ تۇرغاندەك بىلىنىدۇ. ئۆز - ئۆزۈمدىن نەپرەتلىنىپ، ئەشۇ خىيالى كۆلەڭگىلەردىن قۇتۇلماقچى بولىمەن، ئەمما قۇتۇلالمايمەن. ساھىبجامال بىلەن مەريەمنىڭ ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي: پەرۇخ ئاق، پەرۇخ كۆك، دەپ كېتىشلىرى تېخىمۇ جۇدۇنۇمنى ئۆرلىتىدۇ. شۇڭا كۆپىنچە ۋاقتىمنى ئىشخانىمدا ئۆتكۈزىمەن. پەقەت ئىشخانىدىلا ئۆزۈمنى خاتىرجەم، بىخەتەر سېزىمەن. قۇلاق تۈۋۈمدە گىتارنىڭ ئاھ - زارى ئاڭلانمايدۇ، كۆز ئالدىمدا غەلىتە، سىرلىق مەنزىرىلەر چاقنىمايدۇ. پەرۇخمۇ ناخشا ئېيتىۋاتقان چاغدىكى سېھىردىن كۈچىنى يوقىتىپ قىزغىن، خۇشچاقچاق، سەل سۇيۇق، كىتاب ئوقۇش، قەلەم تۇتۇشنى ئۆلگۈدەك يامان كۆرىدىغان ئادەتتىكىچىلا قۇرۇق سۆلەت يىگىتكە ئايلىنىدۇ. ئەكسىچە، ساۋۇت مۇئەللىم بىلەن ئەكبەر مۇئەللىملەرنىڭ قامىتى بىردىنلا زورىيىپ كەتكەندەك بولىدۇ. مەنمۇ بىر كۈنلەردە ئاشۇلاردەك ھەقىقىي ئوقۇتقۇچى بولالىسام ئىدىم، دەپ ئارزۇ قىلىمەن. ئەكبەر مۇئەللىمغۇ: سىز كەلگۈسىدە چوقۇم ياخشى بىر ئوقۇتقۇچى بولۇپ چىقىسىز دەيدۇ، ئەمما كەلگۈسى دېگەن چاچلىرىڭ ئاقارغاندا دېگەنلىك. ئۇ زامانلارغىچە جاھاندا نېمە ئىشلار بولىدىغانلىقىنى، كىم بار، كىم يوقلۇقىنى خۇدا بىلىدۇ. بۇ يەرگە مەندىنمۇ گۈزەل ئارمانلار بىلەن نې - نى كىشىلەر كەپتىكەن. ھەممىسىلا ئۇزۇن تۇرماي، تەرەپ-تەرەپكە تۇزۇپ كېتىپتۇ. مېنى قانداق تەقدىر كۈتۈپ تۇرۇۋاتىدىكىن؟

مەكتەپنىڭ ئالدىدا باشقىلار «كۆيمەقاپ» دەپ ئاتايدىغان بىر دۆڭ بار. قىش- يېزى شامال ئۇرۇپ تۇرىدىغان ئاشۇ دۆڭ مېنىڭ يەنە بىر ئارامگاھىم، يالغۇزلۇقنى خالاپ قالغان ۋاقىتلىرىمدا ئاشۇ يەردە پەلتۇرۇمغا چىڭ ئورۇنۇۋېلىپ يىراقلارغا قاراپ تۇرۇشنى ياخشى كۆرىمەن. پەستىكى تۈزلەڭ دالىدىن ئۇرۇلۇۋاتقان مۇزدەك شامالدا تاكى مەڭزىلىرىم چىمىلداپ كۆزلىرىمدىن تاراملاپ ياش ئاققۇچە تۇرىمەن. بەلكىم سوغۇق شامالنىڭ خىياللىرىمنى؛ چۈشىنىكسىز قايغۇ- ھەسرىتىمنى ئۇچۇرتۇپ

ئېلىپ كېتىشىنى، روھىم، ۋۇجۇدۇمنىڭ باشقىدىن پاكلىنىشىنى ئارزۇ قىلىدىغان-دىمەن. كىچىكىمدىن چۈشىنىكسىز بىر قايغۇ-ھەسرەت ماڭا ھەمراھ ئىدى. ئۇ گويا مەن بىلەن تەڭلا چوڭ بولدى. نېمىشقىدۇر يۈرىكىمنى ھەسرەت غاجىلايدۇ. ئۆتمۈ-شۈمدىن، خىياللىرىمدىن، رېئاللىقتىن، ھەتتا شادلىق ئىچىدىمۇ ھەسرەت ئىزدەيمەن. ئۆزۈمچە سائەتلەپ، كۈنلەپ تۈگىمەسلا كېتىمەن. ئۇ خۇددى تۇماندەك، تۇتقاق كېسەلدەك ئۆتۈپ كەتكەندە بولسا، سەۋەبسىز خۇشاللىقتىن تېرەمگە سىغماي قالىمەن.

بىر كۈنى كۆكۈمدا ئارقامدىن بىرسىنىڭ:

— ھە، بۇ يەردىكەنسىزغۇ؟ — دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى. ئىتتىك كەينىمگە بۇرۇلسام، پەرۇخ. پەلتوسىنىڭ ياقىسىنى كۆتۈرۈۋاپتۇ، چاچلىرى شامالدا ئۇچۇپ تۇرىدۇ.

نېمىمۇ دەيتتىم، ئۈندىمىدىم.

— سىزنى ئىزدەۋاتقىلى نەۋاخ... ياتىقىڭىزدىن، ئىشخانىدىنمۇ تاپالماي، تېخى بىرسى ئېلىپ قاچتىمۇ نېمە دەپ ئەنسىرەۋېدىم...

— مېنى ئىزدەپ نېمە قىلاتتىڭىز؟

يۈرەكلىرىم دۈپۈلدەپ سوقۇپ تۇرسىمۇ، ئاۋازىم توڭلا چىقتى.

— ئەجەبا سىز... تېخىچە سەزمەي يۈرەمسىز؟... بەزى گەپلىرىم بارتى... سىلەرنىڭ ياتاق ئەپسىز، بىزنىڭكىدە پاراڭلىشايلى، كەچتە سىزنى ساقلايمەن...

ئۇ كەتتى. مەن ئۇزاققىچە تۇردۇم. يۈرىكىم ئېتىلىپ چىقىپ كېتىدىغاندەك سوقاتتى. كۆز ئالدىمدىكى بارچە مەنزىرە-يىراقلارغا سوزۇلغان تاشلىق دالا، شالاڭ دەل-دەرەخلەر، يالغۇز-يېرىم ئۆيلەر، زېرىكىش، غېرىبلىق تۇيغۇسى قوزغايدىغان ئاسفالىت يول، ئۇ يەر-بۇ يېرىدە دەسلەپكى يۇلتۇزلار چاقناپ تۇرغان ئاسمان گۈمبىزى بىردىنلا رەڭدار سۈرەتتەك جۇلالىق تۈس ئالدى. غۇلىچىمنى كېرىپ ئاشۇلارنىڭ ھەممىسىنى قۇچاقلىغىم، قەلبىمدە خېلى يىللاردىن بېرى يىغىلىپ قالغان، بۇرۇقتۇرما بولۇپ كېلىۋاتقان ئەڭ گۈزەل مۇھەببەت سۆزلىرىنى ۋارقىراپ تۇرۇپ ئېيتىۋالغىم كېلەتتى. شۇنىڭ بىلەن تەڭلا كۆڭلۈمنىڭ بىر چېتىدە كىچىككىنە بىر تۇيغۇ، كۆڭۈلسىز بىر گۇمان غەشلىكىمنى كەلتۈرەتتى. قانداق قىلاي، گۇمانخورلۇق مېنىڭ كونا كېسىلىم. ئاشۇ گۇمانخورلۇق تۈپەيلى كۆپ زىيانمۇ تارتتىم. ئۇرغۇن قىزلار بىلەن ئارىلاشقان بولسامۇ، ھېچقايسىسى بىلەن دوست بولال-مىدىم. ئادەملەرنىڭ بىردىگە قارىسام ئۇنداق كۆرۈنگەن، بىرى مۇنداق... مانا شۇ تاپتىمۇ پەرۇخنىڭ كۈلۈشلىرى، كۆزلىرىنىڭ ئىچىدە غىل-پال چاقناپ تالىدىغان قانداقتۇر بىر نەرسە قەلبىمگە قاپ-قارا كۆلەڭگە تاشلاپ تۇرىدۇ. دېمىسەمۇ، ئۇنىڭدەك گۈزەللىك، مۇھەببەت ئۈچۈنلا يارىتىلغان كۆرەك يىگىتلەرنىڭ مەندەك بىر ئادەمنى ياخشى كۆرۈپ قېلىشى مۇمكىنمۇ؟ ئىككىمىز گويا ئوت بىلەن سۇ. ئۇ چىرايلىق، مەن سەت. ئۇ ئابرۇيلۇق ئائىلىنىڭ ئەركە بايۋەتچىسى، مەن يېتىملىكتە چوڭ بولغان ياۋا قىز. ئۇ ھەممىلا ئادەم ياخشى كۆرىدىغان، قىزلارنىڭ ئارىسىدا تالاشتا قالغان، ھاياتتا ھەممە يوللىرى راۋان يىگىت. مەن بولسام ئۆستەڭگە بارسام ئۆستەڭنىڭ سۈيى قۇرۇپ قالىدىغان تەلەيسىز بىچارە، ئاھ، تەڭشەلمىگەن ئالەم...

23 ياشلىق ۋۇجۇدۇمدا كۆپۈلدەپ سوقۇپ تۇرغان يۈرىكىم: سەنمۇ ئادەم، سۆيگۈ-مۇھەببەتتە سېنىڭمۇ ھەققىڭ بار، چىرايلىق بولمىغىنىڭ بىلەن، سەندە چىرايلىق قىزلاردا تېپىلمايدىغان تەرەپلەر بار، ئىككىلەنمە، ھېچنىمىگە قارىما...دەپ بۇيرۇق بېرىدۇ.

ئۆز-ئۆزۈم بىلەن ئۇزاق ئېلىشتىم.

پەرۇخنىڭ ياتىقى ئالدىغا قاچانلاردا، قانداقلارچە كېلىپ قالدىمكىن؟ ئىشىكنى چېكىش ئۈچۈن قولۇمنى كۆتۈرۈۋېدىم، كۆزۈم ئۇنىڭ قاپ-قاراڭغۇ دېرىزىسىگە چۈشتى. ئۇ خۇددى يىرتقۇچنىڭ يوغان ئېچىلغان ئاغزى، چۈشۈپ كەتكەنلىكى ئادەم پارچە-پارچە بولماي قالمايدىغان تەگسىز ھاڭ. شۇتاپتا ئۇ قاراڭغۇدا كارۋىتىدا يېتىپ مېنى ساقلاۋاتىدۇ. ئىشىكتىن كىرىشىمگە قۇچاقلىۋېلىپ كارۋىتىغا ئېلىپ چىقىدۇ. ئۇ مۇنداق ئىشلارغا پىشىپ كەتكەن. قىزلارنىڭ ئىپپىتى، كۆز ياشلىرى، بىر ئۆمۈر بەختسىز بولۇپ قېلىشى ئۇنىڭ ئۈچۈن ھېچگەپ ئەمەس...

كۆتۈرۈلگەن قولۇم بوشلۇقتا ئېسىلىپ قالدى، كەينىمگە ياندىم. ياتاققا قايتىپ كىرىپلا ياتاقداشلىرىمنىڭ سىنچىلاپ قاراشلىرىنى ۋە كۆز ئۇرۇشتۇرۇپ، قانداقتۇ ئىما-ئىشارەتلەرنى قىلىشىۋاتقانلىقىنى سەزدىم. گەپ-سۆزسىز ئورنۇمنى سېلىشقا باشلىدىم. ئۇخلىيالماسەنمىكىن دەپ ئويلىغان ئىدىم، نەدىكىنى، بىردەمدىلا ئۇخلاپ كېتىپتىمەن، كېچىچە مومامنى چۈشەپ چىقىپتىمەن.

دەرستىن بالدۇرراق چۈشكەن ئىدىم. ئىشخانىدا بىرسىنىڭ قايناپ سۆزلەۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ كۆڭلۈم بىر نەرسىنى تۇيغاندەك قىلدى-دە، ئىشىك ئالدىدا توختاپ قالدىم. ئەكبەر مۇئەللىم ئۆزىنىڭ ئاۋازىغا ئوخشىمايدىغان غەلىتىلا بىر ئاۋازدا سۆزلەۋاتاتتى:

—... ۋاھ، ئەجەب قالتىس يىگىتكەنسىزنا، ئىككى ئايالنىڭ ئالدىدا ئاتقان لاپلىرىڭىزنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈنلا بىر قىزنى قولغا چۈشۈرمەكچى بوپسەن... ئەمەلىيەتتە سەن ھازىرچە كۆتۈڭنى قىسىپ شەھەردىكى جېدەل-ماجىرالىرىڭنىڭ ئاخىرلىشىشىنى كۈتسەڭ بولاتتى، ئەكسىچە... سەندە ۋىجدان، نومۇس دېگەن نەرسە بارمۇ زادى؟ مەن ساڭا دەپ قوياي، بۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭغا يامان نىيەت بىلەن يېقىنلىشىش كويىدا بولىدىكەنسەن، مەندىن رەنجىمە!... ھەي... مەن ئىككىڭلارنىمۇ بۇ قەدەر... دەپ ئويلىماپتىكەنمەن، سىلەرمۇ ئايال كىشىغۇ، ئەجەبا سىلەر بۇ ئىشنىڭ ئاقىۋىتىنى ئويلىمامسىلەر؟ ئۇ بىر ئاجىز قىز بالا، ھەممىمىزنىڭ ئۇنىڭغا ئاتىدارچىلىق قىلىدىغان يولىمىز بارغۇ...

بىنانى بېشىمغا كىيىپ ھۆركىرەپ يىغلىغىنىمچە ياتاققا چاپتىم. ئۆزۈمنى كارۋاتقا بىر تاشلىغانچە ئۈچ كۈن ياتتىم. ئۆمرۈمدە قىلىپ باقمىغان ئەركىلىكلەرنى قىلدىم. ساھىبجامال بىلەن مەريەم ئۆزلىرىنىڭ قىلغىنىدىن ئۇيۇلۇپ قېلىشتىمىكىن، ئەتراپىمدا چۆرگىلەپ قىلارغا قىلىق تېپىشالمايتتى. ئۇلار ماڭا ئىشنىڭ باش-ئاخىرىنى سۆزلەپ بەرمەكچى بولۇشقان ئىدى، بېشىمنى يوتقانغا پۈركىۋېلىپ ئاڭلاشنى خالىمىدىم. ئۇلار خىيالىمنى چالغىتىش ئۈچۈن ماڭا ساۋۇت مۇئەللىم بىلەن خوتۇنى توغرىسىدا ئۇرغۇن كۈلكىلىك پاراڭلارنى قىلىپ بەردى. ئەكبەر مۇئەللىمنىڭ ئايالى بىلەن ئەپ ئەمەسلىكى، ئايالىدىن يىراقراق تۇرۇش ئۈچۈنلا بۇ يەرگە كېلىپ ئىشلەشنى تەلەپ قىلغانلىقى،

شۇڭا شەنبە، شەكشەنبە كۈنلىرىمۇ ئۆيىگە قايتمايدىغانلىقىنى سۆزلەپ بېرىشتى. بۇ سۆزلەر ماڭا قاتتىق تەسىر قىلدى ۋە ماڭا ئۆز بەختسىزلىكلىرىمنى ئۇنتۇلدۇردى. ۋۇجۇدۇمنى ئەكبەر مۇئەللىمگە بولغان ھېسداشلىق چۇلغىۋالدى. مەن ھەممە ئىشتا ئۇنىڭ تەربىيەسىنى ئالىدىغان، ئۇنىڭغا يېقىنىشقا تىرىشىدىغان بولدۇم. ساھىبجامال، مەريەم بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىمنىمۇ ياخشىلىدىم. بۇنىڭ پايدىسىنى ھەم كۆردۈم. بولۇپمۇ ساھىبجامالنىڭ كونا دەرسلىك تىزىسلىرى ئىشىمنى كۆپ يەڭگىللەتتى. ھە، راست، مەن يېڭىدىن بىر قۇر كاستيۇم - يوپكا تىكتۈردۈم. كىيىملىرىمنىڭ تۈگمىسىنىڭ تولۇق بولۇشىغا دىققەت قىلىدىغان بولدۇم. تېخى بىر يەكشەنبە كۈنى شەھەرگە كىرىپ چېچىمنى بۇدۇرە قىلدۇرۇپ چىقتىم. بېلىمگە چۈشىدىغان، يوغان - يوغان ئىككى ئۆرۈم قوڭۇر چېچىمنى يەردە يىلاندەك تولغىنىپ ياتقان ھالەتتە كۆرۈپ كۆزلىرىمدىن ياش چىقىپ كەتتى. بىراق، ئەينەكتىن چاچلىرى قىسقا ياسىتىلغان، رەتلىك، چاقنان كىيىنگەن ياش مۇئەللىم قىزنى كۆرگىنىمدە يىغام كۈلۈمسىرەشكە ئۆزگەردى.

* * *

ئۈرۈمچىنىڭ ئۇزۇن ھەم سوزەلمە قىشى بىزنىڭ بۇ يەرلەرگە كەلگەندە يەنە بىر دەپسىنىپ، ھەيۋىسىنى كۆرسىتىۋېلىپ ماڭدۇ. ئاپرېل ئايلىرى ئوتتۇرىلىشىپ قالغان بولسىمۇ، مەكتەپ بىناسىنىڭ ئارقىسىدا، ئوقۇغۇچىلار ياتىقى جايلاشقان ئېگىزرى - تاشقىرى قورۇنىڭ تەسكەي بۇلۇڭلىرىدا ئەسلى رەڭگى ھەم شەكلىنى يوقىتىپ، پاسكىنا، ھۆتمە - تۆشۈك كونا مازغا ئوخشىشىپ قالغان قالدۇق قارلار كۆزگە تاشلىنىدۇ. بىنانىڭ قارشى تەرىپىدىكى يانباغىردىن سوقۇپ تۇرىدىغان مۇزدەك شامال تېخى كىشىنىڭ يۈزى، قۇلاقلىرىنى چىقىپ - چىقىپ ئالىدۇ. ئەنە ماي، مانا ماي دەپ يۈرگەن كۈنلەردە ھاۋا بىردىنلا ئۆزگىرىپ قار ياغدى. تېرەكنىڭ پوتىلىسىدەك چوڭلۇقتا لەپىلدەپ چۈشىۋاتقان قار ھەش - پەش دېگۈچە قورونى، يوللارنى، دالىلارنى كۆمۈپ تاشلىدى. دەرستىن چۈشۈش قوڭغۇرىقى چېلىنىش بىلەنتەك، شاۋقۇن - سۈرەن بىلەن ئۆزلىرىنى سىرتقا ئېتىپ، قوغلىشىپ، يومىلاقلىشىپ يۈرگەن ئوقۇغۇچىلىرىمنىڭ ئارقىسىدىن تالاغا يۈگۈردۈم. قارلىرى دەسسەلمىگەن ئادەمسىز چىغىر يولغا چۈشتۈم. ئايىغىم ئاستىدا قار يېقىملىق غىچىرلايتتى. قار ئۇچقۇنلىرى پېشانەم، مەڭزىم، لەۋلىرىمگە يېقىملىق ئۇرۇلاتتى ۋە بىردەمدىلا ئېرىپ يوق بولۇپ كېتەتتى. قوللىرىمنى ئۇزىتىپ ئاجايىپ نەپىس قار گۈللىرىنىڭ ئالقىنىم ئۈستىگە تىۋشسىز قونۇشىنى ۋە ئېرىشىنى تاماشا قىلغاچ كېتىپ بارىمەن. ئاسمان، يەر، كۆز يېتىدىغانلىكى بوشلۇق ئاپپاق، ئىنسى-جىنسىز. پەقەت قار ئۇچقۇنلىرىلا جاھاننى بىر ئېلىپ پىرقىراپ توزغۇيدۇ. كۆڭلۈممۇ قار گۈللىرىدەك تازا، تىنچ، يەڭگىل. ئاشۇ يەڭگىللىك ئىچىدە يىراق، سىرلىق بىر يەرلەرگە كەتسەم دەيمەن.

چوقچىيىپ تۇرغان دۆڭدە يول ئۈچكە ئايرىلىپ كېتەتتى. يوللارنىڭ بىرى يېقىن يېزىغا، بىرى ئېتىزلارغا، يەنە بىرى تېخىمۇ يىراق، نامەلۇم يەرلەرگە كېتەتتى. ئەشۇ نامەلۇم يول ماڭا چۆچەكلەردىكى «بارسا كەلمەس يول»نى ئەسلەتتى. ئەشۇ يولغا ماڭماقچى بولدۇم. تۇساتتىن، بۇ خىيالىي دۇنيادا مەندىن ئانچە يىراق بولمىغان جايدا يەنە بىر ئادەمنىڭ بارلىقىنى كۆرۈپ

قالدىم. ئۇ توغرىسىدا تاشلاپ قويۇلغان ئۆرۈك كۆتىكى ئۈستىدە قولى بىلەن ئېڭىكىنى يۆلەپ، چوڭقۇر خىيالغا پېتىپ ئولتۇراتتى. چاچلىرى ۋە يېپىنچاقلىۋالغان كالتە پاختىلىق چاپىنىغا قار قونۇپ كەتكەن ئىدى. سەل ئېگىلگەن قەددى - قامىتىدە، كەڭ پېشانىسى، تۈپتۈز قىرلىق بۇرنى، قىسىلغان كۆزلىرىدە، يوغان قارامتۇل قوللىرىنىڭ كۆرۈنۈشىدە تېشىغا تېپىپ تۇرغان غايەت ئىچكى گۈزەللىك بىلەن ئەرلەرگە خاس مەردانە تاشقى گۈزەللىكنىڭ ئاجايىپ بىرلىشىشى بار ئىدى. مەن ئۇنىڭغا كۆز ئۈزمەي ئۇزاققىچە قاراپ تۇردۇم. ئىچىمدە، مانا ھەقىقىي ئىنسان دېگەن، مانا ئەر كىشى دېگەن! مۇشۇنداق ئادەم بىلەن بىللە ئۆتسەڭ دۇنيادىن ئارمانسىز ئۆتمەمسەن، دەپ ئويلىدىم. يۈرىكىمدە ئىسسىق بىر ئېقىم مەۋج ئۇراتتى، كۆزلىرىمگە ياش تولدى. ئۇنىڭ ئالدىغا تىز چۆكۈپ، ئەشۇ يوغان، مېھرىبان قوللىرىغا بېشىمنى قويۇپ ۋارقىراپ يىغلىغۇم كېلەتتى... ئەشۇ كۈن، ئەشۇ مەنزىرە قەلبىمدە ئۆمۈرۋايەت ساقلىنىپ قالدى.

ئىككىنچى كۈنى تاڭ سەھەردە ھاۋا بىردىنلا ئېچىلىپ يەر - جاھان چاقناق، ئىللىق ئاپتاپقا تولدى. چۈشكىچە تۈنۈگۈنكى قارنىڭ ئەسىرىمۇ قالمىدى. قۇياشنىڭ تىكلىشىشىگە ئەگىشىپ قار سۈيىگە تويۇنۇپ زەيلىشىپ كەتكەن يەرلەردىن قويۇق ھور كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى. مەكتەپ ئالدىدىكى دۆڭدىن قارىغاندا ھەممىلا يەرنى قاپلىغان، ئاستا - ئاستا سۈرۈلۈۋاتقان ھورلار خۇددى تۇتاش ئاق بۇلۇتلاردەك كۆرۈنەتتى. كىشى ئۆزىنى بۇلۇتلار ئارىسىدا ئۈزۈپ يۈرگەندەك سېزەتتى.

مەن ئەنە شۇنىڭدىن كېيىن بىلدىمكى، باشقىلارنىڭمۇ كۆزى بار ئىكەن. ساھىبجامال قاچانلاردىندۇر تارتىپ ئەكبەر مۇئەللىمنىڭ ياتىقىنى كۆپ چۆگىلەيدىغان، ئۇنىڭ كېپى چىقسا كۆزلىرى ئويناپ كېتىدىغان بولۇپ قالغان ئىدى. كەچلىرى ئىشخانىدا ئەكبەر مۇئەللىم قوزغالمىغىچە ئۇمۇ قوزغالمايدۇ، ئەكبەر مۇئەللىم كەلمىگەن كۈنلىرى ئۇمۇ بىر ئىشلارنى باھانە قىلىپ ياتاققا كېتىپ قالىدۇ. ئەتىدىن كەچكىچە ئاغزىدىن «ئەكبەر» چۈشمەيدۇ. ئىچى تارلىق ئارىلاش ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتتىم. بىچارىنىڭ يۈزى خۇددى قوقاس چېچىۋەتكەندەك (ئېيتىشلارچە، ئانىسىنىڭ يۈزىگە بىرى قوقاس چېچىۋېتىپتىكەنمىش) سۇۋارى داغ، سەپكۈنلەر بىلەن قاپلانغان ئىدى، بۇ ھالىتى بىلەن ئۇ پەۋقۇلئاددە ھۈنىرى بولمىسا ئەرلەرنى ئاسانلىقچە ئۆزىگە قارىتالمايتتى. بىراق، ئۇنى ھۈنىرى يوق دەپ كىم ئېيتالايدۇ؟ ئۇزۇن يىللىق تۇللۇق، يالغۇزلۇق ئۇنىڭغا ھەممىنى ئۆگەتكەندۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەكبەر مۇئەللىممۇ كۈنلىرىنى ئەنە شۇنداق يالغۇزلۇق، زېرىكىش ئىچىدە ئۆتكۈزۈۋاتمىدىمۇ... بۇلارنى ئويلىسام قورقۇنچتىن يۈرەك سوقىشىم توختاپ قالغاندەك بولاتتى، پۇت - قولۇم مۇزلاپ كېتەتتى. تۇرۇپلا ئۆزۈمنىڭ بۇ ھالىتىمگە كۈلگۈم كېلەتتى. نېمە بولۇۋاتىدىغاندىمەن، ئۇ دادامدەك ئادەمغۇ، خوتۇنى، بالا - چاقىسى بار...

* * *

مۇدىر ئەكبەر مۇئەللىم ئىككىمىزنى چاقىرىپ مەكتەپ قىرائەتخانىسىنى رەتكە سېلىپ كېڭەيتىپ قويۇش توغرىسىدا پاراڭلاشتى. مەن مۇدىرنىڭ سۆزلىرىدىن بۇ تەكلىپنى

بەركۈچى ھەم مېنى بۇ ئىشقا تارتقۇ-
چىنىڭ ئەكبەر مۇئەللىم ئىكەنلىكىنى سېزىپ-
ۋالدىم. ئوغرىلىقچە چىرايىغا قارىسام خا-
تىرجەم، ھېچنەرسىنى ئۇقمىغاندەك ئولتۇ-
رىدۇ، خاتىرىسىگە بىر نېمىلەرنى يېزىۋا-
تىدۇ. مۇدىردىن كېيىن ئۇ ئۆزىنىڭ بىر
مۇنچە پىلان، تەسەۋۋۇرلىرىنى ئوتتۇرىغا
قويۇپ مۇدىرنى ئېرىتىپلىۋەتتى. مۇدىر
خۇشال بولغىنىدىن تىزىغا شاپىلاقلاپ
(ئۇنىڭ ھاياجانلانغان ۋاقىتلىرىدا تىزىغا
شاپىلاقلايدىغان ئادىتى بار ئىدى):

- يارايسىلەر، يارايسىلەر! دەك ئوقۇت-
قۇچىلاردىن كۆپرەك بولغان بولسا، مەكتەپنى
ئىككى يىلدىلا شەھەر بويىچە نەمۇنە مەك-
تەپكە ئايلاندۇرغان بولاتتىم. دادىل ئىش-
لەۋېرىڭلار، پۇل خەجلەشتىن قورقماي شە-
ھەرگە كىرىپ يېڭى كىتابلاردىن ئېلىپ چى-
قىڭلار، ھەممە ساھەدىن بولسۇن، بىزنىڭ
بالىلىرىمىزمۇ شەھەر بالىلىرىدەك خالىغان
كىتابنى تېپىپ ئوقۇيالايدىغان بولسۇن، -
دەپ سايراپلا كەتتى.

ئىشنى شۇ كۈنىلا باشلىۋەتتۇق. «كۇتۇپ-
خانا» ھاجەتخانىنىڭ يېنىدىكى بىر ئېغىز
كىچىك سىنىپ ئىكەن. تام بويلاپ قويۇل-
غان توپا بېسىپ كەتكەن كونا ئىشكاپلاردا
قىزىل مۇقاۋىلىق «ماۋزېدۇڭ تاللانما
ئەسەرلىرى»، «ماۋزېدۇڭ سۆزلىرىدىن
ئۈزۈندە»لەر تولۇپ كېتىپتۇ. ئىشكاپنىڭ
بىر بۇرجىكىگە «دۆڭ سۈنرۇي»، «لېي فېڭ
ھەققىدە ھېكايە»، «يەنئەن مۇداپىئەسى»
دېگەندەك بىر نەچچىلا كىتاب تاشلاپ قويۇ-
لۇپتۇ. ئوتتۇردا سىنىپلاردىن ئېلىپ چىق-
قان بىر نەچچە جوزا - ئورۇندۇق. قىرائەت-
خانىنىڭ بار - يوق مۈلكى ئەنە شۇلارلا
ئىدى. ئىككىمىز يەڭلىرىمىزنى تۈرۈپ ئىش-
كاپ، تام - تورۇسلارنى تازىلىدۇق، دېرىزە
ئەينەكلىرى بىلەن پولنى سۈرتتۇق. كىتابلار
بىلەن جوزا - ئورۇندۇقلارنى رەتلەپ، بار
كىتابلارنى تۈرلەر بويىچە تىزىپ چىقتۇق.
ئەكبەر مۇئەللىم ئىشنىڭ كۆپىنى ئۆزى قىل-
غىنىغا قارىماي كىيىملىرىگە چاڭ قوندۇر-
مىدى. مەن شۇنچىلىك پاكىتلىك قىلىدىغى-
چاچلىرىمدىن تارتىپ ئاياغلىرىمغىچە چاڭ -
توزانغا مىلىنىپلا كەتتىم. كىتابلارنى رەت-
لىدىم دەپ ھەدېسىلا يەرگە چۈشۈرۈۋې-
تەتتىم، پولنى سۈرتۈۋېتىپ
جوزا - ئورۇندۇقلارنى ئۆرۈۋېتەتتىم.

ئەكبەر مۇئەللىم ئەپتىمگە قاراپ ئاپئاق
چىشلىرىنى كۆرسىتىپ كۈلەتتى، «ئولتۇرسا
بورىنى، قوپسا مورىنى چۈۋۈپتۇ» دېگەن
تەمسىلنىڭ ئوبرازلىقلىقىنى بۈگۈنكىدەك
چوڭقۇر ھېس قىلمىغان ئىدىم، دەپ چىشىمغا
تېگەتتى. ئۇنىڭ چاقچاقلىرىغا تېرىكەتتىمىيۇ،
ئارقىدىن ئۆزۈممۇ قوشۇلۇپ كۈلۈپ كېتەتتىم.

بىز شەھەرگە ئۈچ - تۆت قېتىم كىرىپ،
كىتابخانىمۇ - كىتابخانا ئارىلاپ يۈرۈپ بىر
نەچچە يۈز پارچە يېڭى كىتاب ئېلىپ چىق-
تۇق. كۇتۇپخانىمىز بارا - بارا كۇتۇپخانى-
غا ئوخشىغىلى تۇردى. ئۇ دەرسكە كىرىپ
كەتكەندە مەن، مەن دەرسكە كىرىپ كەتكەن-
دە ئۇ باشقۇراتتۇق. كۇتۇپخانىمىز بالىلار
بىلەن تولۇپ تۇراتتى. كىتابلارغا قانائەت
قىلماي ئەكبەر مۇئەللىمدىن ئۇنى - بۇنى
سورايدىغان بالىلارمۇ بار ئىدى. بىر كۈنى
يۇقىرى يىللىق سىنىپنىڭ بىر ئوقۇغۇچىسى
ئۇنىڭدىن:

- مۇئەللىم، ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچىدىن داڭلىق
يازغۇچى چىققانمۇ؟ نېمىشقا بىزنىڭمۇ
رومانلىرىمىز يوق؟ دەپ سورىدى.

ئەكبەر مۇئەللىم ئۇنىڭغا

«تۈركىي تىللار دىۋانى»، «قۇتادغۇبىلىك» دېگەنگە ئوخشاش دۇنياغا مەشھۇر كىتابلىرىمىز بارلىقىنى ئېيتىپ بەردى. ئۇ چاغدىكى باللار مەھمۇد قەشقەرى بىلەن يۈسۈپ خاس ھاجىپنى بىلمەيتتى. ئابدۇرېھىم نىزارىنى تېخىمۇ بىلمەيتتى، شۇڭا ئەكبەر مۇئەللىمنىڭ كلاسسىكلار توغرىسىدىكى سۆزلەپ بەرگەنلىرىنى كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ، ئاجايىپ بىر رىۋايەت ئاڭلىغاندەك ئاڭلىشاتتى. پەقەت ھېلىقى ئوقۇغۇچىلا قايىل بولمىغاندەك بىر ئەلپازدا:

— ئەجدادلىرىمىز بۇرۇنقى زاماندا شۇنداق ئىشلارنى قىلىپتىكەن، ھازىر نېمىشقا قىلالمايدۇ؟ - دەپ سورىۋىدى، ئەكبەر مۇئەللىم بىردەم تۇرۇپ كېتىپ: «پاھ، بۇ سوراقنىڭ قاتتىقلىقىنى!» دەپ كۈلۈپ قويىدى، بىراق ئەشۇ سوئالنى ئۇ زادىلا ئۇنتۇپ قالمىدى. ئىشخانىدا پاراڭلىشىپ ئولتۇرغان ۋاقىتلىرىمىزدا ئۇ كۆپ قېتىم ئەشۇ ئىشنى مىسالغا ئېلىپ:

— كۆردۈڭلارمۇ؟ ئەۋلادلار بىزنى تېخىمۇ جىددىي سوراققا تارتىدىغان كۈنلەر كېلىدۇ، - دەيتتى.

ئۇزۇن كەچلەردە ئەشۇ كىچىككىنە كۇتۇبخانىدا ئۇدۇلمۇ-ئۇدۇل ئولتۇرۇپ پاراڭغا چۈشۈپ كەتسەك گېپىمىز تۈگىمەيتتى. ئەدەبىياتتىن، تارىختىن، جۇڭگو ۋە چەت ئەللەردىن، جەمئىيەتتىن، كەلگۈسىدىن بىلگىنىمىزنى قويماي سۆزلىشەتتۇق، تالىشىپمۇ قالاتتۇق. ئەشۇ بورۇقتۇرما يىللاردىكى كۆپ قىسمىمىز سىيالىلارغا ئوخشاش بىلىدىغىنىمىز چەكلىك ئىدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ستالىن دەۋرىدە نەشر قىلىنغان بىر قىسىم كىتابلىرىدىن، مەكتەپتە ئۆگەنگەن يېرىم-ياتا، بەزىلىرى خېلىلا بىر تەرەپلىمە دەرسلەردىن باشقا بىلىم مەنبەئىمىز يوق ئىدى.

ئەمما، ئۇنىڭ كۆرگەن - بىلگەنلىرى، ئاڭلىغانلىرى، تۇرمۇش تەجرىبىسى مول ئىدى. مەسىلىلەرگە ئاجايىپ توغرا، چوڭقۇر قارايتتى. مېنىڭ گۆدەكلىك، يۈزەلىك چىقىپ تۇرىدىغان قاراشلىرىمنى ئۇ ئەزەلدىن مەسخىرە قىلمايتتى. تېخى، مەسىلىلەرگە مۇستەقىل قارىشىڭىز بار، مۇشۇ يېرىڭىز ياخشى، دەپ ماختاپ قوياتتى. بەزى كۈنلىرى ئۆز - ئۆزىگە سۆزلەۋاتقاندەك ئاستا سۆزلەپ كېتەتتى. ئۆتكەن كۈنلىرىنى، تارتقان ھەممە جىسمانىي ۋە روھىي خورلۇقلىرىنى ...

— مەن نۇرغۇن ئىشلارنى بېشىمدىن كەچۈردۈم. ئەڭ ئاددىي ھەم تۈپكى ھەقىقەتنى ئەشۇ ئاددىي خەلقتىن ئۆگەندىم، — دەيتتى ئۇ، — ئادەم ئادەمنى خورلىماسلىقى كېرەك ئىكەن، بىز ھەممىمىز ئىنساننى قەدىرلەشنى، ئۇنىڭ بەختسىزلىكىگە ئىچ ئاغرىتىشنى، ھېسداشلىق قىلىشنى ئۆگىنىۋېلىشىمىز كېرەك ئىكەن. مەن تۈرمىدە ئوغرى، يانچۇقچى، قاتىل دېگەندەكلەردىن كۆپ ياخشىلىق كۆردۈم، ئەپسۇسكى ھەممە يامانلىقنى بەزى يېقىن دوستلىرىمدىن، مەدەنىيەتلىك زىيالىي ھېسابلىنىدىغان، كاللىسى بىر تەرەپلىمە قاراشلار بىلەن تولۇپ كەتكەنلەردىن كۆردۈم، ئەشۇلار ماڭىلا ئەمەس، سانسىز كىشىلەرگە بالايىئاپەت، ئۆلۈم، بەختسىزلىك ئېلىپ كەلدى. ئەپسۇسكى ئۆز قىلمىشىدىن قىلچە ۋىجدان ئازابى تارتىپ باقمىدى، مەڭگۈ ھەم تارتمىسا كېرەك، ئازاب يەنىلا ئازابلىنىشنى بىلىدىغان يۈرەكنىڭ ئىشى ئوخشايدۇ...

كۆزۈمنى يۇمساملا يول - يول قىزىرىپ كەتكەن يالىڭاچ بەدەن، يامغۇردەك چۈشۈۋاتقان كالتەك، مۇشت، تېپىك، ھاقارەتلىك

سۆزلەر كېلىدۇ، چۈشۈمدىمۇ شۇلارنى كۆرىمەن، ۋارقىراپ - جارقىراپ، چىلىق - چىلىق تەرگە چۆمۈپ ئويغىنىپ كېتىمەن...

ئۇنىڭ سۆزلىرى يۈرىكىمنى جىغىلدىتاتتى. ئازابىم ئۇنىڭ ئازابلىرىغا قوشۇلۇپ كەتكەندەك بولاتتى. بۇ مېنىڭمۇ ئۆتمۈشۈم ئەمەسمۇ؟ ئۇمۇ ھايات تەرىپىدىن ئۆگەيلىنىپتىكەن، خورلۇق، ئىنسانىي ھوقۇقى، قەدىر-قىممىتىنى يوقىتىشنىڭ ئاچچىق تەمىنى تېتىپتىكەن ئەمەسمۇ...

بىر كۈنى كونا، چەكابەنگەن كىتابلار دۆۋىسىدىن نېمىزغىنە بىر توپلامنى تېپىۋالدىم. ئۇ دەل ئەكبەر مۇئەللىمنىڭ 60- يىللارنىڭ بېشىدا نەشىر قىلىنغان كىتابى ئىكەن. شۇ ئاخشىمى ساھىبجامال بىلەن مەريەمنىڭ: چىراغىنى ئۆچۈرمىدىڭ، ئۇخلاتمىدىڭ، دەپ كايىشلىرىغا قارىماي ئۇنى ئوقۇپ تۈگەتتىم. گۈزەل تىل، چىن ھېسسىيات بىلەن يېزىلغان بىر ھېكايە ماڭا بەكمۇ قاتتىق تەسىر قىلدى. ئەتىسى كۇتۇپخانىدا ئىككىمىز يالغۇز قالغاندا مەن ئۇنىڭغا:

- مەن ئاخشام بىر ھېكايە ئوقۇدۇم، ئاجايىپ ياخشى يېزىلغان ئىكەن، - دېدىم.

- راستمۇ؟ قانداق ھېكايە ئىكەن؟ - دېدى ئۇ.

- بىر يىگىت بار ئىكەن، ئەدەبىياتقا ھەۋەس قىلىدىكەن. بەكمۇ ھېسسىياتلىق، خىيالچان ئىكەن. ئۇ بىر قېتىملىق تانسىدا ئاجايىپ گۈزەل بىر قىزنى ئۇچرىتىپ ئۇنىڭغا ئاشىق بولىدىكەن، كېيىن ئۇلار توي قىلىدىكەن، بىراق تويدىن كېيىن ئۇ، ئايالىنىڭ كۆرۈنۈشىدىكى ۋە ئۆز تەسەۋۋۇرىدىكى «پەرىشتە» ئەمەسلىكى، بەلكى ئۆزىنى قىلچە چۈشەنمەيدىغان، چۈشىنىشىمۇ مۇمكىن بولمىغان، ئاچكۆز ھەم شۆھرەتپەرەست ئايال ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىدىكەن. ئۇ، ئايالى بىلەن ئاجرىشىش قارارىغا كەلگەن كۈنى ئايالىنىڭ ھامىلدار بولۇپ قالغىنىنى ئاڭلاپ، مۇھەببەت، بەختلىك تۇرمۇش توغرىسىدىكى بارلىق شېرىن ئارزۇلىرىدىن كېچىپ، تېخى دۇنياغا كەلمىگەن پەرزەنتى ئۈچۈن مۇھەببەتسىز ئائىلىسىنى ساقلاپ قالىدىكەن...

مەن ھېكايىنى سۆزلەۋاتقاندا ئۇنىڭ كۆزلىرى لاۋۇلداپ يانغاندەك بولدى، ھېكايە ئاخىرلىشىشى بىلەن تەڭ كۆزلىرىدىكى ئوت ئۆچۈپ خىرەلەشتى، نېمىدۇر دېمەكچى بولدىيۇ، ئېغىز ئاچمىدى.

- ئاڭلىشىمچە، بۇ ھېكايە ئاپتورنىڭ ئۆزىنىڭ كەچۈرمىشى ئىكەن...

ئۇ يەنىلا ئۈنچىقمىدى، ئەمما بېشىنى كۆتۈرۈپ ماڭا ھەسرەتلىك كۈلۈمسىرەپ قاراپ قويدى. ئۇ ئاجايىپ ئېچىنىشلىق كۈلۈمسىرەش ئىدى، ئەشۇ كۈلۈمسىرەشتىن ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈن دائىملا بىر نېمىسى كەمدەك يۈرىدىغانلىقىنى، شەنبە، يەكشەنبە كۈنلىرى ئۆيىگە قايتمايدىغانلىقىنى، نېمە ئۈچۈن ئاۋۇ كۈندىكى قاردا ئۆزى يالغۇز چوڭقۇر خىيالغا پېتىپ ئولتۇرۇپ كەتكەنلىكىنى چۈشەنگەندەك بولدۇم.

ئىككىمىز ئۇزاققىچە ئۈن - تىنسىز ئولتۇردۇق. ئۇنىڭ پەرىشان ھالىغا، ئۆزمەي تاماكا چېكىشلىرىگە قاراپ ئۆزۈمنىڭ ئەقلىسىزلىق قىلغىنىمغا پۇشايمان قىلدىم، بىر نېمە قىلىپ كۆڭلىنى ياسىماقچى، خىيالدىن چالغىتماقچى بولاتتىم، ئەمما گەپنى قانداق باشلاشنى بىلمەيتتىم.

تورۇستا قويۇق كۆكۈش تاماكا ئىسى لەيلەپ يۈرەتتى. كونسېرۋا قۇتىسىدىن ياساۋالغان كۈلدان ئاللىقاچان توشۇپ

كەتكەن ئىدى (ئۇنى تېخى بۈگۈن ئەتىگەن تازىلاپ قويغان ئىدىم). مەن ئۇنىڭ تاماكا ئىسىدىن قىسىلغان نۇرسىز كۆزلىرىگە قارىدىم‌دە، ئورنۇمدىن تۇرۇپ ئاستاغىنە ئۇنىڭ يېنىغا باردىم، قولىدىن تاماكىسىنى ئېلىپ ئۆچۈرۈپ كۈلدانغا تاشلىدىم. ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ ماڭا خېلىغىچە ئۈنچىقماي قاراپ تۇردى.

سىرتتا باھار ئاسمىنى يولتۇزلار بىلەن تولۇپ كەتكەن ئىدى. ئىككىمىز سۈكۈت ئىچىدە ئايرىلدۇق. ياتاققا كىرسەم كاردىۋات غىچىرلاپ ساھىبجامالنىڭ بېشى كۆرۈندى:

— سائەت 12 بولاي دېدى، نەلەردە يۈردىڭىز؟ سىز دېگەن قىز بالا جۇمۇ . . .

نېمىشكىدۇر ئەكبەر مۇئەللىم بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇردۇق دېيىشكە تىلىم بارمىدى، كۈتۈپخانىدا تاپشۇرۇق تەكشۈردۈم، دېدىم. ئۇ يەنە نېمىلەرنى دەپ گەپ تەشمەكچى بولۇۋېدى، ئۇيقۇم كېلىپ كەتكىنىنى ئىپادىلەپ ئۈنلۈك ئەسنەپ كېرىلىپ قويدۇم، كۆرپەمنى تارتىپ سېلىپ، ئۆزۈمنى ئۈستىگە تاشلىدىم.

كاراڭ بىر ھالەتتە ئىدىم. مېڭەم تورمۇزلىنىپ قالغاندەك، ھېچنەرسىنى ئويلىغىم كەلمەيتتى. نېمىشقىدۇر ئۆپكەم ئۆرۈلۈپ يىغلىغۇم كېلىپ تۇراتتى. ئۇزۇن ئۆتمەي كۆز ياشلىرىم يىپى ئۈزۈلگەن مارجاندەك دومىلاشقا باشلىدى، يوتقانغا مەھكەم پۈركىنىۋېلىپ ئۇزاققىچە بوغۇلۇپ - بوغۇلۇپ يىغلىدىم . . .

* * *

ئىككى ھەپتە بولدى، پەرۇخ يەنە يوق بولۇپ كەتتى. ياتاقداشلىرىم: ئۇ مۇشۇنداق قىلىپ مەكتەپنى زېرىكتۈرمەكچى، دېيىشەتتى. مەريەم ئۆيىگە يەنە بىر قېتىم بېرىپ كەلدى. بۇ قېتىم ئۇششاق - چۈششەكلەردىن باشقا ئىككى ياشلىق ئوغلىنىمۇ ئېلىپ كەلگەن ئىدى. بىر كىچىك بالا ياتىقىمىزنى راستىنلا بازارغا ئوخشىتىپ قويدى. ئۇنى كۆرۈپ زاپخوزنىڭ بالىلىرىمۇ ئىشىكىمىزدىن كېتەلمەيدىغان بولۇپ كەتتى. ئۇ دەرسكە كىرىپ كەتكەندە، بالىسى ئىشخانىمدا قالاتتى. مۇنداق چاغلاردا ئەكبەر مۇئەللىم ئۇنى كۆتۈرۈۋېلىپ ئوينىتىپ كېتەتتى. بارا - بارا ئۇ ئەكبەر مۇئەللىمدىن بىردەممۇ ئايرىلمايدىغان، ھەتتا ئاپىسىنىمۇ ئۇنىمايدىغان بولدى.

ئۇنىڭ بالىسى قورۇدا، يوللاردا گاھ يىقىلىپ، گاھ ھاپاچ قىلىپ ئويناۋاتقانلىقىنى كۆرسەم كۆڭلۈمدە قىزغىنىشتەك بىر خىل سېزىم پەيدا بولاتتى. ئۇلارنىڭ يېقىنلىقىغا، ئۇنىڭ چىرايىدا، قوللىرىدا، پۈتۈن ۋۇجۇدىدا پارلاپ تۇرغان ئاتىلارچە مېھرىبانلىققا قانماي قاراپ قالاتتىم. ئەمەلىيەتتە مەن ئۇنىڭغا ھېكايە سۆزلەپ بەرگەن ئەشۇ ئاخشامدىن تارتىپ ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر خىل يىراقلىق پەيدا بولغان ئىدى. ئىككىمىز يالغۇز قالغان ۋاقىتلىرىمىزدا ئىلگىرىكىدەك ئەركىن پاراڭلىشالمايتتۇق. ئۇ بالا بىلەنلا بولۇپ، مېنىڭ بارلىقىمنى ئانچە ھېسابقا ئالمايۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. مەنمۇ ئىلگىرىكىدەك ئاغزىمغا كەلگەنچە سۆزلەشتىن، چاقچاق قىلىشتىن، كەلسە - كەلسە قېيداشتىن، ياتاقلىرىغا ئۇسسۇپ كىرىۋېرىشتىن ئەيمىنىدىغان بولۇپ قالغان ئىدىم. ئەنە شۇنداق بۇغۇقتۇرمىلىق ئىچىدە يىللىق ئىمتىھانلار يېقىنلاشتى. ھەممىمىز يەنە ئالدىراش بولۇپ كەتتۇق. ئەشۇ

ئالدىراشچىلىق ئىچىدە بىر مەزگىل ھەممىنى ئۇنۇتقاندەك بولدۇم. ئاخشىمى چارچىغىنىمدىن ياتاقتا كىرىپ ئۆزۈمنى ئورۇنغا ئېتىشقا ئاران ئۈلگۈرەتتىم.

بىر كۈنى يېرىم كېچىدە، قورسىقىمنىڭ تويۇقسىز قاتتىق ئاغرىشىغا چىدىماي ئاللا-توۋا سېلىپ ياتاقتىكىلەرنى ئويغىتىۋەتتىم. ئۇلار ئەكبەر مۇئەللىم بىلەن زاپىخوزنى ئويغاتتى. دەسلەپتە مېنى دوختۇرخانىغا ئېشەك ھارۋىسى بىلەن ئاپارماقچى بولۇشتى. ئەكبەر مۇئەللىم: «سوقۇر ئۈچەي بولۇپ قالسا چايقىلىپ كەتسە چاتاق بولىدۇ، يۈدۈپ ئاپىرايلى» دېدى. مەن ئۇنىڭغا ھاپاش بولدۇم. خۇددى مەريەمنىڭ بالىسىدەك قوللىرىم بىلەن ئۇنىڭ بويىنىغا گىرە سېلىپ، تەرلەپ ھۆل بولۇپ كەتكەن چاچلىرىنى، ئاغرىق دەستىدىن ئىككى پۈكۈلگەن تېنىمنى ئۇنىڭ كەڭ، قامەتلىك يەلكىسىگە چىڭ چاپلىدىم. ئۇنىڭ ئىللىق ۋۇجۇدىدىن بەدىنىمگە تارقاۋاتقان ھارارەت مېنى خېلىلا تىنچلاندۇرغاندەك بولدى. ئۇ ئىككى كىلومېتىر يولنىڭ ھەر بىر قەدىمىنى ئېھتىيات بىلەن ئېلىپ، مېنى دۈمبىسىدىن چۈشۈرمەي دوختۇرخانىغا ئېلىپ باردى. يەرگە قويۇشى بىلەنلا يەنە ئاغرىقىم تۇتۇپ كەتمەسمۇ...

دەرۋەقە، سوقۇر ئۈچەي ئىكەنمەن. دەرھال ئوپېراتسىيە قىلىندىم. كۆزۈمنى ئاچسام كېسەل كارۋىتىدا يېتىپتىمەن. كىمدۇر بىرسىنىڭ قېنى ئاسما ئوكۇل يىڭنىسى ئارقىلىق تومۇرلىرىمغا تاراۋېتىپتۇ.

كۆز ئالدىمدا مەريەمنىڭ ئورۇق، كىچىككىنە يۈزى، چىكىتتەك قاپ - قارا، ھەرىكەتچان كۆزلىرى پەيدا بولدى. شۇنىڭ بىلەن تەڭلا كاللامغا تۇنجى قېتىم كۆرگەنىدىكىدەك «بۇنىڭ كۆزى چاشقاننىڭ كۆزىگە ئەجەپمۇ ئوخشايدىكىنە» دېگەن غەلىتە خىيال كەلدى. كۈلمەكچى بولۇۋېدىم، بىر يەرلىرىم تارتىشقاندەك، يىڭنە سانچىلىۋاتقاندەك بولۇپ كۈلەلمىدىم، پەقەتلا لەۋلىرىمنى سەل - پەل قىمىرلىتالىدىم.

— قانداقراق؟ خېلى ياخشى بولۇپ قالغاندەك تۇرامسەن؟ دوختۇرلار ئوپېراتسىيە بەك ئوڭۇشلۇق بولدى، دەل ۋاقتىدا ئېلىپ كەپسىلەر، دېيىدۇ ... ھە راست، ماۋۇ قان كىمنىڭ، دەپ باقە قېنى؟ ئەكبەركامنىڭ! سېنىڭ قېنىڭ AB ئىكەن، دوختۇرخانىدا مۇنداق قان يوق ئىكەن. ھېلىمۇ ياخشى ئەكبەركامنىڭ قېنى O ئىكەن دېگىنە ...

ئۇ ماڭا قوشۇق بىلەن قايناقسۇ ئىچكۈزۈۋېتىپ يەنە نېمىلەرنىدۇر دېدىكىن، ھېچقايسىسىنى ئاڭلىمىدىم. قۇلىقىمنىڭ تۈۋىدە «كىمنىڭ قېنى، بىلەمسەن؟ ئەكبەركامنىڭ!» دېگەن سۆزلەر ۋاڭىلداپ تەكرارلىناتتى. بېشىم قېيىپ خىيال بىلەن چۈشىنىڭ ئارىلىقىدا يەنە يىراققا ئۆتكەن كۈنلەرگە كەتتىم.

... تۆت تېمىدىن شامال ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغان قاپقاراڭغۇ، ئىسلاش ئاشخانىنىڭ بىر بۇرجىكىدە، سۇپىغا سېلىنغان يىرتىق كۆرپە ئۈستىدە ئورۇقلۇقتىن بىر تېرە، بىر سۆڭەك بولۇپ قالغان 12 — 13 ياشلاردىكى قىزبالا ئوت - كاۋاپ بولۇپ ياتاتتى. ئۇ، ئەتراپقا ئەلەڭ - سەلەڭ قاراپ، گەز باغلاپ كەتكەن كالپۇكلىرىنى تەستە مىدىرلىتىپ «سۇ ... سۇ ...» دەپ ئىڭرايتتى. ئەمما تۆردىكى ئۆيدە، مەشنىڭ يېنىدا ئىسسىق چاي ئىچىپ ئولتۇرغان دادىسىمۇ ياكى ئۇنىڭ ئۆزىدىن كۆپ ياش ئاپىسىمۇ ئۇنىڭ ئىڭراشلىرىغا پەرۋا قىلىشمايتتى. قىز بالا تىرەجەپ قوپۇپ، پەگادىكى سوغۇق سۇ قاچىلانغان كۆپكە قاراپ ئۆمىلەيتتى،

ئۆمىلەيتتى ... گويا كۆپ ئۇنىڭدىن قېچىپ كېتىۋاتقاندەك، ھېچ يېتىپ بارالمايتتى ...

* * * *

كۆزلىرىم ئېچىلدى. شۇنداقتىمۇ سىرتتىكى ھەر بىر تىۋىشتىن چۆچۈيمەن. كىمنىدۇر كۈتىمەن، لېكىن يۈرىكىمدە قورقۇنچ، تىترەك ... مەريەم بىلەن ساھىبجامال ئۆۋەتلىشىپ ھالىمدىن خەۋەر ئالدى. مەن ئۇلارغا نېمە دەپ مىننەتدارلىق بىلدۈرۈشىمنى بىلمەيمەن. مۇدىر، زاپخوز، ساۋۇت مۇئەللىملەر ئىككى قېتىم يوقلاپ كەلدى. پەرۇخ گەرچە ماڭا بىر نېمە دېمىگەن بولسىمۇ، چىرايىدىكى ئوڭايسىزلىنىشنى، خىجىللىقنى كۆرۈپ ئۇنى كەچۈرۈۋەتتىم. ھەر قېتىم ئۇلار كەلسە خۇشاللىقتىن كىچىك بالىدەكلا بولۇپ كېتىمەن. كېتىشى بىلەنلا يەنە بىر نەرسەمنى يوقىتىپ قويغاندەك پەرىشانلىق، ئىزتىراپ ئىچىگە چۈشۈپ قالىمەن. ئاخىرى ئوقۇپ يادا بولۇپ كەتكەن كىتابتىن بىرىنى قولۇمغا ئالىمەن - دە، تەكرار ئوقۇشقا باشلايمەن. ئوقۇ - ئوقۇ كۆزلىرىم يۇمۇلىدۇ. ئىللىق، خۇشپۇراق بوشلۇققا بېشىمچە چۆكۈپ كەتكەندەك بولىمەن.

ئۇشتۇمتۇت ئويغىنىپ كەتتىم. كۆز ئالدىمدىكى مەنزىرىنىڭ يوقىلىپ كەتمەسلىكى (ئەگەر چۈشۈم بولسا) ئۈچۈن نەپىسىمنى ئىچىمگە تارتىپ، كىرپىكلىرىمنى قىمىرلاتماي ياتتىم.

ئۇ ... ئاياغ تەرىپىمدە ئولتۇرۇپ تىزىدىكى ئىمتىھان قەغەزلىرىنى كۆرۈۋاتىدۇ. شۇنچىلىك بېرىلىپ كېتىپتۇكى ... قوشۇمىسى سەل تۈرۈلگەن، تۈرۈپلا لەۋلىرى بىلىنەر - بىلىنمەس مىدىرلايدۇ، قەغەزلەرنىڭ يېنىككىنە شىرىقلىشىغا ئەگىشىپ چىرايىدا گاھ قانائەت، خۇشاللىق پارقىراپ قالسا، گاھ ئەپسۇسلۇق ئاچچىق سايە تاشلاپ ئۆتىدۇ. چىرايى تاتىرىپ، ئېڭەكلىرى ئۇچلۇنۇپ قاپتۇ. چېكىسىدىكى ئاق چاچلىرىمۇ كۆپىيىپ قالغاندەك ...

مەن ئۇنىڭغا نېمىمۇ قىلىپ بېرەلەيمەن، نېمىمۇ قىلىپ بېرەلەيمەن؟ ئەشۇ خىيال بىلەن تەڭلا يەنە ئۆپكەم ئۆرۈلدى. يىغلىۋەتمەسلىك ئۈچۈن (مەن ئەزەلدىن يىغلاڭغۇ ئەمەس ئىدىم) لەۋلىرىمنى مەھكەم چىشلىۋالدىم. شۇنداقتىمۇ قىسقا بىر ئۆكسۈش بوغۇزۇمدىن ئېتىلىپ چىقتى. ئۇ ئىتتىك بېشىنى كۆتۈردى. ئورنىدىن قوپۇپ يېنىمغا كەلدى. چىرايى تەشۋىشلىك ئىدى.

— نېمە بولدىڭىز؟ بىر يېرىڭىز ئاغرىۋاتامدۇ؟

— ياق، چۈشۈمدە ...

ئۇ قايتىپ ئولتۇرغان چېغىدا چىرايىدا بايىقى كۆيۈمچانلىق، تەشۋىش ئالامەتلىرىدىن ئەسەر قالمىغان ئىدى. خۇددى تۈنجى كۆرۈشكەن كىشىدەك سوغۇق، پەرۋاسىز بىر ئاھاڭدا، كېسەللىك ئەھۋالىمنى سورىدى. رەسمىيەت يۈزىسىدىنلا ئانچە - مۇنچە تەسەللىي بەردى. ئاخىرىدا، ئىمتىھانلار تۈگىسىلا ئوقۇتقۇچىلار بىرلىكتە مەريەمنى ئۆيىگە ئاپىرىپ قويماقچى بولۇشۇۋاتقانلىقىنى ئېيتتى. دېمىسىمۇ، ئىككى يېرىم ئايلىق تەتىلنى ياتاقتا قانداق ئۆتكۈزىدۇ - ئۇ؟

تەتىل دېگەن سۆز يۈرىكىمگە خەنجەر بولۇپ سانچىلدى. مەريەم كېتىدىكەن، ساھىبجامالمۇ شەھەرگە ئاتا - ئانىسىنىڭ قېشىغا كېتىدۇ. ئۇمۇ كېتىدۇ. خوتۇنىنىڭ، باللىرىنىڭ يېنىغا، ئۆزىگە تەۋە بولغان تۇرمۇش قوينىغا... پەقەت

مەنلا قالىمەن، ھەممە ئادەمنىڭ تۇرمۇشىنىڭ، بەخت - تەلىيىنىڭ سىرتىدا. مېنىڭ يولۇمغا قارايدىغان، غېمىمنى يەيدىغان ھېچكىم يوق...

— ھە راست، ئەتىلىدە قانداق قىلماقچى بولۇۋاتىسىز؟

ئۇ، كۆڭلۈمدىكىنى سەزگەندەك ئېھتىيات بىلەن سورىدى.

— قانداق قىلاتتىم، ياتاق باقىمەن شۇ. ئىلگىرى پېتىشمايتتۇق، ئەندى ئۆگچە قالىدىكەن، راسا يايرىۋالارمەن...

كۈلۈمسىرەشكە تىرىشتىم. ئەمما ئۇ شۇنداق بىچارىلەرچە كۈلۈمسىرەش بولۇپ چىقتىكى، نومۇس قىلغىنىمدىن گەجگەمدىن غۇژژىدە تەر چىقىپ كەتتى. ئىچىمدە ئۆز - ئۆزۈمگە ئاچچىقىم كېلەتتى.

— مۇنداق قىلايلى، تولۇق ساقايغىچە شەھەردە بىزنىڭكىدە تۇرۇڭ. ئۆيلىرىمىز كەڭ تاشا، ئايالىممۇ ئۇنچە يامان ئاياللاردىن ئەمەس. سىز مۇنداق... يالغۇز ئولتۇۋەرمەي، تەڭتۇشلىرىڭىز، ياشلار بىلەن كۆپرەك ئارىلىشىڭ...

— ياق...

بىر تۇتام چېچىم يەنە كۆزۈمگە چۈشۈۋالدى. تەرسالىق بىلەن بېشىمنى كەينىمگە سىلكىدىم. ئۇ يەنە ئۆزىنى تۇتالماي كۈلۈۋەتتى:

— سىزە... ئەمىسە... بولدىلا، ئاۋۋال دوختۇرخانىدىن چىقىڭ...

ئۇ نېمىنىدۇر دېمەكچى بولدىيۇ، گېپىنىڭ ئاخىرىنى يۇتتۇۋېتىپ خىيال سۈرۈپ قالدى. ئۇ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن نېمە دېمەكچى ئىدىكىن، دەپ ئۇزاق ئويلاندىم.

دوختۇرخانىدىنمۇ چىقتىم. كۆپچىلىك ماڭا بىرەر - ئىككى ئاي يەتكۈدەك ئۇن - گۈرۈچ، ماي، ئوتۇن - كۆمۈر دېگەندەك نەرسىلەرنى تەقلەپ بېرىپ، بىردىن - ئىككىدىن تاراپ كېتىشتى. ئۆزۈم يالغۇز ياتاق ئىشىكىدە ئولتۇرۇپ چۆلدەرەپ قالغان قورۇغا، قۇلۇپلاقلىق ئۆيلەرگە قاراپ كۆڭلۈم ئېيتقۇسىز يېرىم بولدى. ئەكبەر مۇئەللىممۇ جىممىدە كېتىپتۇ. ھەر قانچە بولسىمۇ، مېنى كۆرەرگە كۆزى يوق بولسىمۇ، خوش دەپ قويغان بولسا ئېسىلدۇۋالارمىدىم، دەپ كېتەتتىم. قولۇمدىكى تاياقتا يەرنى جىجاپ ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ ئايالىنى، بالىلىرىنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرەتتىم. زاپخوزنىڭ سېمىز، قاچانلا قارىسا پوتلىسى ساڭگىلاپ تۇرىدىغان كىچىك ئوغلى ئالدىمغا كېلىپ بىر دەم ھاڭۋېقىپ قاراپ تۇردى. مەندىن سادا چىقمىغاندىن كېيىن، ئۇمۇ زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ، مېنى دوراپ يەرنى جىجاشقا باشلىدى. ئىككىمىز يەرنى جىجاشقا شۇنچىلىك بېرىلىپ كېتىپتۇقكى، ئۇزۇن بىر سايە سىزىۋاتقان رەسىمىمنىڭ ئۈستىگە چۈشكەندىلا چۆچۈپ بېشىمنى كۆتۈردۈم.

ئەكبەر مۇئەللىم ئىككىمىزنىڭ سىزغانلىرىغا ئېگىلىپ قاراۋاتاتتى. مەن ئۇنىڭ يەردىكى رەسىمىمنى تونۇپ قېلىشىدىن قورقۇپ، سىزغانلىرىمنى قوللىرىم بىلەنلا ئۆچۈردۈم. سەل نېرىدا يەنە بىر ياش ئادەم بىزگە قاراپ كۈلۈمسىرەپ تۇراتتى. ئۇ خۇددى ئۇلاغ بازىرىدىكى خېرىدارلاردەك ماڭا باشتىن - ئاخىرىغىچە سەپ سېلىپ چىقتى. مەن ئۇلارنى ياتاققا تەكلىپ قىلىۋېتىپ ئۇنىڭ پايپاقسىز پاچاقلىرىغا سىنچىلاپ قاراۋاتاتانلىقىنى سەزدىم. بۇ ھەرگىزمۇ شەھۋانىيلىق چىقىپ تۇرىدىغان قاراش ئەمەس، بەلكى ئالماقچى بولغان ئۇلاغنىڭ پاچاقلىرىنى تۇتۇپ، ئۇرۇپ باقىدىغاندەك ئوخشاش بىر خىل قاراش ئىدى. ئۇ ياتاققا،

ساندۇق، چامادان، ئورۇن - كۆرپىلەرگە، تامدىكى سۈرەتلەرگىمۇ ئەنە شۇنداق سىنچى كۆزلىرى بىلەن قارىدى. ئارقىدىن بۇ كۆزلەر يەنە مېنىڭ يۈزۈمگە يۆتكەلدى ۋە ئۇزاققىچە قوزغالمىدى. نېمىشكىدۇر ئۇنىڭ قاراشلىرىدىن يۈزۈمگە يېپىشقاق، ھايىلاش بىر نەرسە چاپلىشىپ قالغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالدىم. ئەشۇ يېپىشقاق سۈيۈقلۇقتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن بىر نەچچە قېتىم ئورۇن يەڭگۈشلەپمۇ باقتىم، ئەمما قۇتۇلالمىدىم. يۈرىكىمدە ئۈنسىز غەزەپ ياناتتى. ئۇلارنىڭ سوئاللىرىغا قوپاللىق بىلەن جاۋاب قايتۇراتتىم، ھەتتا بەزىلىرىنى جاۋابسىز قالدۇراتتىم ... ئۇلار ئاخىرى قوزغىلىشتى. خېرىدار سۈپەت يىگىتنىڭ تاشتەك قاتقان چىرايىدىن مەنسىتمەسلىك چىقىپ تۇراتتى.

كەيپىم شۇنچىلىك يامانكى ... ئەكبەر مۇئەللىمنى چايناپ پۈركۈۋەتسەم دەيمەن. ئەمما ئۇ ئۆزى يالغۇز خۇشلاشقىلى كىرگەندە ئاچچىقىم توزغاقتەك توزۇپلا كەتتى. ئۇ خىجالەتچىلىك ئارىلاش بىر نېمىلەرنى دېگەندەك قىلدى، دېگەنلىرىنىڭ بىرىنى ئاڭقىرالمىدىم. خوشمۇ دېيەلمىدىم، قاراپ تۇرۇپلا قالدىم. ئۇ چىقىپ كەتتى. دۇنيا يەنە ھوۋۇلداپ قالدى. ئوچۇق تۇرغان ئىشىكتىن ئاپتاپلىق قاقاس ھويلا كۆرۈنەتتى. ئىشىك تۈۋىدە ھېلىقى سېرىق بالا بۇرنىنى ئىچىتقىنىچە، بىر بارمىقىنى شوراپ قاراپ تۇراتتى.

ئەنە شۇ كۈنلەردە ھازىرغا قەدەر ئۆز - ئۆزۈمگە ئىقرار بولماي كەلگەن بىر ھەقىقەتكە - ئۇنىڭغا ئۆلگۈدەك ئاشىق ئىكەنلىكىمگە تەن بەردىم. ئۈمىدسىز مۇھەببەت گويا بىر ئاغرىقتەك ۋۇجۇدۇمنى چىرماپ ھالىمنى قويمىدى. «قانداق قىلىمەن؟ بۇ دەردتىن قانداق قۇتۇلىمەن؟» دەپ تەكرارلايتتىم. كۆز ياشلىرىم توختىماي قۇيۇلاتتى. كۈندۈزلىرى ئۇنىڭ قۇلاپلاغلىق ئىشىكىگە قاراپ ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭ ماڭا شۇ قەدەر تونۇش بولۇپ كەتكەن ھەر خىل قىياپەتلىرىنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرەتتىم، كېچىلىرى ئۇنى چۈشەيتتىم. گېلىمدىن غىزا ئۆتمەيتتى. بىر كۈنى ئەينەكتىن ئۆزۈمنى كۆرۈپ قورقۇپ كەتتىم. چاچلىرىم چۇۋۇق، چىرايىم زەپىرەڭدەك سارغىيىپ كۆزلىرىم ئولتۇرۇشۇپ كېتىپتۇ... بۇ مەنمۇ-ھە؟ دەيتتىم ئۆز - ئۆزۈمگە. مۇنداق كېتىۋەرسەم بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، ئۆزۈمنى خىيالدىن چالغىتىشقا تىرىشتىم. كىچىكىمدىن رەسىم سىزىشنى ياخشى كۆرەتتىم. شۇ كۈنلەردە يەنە شۇنى تېپىۋالدىم. زاپخوزنىڭ كىچىك ئوغلىنى ھەر خىل ھالەتتە تۇرغۇزۇپ 5 - 6 پارچە سىزدىم. بۇ جەرياندا ئۇنىڭ بىلەن ئوبدانلا چىقىشىپ قالدۇق. مەن ئۇنىڭغا: بۇرنۇڭنى ئېرتىپ يۈر، دەيتتىم. ئۇ مېنىڭ گېپىمنى ئاڭلاپ ياتىقىمغا كىرىشتىن بۇرۇن بۇرنىنى يېڭىگە سۈرتىۋېتىدىغان بولدى. مەن ئاخىرى قول ياغلىقىمنى ئۇنىڭ چاپىنىغا تىكىپ قويۇپ ئارام تاپتىم. ئۇ ماڭا بىنادىن سۇ ئەكېلىپ بېرەتتى. بەزىدە يېنىمدا ئولتۇرۇپ دوراپ بىر نېمىلەرنى سىزىپ كېتەتتى. بىر كۈنى سېرىق خوتۇن بالىسىنى ئىزدەپ كىرىپ، ئۇنى شۇ ھالەتتە كۆرۈپ خۇشال بولۇپ كەتتى:

— ۋاي جېنىم ساقام، ئەقلىڭدىن ئايلىنىپ كېتەي، مۇشتەكتۇرۇپ مۇشۇ نەرسىلەرنى سەن سىزدىڭمۇ؟ — دەيتتى بالىسىنى يالاپ، — كۆردىڭىزمۇ سىڭلىم، مېنىڭ بۇ بالام زادى ئەقىللىق.

باشقىلىرىنىڭمۇ دۆت ئەمەس. لېكىن مۇشۇنىڭدە چوڭ بولغاندا قانداق كاتتا ئادەم بولاركەن دەپ كېتىمەن... ھە راست، سىز يېڭىلا كېسەلدىن قوپقان ئادەم، بىرەر نەرسە لازىم بولسا بىزگە ھايت دەۋېتىڭ جۇمۇ، بازاردا ئىش - كۈشىڭىز بولسا بىزنىڭ بالىلارنى بۇيرۇۋېرىڭ....

مەن ئۇنىڭغا چىن دىلىمدىن مىننەتدارلىق بىلدۈردۈم. يالغۇزلۇق دەردىدىن ساراڭ بولاي دەپ قالغان بۇ كۈنلەردە مۇنچىلىك سۆزلەر بەكمۇ قىممەتلىك تۇيۇلىدىكەن كىشىگە.

يازنىڭ ئۇزۇن كۈندۈزلىرى بەكمۇ ئاستا ئۆتمەكتە ئىدى. كۈنلەرنى سانىغانچە دەرت-ھەسرىتىم كۆپىيىپ باراتتى، تۈرلۈك زىددىيەتلىك خىياللار قايىنىمىدا تۇنجۇقۇپ قالاتتىم. ئاقىۋىتىم نېمە بولار؟ ئەنئەنىۋى ئادەت كۈچى ۋە جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي ئەخلاق قارىشى ئالدىدا مەن يۈزۈمگە لەنەت تامغىسى بېسىلغان گۇناھكار ھېسابلىنىمەن. ئەشۇ لەنەت تامغىسى ئۆمۈرۋايەت پېشانەمدىن كەتمەيدۇ. يىگىتلەر ماڭا نەزەر كۆزىنى سالمايدۇ. مەن پەقەت ئۆزۈمگە ئوخشاش «داردىن ئېشىپ قالغان» بىرەرسىگە ياكى بىرەر بوۋايغا تېگەلەيمەن. ئەمما ھەقىقىي مۇھەببەت سوتى ئالدىدا مەن بىر قەھرىمانغۇ؟ نېمە ئۈچۈن ئىنسان ئۆز ۋۇجۇدىدىكى شۇنچە قىممەتلىك مۇھەببەتنى تۇنجۇقتۇرۇشى، ئۆزىنىڭ قىستا، قايتىلانماس ھاياتىنى مۇھەببەتسىز، قاراڭغۇ دوزاققا ئايلاندۇرۇشى كېرەك؟ تاشنى تاياققا تاڭىدىغان، ئەمما بىر - بىرىنى جان - دىلى بىلەن سۆيىدىغان، بىر - بىرىسىز ياشىيالمايدىغان يۈرەكلەرنى ئايرىۋېتىدىغان ئۇنداق ئەخلاق قاراشلىرىنەقەدەر بىمەنە-ھە!

بىر كۈنى شەھەرگە كىردىم. ئۇنىڭ ئايالى ئىشلەيدىغان دوختۇرخانىنى ئىزدەپ تېپىپ، يوقلىماق بىر باھانە بىلەن دوختۇرغا كۆرۈندۈم، كېيىن دوختۇرخانا ئەتراپىدا ئۇزاق ئايلىنىپ يۈردۈم. يوللاردا بوي ئۇرقى ياكى چىرايى ئۇنىڭغا ئوخشاپ قالىدىغان بىرەرسىنى ئۇچرىتىپ قالسام، يۈرىكىم سېلىپ، پۇت - قولۇمدا جان قالمايتتى، ئەگەر ئۇنى راستىنلا ئۇچرىتىپ قالسام، ھوشۇمدىن كېتىپ قالارمەنمىكىن، دەپ قورقاتتىم. كەچكىچە بوران ئۇچۇرتقان غازاڭدەك تېنتىرەپ، ئايلىنىپ يۈرۈپ، ئاخىرقى ئاپتوۋۇزغا ئاران ئۈلگۈردۈم. قەلبىمدە چوڭقۇر ئۈمىدسىزلىك، ھەسرەت، بوشلۇق ... ياتاقتا بېرىپلا ئۆزۈمنى كارىۋاتقا تاشلىدىم. كىيىملىرىمنىمۇ سالماي، چىراقمۇ ياقماي ياتتىم. تەڭ كېچىدە ئىچىمنىڭ قاتتىق سىقىلىشىدىن ئويغىنىپ كەتتىم. تاماقلىرىم قۇرۇپ، مۇزدەك بىر نەرسە ئىچكۈم كېلىپ تۇراتتى. ئورنۇمدىن تۇرۇپ ئىشىكنى يوغان ئېچىپ كېچىنىڭ سالقىن شامىلىغا ئۆزۈمنى تۇتۇپ تۇردۇم. كۆزۈم بىردىنلا چەتتىكى ئىشىكنىڭ يوچۇقىدىن سىرغىپ تۇرغان سۇس يورۇقلۇققا چۈشتى. ئاھ، خۇدا، ئۇ كەپتۇ - دە!

ئۆزۈمنى ئەشۇ ئىشىككە ئېتىشتىن ئاران تۇتۇپ قالدىم. كېچىنى كىرپىك قاقماي ئۆتكۈزۈپ، تاڭ سەھەردىن باشلاپلا ئۇنىڭ ئىشىكىنىڭ ئېچىلىشىنى كۈتۈشكە باشلىدىم، ئىشىك چۈشكىچە ئېچىلمىدى، ئۆي ئىچىدىن بىرەر شەپىمۇ كەلمەيتتى. بىردىنلا ئىچىمگە قورقۇنچ كىرىۋالدى. ئىشىك مەڭگۈ ئېچىلمايدىغاندەك، ئۇنىڭ ئىچىدە قانداقتۇ قورقۇنچلۇق بىر ئىش يۈز بېرىۋاتقاندەك ... ھېچنېمىگە قارىماي ئىشىكنى ئىتتەردىم. ئىشىك تاراقلاپ ئېچىلدى. شۇھامان بۇرنۇمغا

گۈپۈلدەپ ھاراق پۇرىقى ئۇرۇلدى. بۇلۇڭدىكى كارىۋاتتا بىرى كۆزلىرىنى يۇمۇپ ياتاتتى. كۆزلىرىمگە ئىشەنمەي قالدىم، چىرايى سارغايغان، ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەن بۇ ئادەم راستىنلا شۇمىدۇ؟

ئىشىك - دېرىزىنى ئېچىۋېتىپ ياتاقنى ھاۋالاندۇردۇم. ياتىقىمدىن بىر ئىستاكان قايناقسۇ ئېلىپ چىقىپ باش تەرىپىگە قويۇپ قويدۇم. پۈتۈمنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ چىقىپ كېتىۋاتسام ئۇنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. بۇ ئاۋاز ھەر قاچانقىدەك ۋۇجۇدۇمنى تىترەتتى.

— رىسالەتمۇ؟ توختاڭ، گەپ بار ... ئاۋۇ ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇڭ.

مەن كىچىك بالىدەك ئىتائەتمەنلىك بىلەن ئورۇندۇققا بېرىپ تۈپ - تۈز ئولتۇردۇم.

— سىز بىلمەيسىز رىسالەت، مەن سىزنىڭ ئالدىڭىزدا گۇناھكار. مەن ياخشى ئادەم ئەمەس ... بۇنىڭدىن كېيىن مېنى ئىزدىمەڭ، مېنى ئەكبەر ئاكا دېمەڭ... بىر ئامال قىلىپ بۇ يەردىن كېتىڭ، يۇرتىڭىزغا يۆتكىلىپ كەتسىڭىزمۇ بولىدۇ، ئۇقتىڭىزمۇ؟

— ئۇقمىدۇم. سىز نېمىشقا گۇناھكار بولغىدەكسىز، مەن نېمىشقا يۆتكىلىپ كېتىدىكەنمەن؟

— راستىنلا ئۇقمىدىڭىزمۇ؟

— ئۇقمىدۇم.

— ئۇنداق بولسا، ئاڭلاڭ. مەن... ئىككىمىزنىڭ داۋاملىق بىر يەردە ئىشلىشىنى ئەپسىز بىلىپ... چۈشىنىۋاتامسىز؟ ئەپسىز بىلىپ شەھەرلىك مائارىپ ئىدارىسى ئارقىلىق سىزگە شەھەر ئىچىدىن ئورۇن ئۇقۇشقان ئىدىم. ئالدىنقى كۈنى مائارىپ ئىدارىسىدىكىلەر مەندىن سىزنى سوراشتۇردى. خەۋەر قىلىپ قويساڭ، كېلىپ يۆتكىلىش رەسمىيەتلىرىنى بېجىرىۋالسا، دېدى. مېنى نېمە دېدىلىڭ دېمەمسىز؟ رىسالەتنىڭ يۆتكەلگۈسى يوقكەن، مەكتەپمۇ ئۇنى قويۇپ بەرمەيدىكەن، دېدىم. ھا، ھا، ھا... ئۇقتىڭىزمۇ. شۇنداق دەپ سىزنىڭ... سىزنىڭ يولىڭىزنى توستۇم. قانداق؟ مەن قالتىس ئالىيجاناب ئادەممىكەنمەن؟ ئەمدى سىز مېنىڭ يۈزۈمگە تۈكۈرۈڭ، بولسا كاچىتىمغا ئاغرىغۇدەك ئىككىنى سېلىڭ-دە، چىقىپ كېتىڭ، ئىككىنچى يۈزۈمگە قارىماڭ!

— ئەگەر مەن سىزگە رەھمەت ئېيتسامچۇ؟

— نېمە؟ رەھمەت...؟

— ھەئە، سىزگە كۆپتىن كۆپ رەھمەت. مېنىڭ راستىنلا يۆتكەلگىم يوقتى. مۇشۇ مەكتەپتىن ھېچنەگە بارمايتتىم.

— نېمىشقا؟... تەنە گەپ قىلماڭ...

— نېمىشلىكىنى سىزمۇ بىلمەمسىز؟

— ياق، ياق، بۇنداق دېمەڭ... مەن راستىمنى ئېيتاي، مېنىڭ سىزنى پەرۇختىن قاچۇرۇشىمدىمۇ، كۈتۈپخانا ئىشىغا تارتىشىمدىمۇ يامان نىيەت بار ئىدى. مەن سىزنى قانداق قىلىپ ئۆزۈمگە قارىتىۋېلىشنى ئويلاپ... قىسقىسى، مەندىن يىرگىنىڭ، يولىڭىزنى تېپىۋېلىڭ. مەن سىزگە پەقەت بەختسىزلىكلا ئېلىپ كېلىمەن... مۇنداق قىلايلى، ئەتىلا شەھەرگە كىرىڭ. مائارىپ ئىدارىسىدىكىلەرنى تېپىپ، ئەكبەر مۇئەللىم خاتا ئاڭلاپ قاپتۇ، مەن راستىنلا يۆتكىلەتتىم، دەڭ. بەلكىم بۇ ئاردىلىقتا باشتا بىرەرسىنى ئالماشتۇرۇپمۇ بولماس.

— يالغان، يالغان! مەن ئىشەنمەيمەن... زار-زار يىغلىغىنىمچە ئالدىغا بېرىپ يۈكۈندۈم؛

— سىزدىن خۇش بولۇپ كېتەي، مېنى ئۆز مەيلىمگە قويۇڭ. مەن بۇ يەردىن ھېچنەگە

كەتمەيمەن. بېشىمنى ئالسىمۇ كەتمەيمەن. ئەجەبا سىز تېخىچە مېنى چۈشەنمەمسىز؟ مېنى... گۈدەكلىك قىلىۋاتىدۇ دەپ ئويلاۋاتامسىز؟ ئۇنداقتا... ئۇنداقتا ماڭا بۇ ھاياتنىڭ نېمە كېرىكى!

ئۇ، كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ ماڭا قاراپ قالدى. شۇ چاغدا مەن ئۇنىڭ يۈزلىرىنىڭمۇ ياشتىن ھۆل بولۇپ كەتكىنىنى، بۇ چىرايدىن چىقىپ تۇرغان مۇھەببەت، ھىجران ۋە روھىي ئېلىشىشلارنىڭ كۈچلۈك ئازابىنى كۆردۈم.

ئۇ ماڭا قارايتتى، مەن ئۇنىڭغا...

شۇ تاپتا دۇنيادىكى ئەڭ يېقىملىق، ئەڭ گۈزەل مەزمۇنلۇق سۆزلەرمۇ كۆزلىرىمىزدە ئەكس ئەتكەن مەنىلەر ئالدىدا چېكىنىپ قالغان بولاتتى...

تۇيۇقسىز ئۇنىڭ ۋۇجۇدى سىلكىنگەندەك بولدى. چىرايى ئاپئاق تاتىرىپ، قوشۇمىسى تۈرۈلدى. كۆزلىرىدە مۆزدەك بىر نېمە يالتىراپ قالدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ تىترەۋاتقان بارماقلىرى بىلەن تاماكا يۆگىدى. تاماكا ئىسىنى پۇرقىرىتىپ پۈۋلەپ تۇرۇپ:

—گېپىمنى ئاڭلاڭ رىسالەت، بىز ئۆزىمىزنى توتۇۋالايلى... مەن سىزنىڭ لايىقىڭىز ئەمەس، سىزنى... ئىگىلىۋېلىشقا مېنىڭ ھەققىم يوق، كېيىنلىكنى ئويلىغاندا...— دەپ جىم بولۇپ قالدى.

مەنمۇ سەكرەپ قوپۇپ كەتتىم.

—توغرا ئېيتىسىز، مەنمۇ سىزگە چاپلىشىۋېلىپ، سىزنى چىرايلىق ئايالىڭىزدىن، باللىرىڭىزدىن ئايرىۋەتمەسلىكىم كېرەك. خەير، سىزمۇ مېنىڭدىن نەپرەتلىنىڭ، مېنى ئۇنتۇڭ!

ئىشىكنى جالاقىدە يېپىۋېتىپ يۈگۈرۈپ چىقىپ كەتتىم. مېنىڭ ئۈچۈن مۇھەببەت، بەخت ئاخىرلاشقان ئىدى. مەن شۇنچە زور ئازاب، بەختسىزلىكنى كۆتۈرۈپ كەتكۈدەك كۈچنى نەدىن تاپارمەن؟ ياۋروپالىقلارنىڭ چىركاۋلىرىدىكى راھىبەلەرنى ئويلىدىم. بىزدىمۇ تەركىي دۇنيا بولغانلار پاناھلىنىدىغان، پاكلىنىدىغان شۇنداق بىر ماكان بولسا ھە...

ئىشىك قاتتىق يېپىلغان، زەنجىرنىڭ شاراقلىغان ئاۋازىدىن ئۇنىڭ قايتىپ كەتمەكچى بولغانلىقىنى بىلىپ تۇراتتىم. ئۇنىڭ قەدەم تىۋىشى... بارغانسېرى يېقىنلاپ توختىدى، ئاخىرى يەنە يىراقلاپ يوق بولۇپ كەتتى. يۈگۈرۈپ ئىشىك تۈۋىگە بارغىنىمدا ئۇ ھېچنەدە كۆرۈنمەيتتى. ئارقىسىدىن ئاپتوبۇس بېكىتىگە چىقماقچى بولدۇمۇ، چىقالمىدىم. قەدەملىرىم شۇنچە ئېغىر. تومۇز ئىسسىقتا دىرىلدەپ تىترەۋاتاتتىم، چىشلىرىم بىر-بىرىگە ئۇرۇلۇپ كاسىلدايتتى. يوتقاندا ئورۇنۇپ يېتىپ خۇدۇمنى يوقىتىپ قويۇۋاتقانلىقىمنى سەزدىم.

يېرىم كېچىدە ھوشۇمغا كەلسەم ياتاقتا پىلىلداپ شام يېنىپ تۇرىدۇ (بىزنىڭ بۇ يەردە داۋاملىق توك توختاپ قالىدۇ). تامىنى بىر ئالغان غايەت زور كۆلەڭگە شام يورۇقىنىڭ تەۋرىنىشىگە ئەگىشىپ تىترەۋاتىدۇ. كىمدۇر بىرى پىشانەمگە مۆزدەك بىر نەرسە قويدى. كۆزلىرىم بىلەن ئۇنى ئىزدىدىم. ئۇ ئالدىمغا كېلىپ ئېگىشتى. يەنە شۇ قەدىردان، ئىللىق چىراي، يۈرەكنى تىترىتىدىغان ئاۋاز. ئۇنىڭغا ئۇزاققىچە، كۆزلىرىم تالغىچە قاراپ تۇردۇم.

—كەتمەپسىز...— دىدىم زەئىپ ئاۋازدا.

—قانداقمۇ كېتەلەي، سىزدىن ئەنسىرىدىم...

—نېمىشقا ئەنسىرەيسىز؟ ئەمدى بەرىبىر ئەمەسمۇ...

—سىز... سىز مېنى راستىنلا شۇنداق... ئويلامسىز؟ مېنىڭ نەقەدەر ئازابلىنىۋاتقانلىقىمنى... سىزنىڭ يېنىڭىزدا ئۆزۈمنى تۇتۇۋېلىشنىڭ نەقەدەر قىيىنغا چۈشۈۋاتقانلىقىنى قىلچە سەزمىدىڭىزمۇ؟ سىز ماڭا ئۇنچىۋالا رەھىمسىزلىك قىلماڭ.

—رەھىمسىزلىك قىلىۋاتقان مەن ئەمەس...

—قانداق قىلاي؟ نېمە قىل دەيسىز؟ سىزلا خۇشال بولىدىغان ئىش بولسا جېنىمنى تىكەي، ئېيتىڭا ماڭا...

چاچلىرىمنى، پىشانەمنى سىلاۋاتقان قوللىرى، ئاۋازى تىترەيتتى. مەن ئۇنىڭ يوغان قوللىرى بىلەن يۈزۈمنى توسۇپ تۇرۇپ پىچىرلىدىم:

—مېنى قوغلىماڭ... سىزنى كۆرۈپ تۇرساملا بولدى، مەن سىزدىن ھېچنەرسە تەلەپ قىلمايمەن.

ئۇنىڭ نەپەسى يۈزۈمگە ئۇرۇلدى. كۆزلىرىمنى يۇمۇۋالدىم. مەن قىزدۇۋاتامدىمەن ياكى ئۇمۇ؟ ئۇنىڭ ئوتتەك لەۋلىرى لەۋلىرىمنى، پىشانەمنى، كۆزلىرىمنى، بويۇنلىرىمنى كۆيدۈرەتتى...

بىر ھەپتىنى بەختىنىڭ مەستخۇشلۇقى ئىچىدە ئۆتكۈزدۈم.

كېچىلىرى تۇيۇقسىز ئويغىنىپ كەتكەن ۋاقىتلىرىمدا مۇشۇ پېتى ئۇيقۇغا كىرىپ مەڭگۈ ئويغانمىسام، ھامان بىر كۈنى يېتىپ كېلىدىغان جۇدالىق ۋە ھەممە قايغۇ-ئەلەملەرنى كۆرمىسەم قانداق ياخشى بولاتتى، دەپ ئويلاپ كېتەتتىم.

مەن ھەقىقىي مۇھەببەتكە — روھ بىلەن تەننىڭ كەمكۈتسىز قوشۇلۇشىدەك دۇنيادا ئىنتايىن ئاز ساندىكى تەلەيلىك كىشىلەرگىلا نېسىپ بولىدىغان بەختكە ئېرىشكەن ئىدىم. ئۆزۈمنى بىردىنلا چوڭ بولۇپ كەتكەندەك، مۇھەببەتتە ئۇرغۇن ئىسسىق-سوغۇقنى بېشىمدىن ئۆتكۈزگەن تەمكىن ئاياللاردەك سېزەتتىم.

بىر ھەپتىدىن كېيىن ئۇ ئۆيىگە بېرىپ كەلمەكچى بولدى. ئۇنى تۇتۇپ قېلىشقا ھەققىم يوقلۇقىنى بىلەتتىم. ھەر قانچە چىدىساممۇ غىڭ قىلالمىدىم. ئىختىيارىمىزدىكى ئاخىرقى بىر كۈن ئىككىمىزگە شۇ قەدەر قىممەتلىك تۇيۇلدى. خۇددى ئەبەدىي ئايرىلىش ئالدىدا تۇرغاندەك بىر-بىرىمىزگە قىيالمايتتۇق. ھەسرەت ئىچىدە بىر-بىرىمىزگە ئۇزاقتىن-ئۇزاق قارىشىپ ئولتۇرۇپ كېتەتتۇق.

كەچتە ئارقا تەرەپتىكى ئۆرۈلۈپ چۈشكەن پاكار تامدىن ئۆتۈپ يىراقلارغا تۇتۇشۇپ كەتكەن يېزا يولىغا چۈشتۇق.

خۇددى مەنزىلنىڭ قەيەرلىكىنى، ئەتىسىنى، ھېچنەرسىنى ئويلىمايدىغان، بارغانسىلا يېرىدە يەرنى سېلىنچا، ئاسماننى يېپىنچا قىلىپ ياتىدىغان جاھانكەشتىلەردەك ئۇزاق ماڭدۇق. ئەتراپ پايانسىز دالا، ئېگىز-پەس تۆپىلىك. يىراقتىن ئاندا-ساندا دەرەخلىكلەر، يالغۇز-يېرىم ئۆيلەر كۆرۈنۈپ قالىدۇ. غۇر-غۇر دالا شامىلى ۋۇجۇدىمىزنى سىلاپ، چاچلىرىمىزنى ئۇچۇرىدۇ. ئۇ ماڭا پات-پات بۇرۇلۇپ قارايتتى.

—سېنىڭ راستىنلا ماڭا تەئەللۇق بولغانلىقىڭغا، مۇشۇنچىۋالا بەختكە زادىلا ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ، بۇلارنىڭ ھەممىسى چۈشۈممىكىن، بىر كۈنى ئويغىنىپ كېتىپ قالارمەنمىكىن دەپ قورقىمەن، — دەيتتى.

—ئېيتىڭا، مېنى قانداقلارچە ياخشى كۆرۈپ قالدىڭىز؟ مەن سەتلا بىر قىز تۇرسام، مىجەزىممۇ يامان تۇرسا، كۆزىڭىز يوق ئوخشايدۇ، — دەيتتىم.

— مۇشۇ ۋاقىتقا قەدەر تەشنا بولغان، كۈتكەن چىن مۇھەببەتكە سېنىڭ ۋۇجۇدۇڭدىن ئېرىشتىم. 45 ياشقا كىرگىنىمدە ھاياتىمنىڭ لەززىتىنى يېڭىۋاشتىن چۈشەنگەندەك، 25 ياشلىق يىگىت ۋاقىتلىرىمغا قايتقاندەك بولدۇم، — دەيتتى ئۇ.

ئۇ مېنىڭمۇ 25 ياشلىق يىگىتىم، ھاياتىمدىكى بىردىنبىر ئاشىقىم ئىدى. 25 ياشلىق يىگىتلەرنى مەن ئۇنىڭ بىر تال چېچىغىمۇ تەڭ قىلمايتتىم.

ئىككىمىز قوغلىشاتتۇق. قول تۇتۇشۇپ يۈگۈرۈشەتتۇق. يول بويلىرىدىن، تۆپىلىكلەردىن ئۇششاق قىزىل، سېرىق ياۋا گۈللەرنى تېرەتتۇق. ئۇ توختاپ قولىدىكى گۈللەرنى ماڭا بېرىپ، يانچۇقىدىن بىر تال تاماكا ئالدى. ئالدىمىزدىن ئۇرۇلۇۋاتقان شامالغا سەل ئارقىسىنى قىلىپ تۇرۇپ، ئەشۇ يوغان مېھرىلىك قوللىرى بىلەن شامالنى توسۇپ، بويىنىنى سەل ئېگىپ تاماكىسىنى تۇتاشتۇردى. قۇچۇقۇمدا گۈل، كۆزۈم ئۇنىڭدا. شامالدا چاچلىرى چۇۋۇلغان، سەل قىيپاش ئېگىلىپ تاماكا تۇتاشتۇرۇۋاتقان ئاشۇ قىياپىتىگە، ئاشۇ قىياپىتىدىكى ھېچكىمگە ئوخشىمايدىغان بىر گۈزەللىككە مەپتۇن بولۇپ قېتىپلا قاپتىمەن. قەلبىمدە سۆيگۈ يالقۇنى، ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ كەتكەن ھەسرەت يەنە بىر قېتىم لاۋۇلدىدى. يىغا گېلىمنى بوغدى.

گۈگۈم قويۇقلىشىشقا باشلىدى. زەڭگەر ئاسمان باش ئۈستىمىزگىلا يېقىنلاپ كەلدى. چاقناق يۇلتۇزلار بىلەن تولغان ئاسمان بىلەن يەر ئارىلىقىدا، كۆز يەتكۈسىز قاراڭغۇ كېچىنىڭ ئۇلۇغۋارلىقى ئىچىدە مەھكەم قۇچاقلاشتۇق. ئاشۇ ئۇلۇغۋارلىق، قانداقتۇ ئۆزگىچە بىر ھېسسىياتلار قەلبىمىزنى دولقۇنلاندۇراتتى. ئۇ يىراقلارغا قاراپ تۇرۇپ سۆزلەيتتى:

— ھاياتتا چۈشىنىشىدىغان ئادىمىڭنى تېپىش نەقەدەر قىيىن ھە... مىغ-مىغ ئادەملەر ئىچىدە ياشايسەن. خوتۇنۇڭ، ئۇرۇق-تۇغقانلىرىڭ، دوست - ئاغىنىلىرىڭ ... ئۇلارغا سۈركىلىپ يۈرۈيسەن، چىرايىغا قاراپ كۈلىسەن، سۆزلىشىسەن، بىللە تاماق يەيسەن، ھاراق ئىچىسەن... ئەمما ئۆزۈڭنى گويا قاپقاراڭغۇ دالىدا يەككە-يېگانە يۈرگەندەك ھېس قىلىسەن. بۇ دۇنيادا سېنى ھېچكىم چۈشەنمەيدۇ، چۈشىنىشنى ھەم خالىمايدۇ. بىرەرسىگە ئاغزىڭنى ئاچساڭ: قانداق قىلىسەن، ھايات دېگەن شۇنداق، ئاغىنە، دەيدۇ. ھېچتەن بەرگۈڭ كەلمەيدۇيۇ، جىم بولىسەن. ئەكسىچە، شۇ تاپتا قاپقاراڭغۇ دالىدا يالغۇز سەن بىلەن تۇرۇپتىمەن-ۇ، كۆزۈمگە پۈتۈن ئالەم نۇرغا تولغاندەك كۆرۈنىدۇ. جاھاندىكى ھەممە ئادەم، ھەتتا قۇرت-قوڭغۇزلارغا قەدەر قەلبىمدە بىر خىل ئىللىق مۇھەببەت سېزىمەن...

شۇ كۈنى كېچىسى ئۇ:

— ئىككىمىز توي قىلايلى، مۇنداق يۈرۈشىمەك بولمايدۇ، — دېدى. مەن ئۇنىڭ ئاغزىنى قوللىرىم بىلەن ئېتىۋالدىم. ئەمما ئۇ قوللىرىمنى قايرىپ ئېچىپ:

— ئايالىم ماڭا ئانچە تارتىشىپ كەتمەيدۇ، بەلكى... خۇشال بولار، مەن بۇ يولغا سېنى دەپلا ماڭماقچى ئەمەس، ئۆزۈم ئۈچۈن يېڭى تۇرمۇش ياراتماقچى، مەن ئەمدى ئىلگىرىكىدەك ياشىيالمايمەن، بالىلىرىمنىڭ كۆزىگە ئالدامچىلىق بىلەن قاراشنى خالىمايمەن، — دېدى.

— بالىلىرىڭىز قانداق بولار؟ مەن يېتىملىكتە

چوڭ بولغان، ئۇلارنىڭمۇ يېتىم بولۇپ قېلىشىنى خالىمايمەن.

— ئۇيلاپ باقسام، مۇنداق كۆرۈنۈشتىكى مۇكەممەل ئائىلە ئۇلارنىڭ نورمال ئۆسۈپ يېتىلىشى ئۈچۈن پايدىسىز ئىكەن. ئۇلار ئانىسى بىلەن ئىككىمىزگە قاراپ مۇھەببەت، ئائىلە دېگەنلەردىن نەقەدەر سەسكەنگەندۇ، دەيمەن... ئۇلارنىڭمۇ بالدۇرراق رېئاللىققا يۈزلەنگىنى، بىزنىڭ ئىشىمىزدىن ساۋاق ئالغىنى ياخشى، ئۇلار ھامان ئاق-قارىنى پەرق ئېتىدۇ، بەزى ئىشلارنى چوڭ بولغانچە چۈشىنىدۇ، يېتىم بولۇش مەسىلىسىگە كەلسەك... ئىككىمىز ئۇلارنى يېتىم قىلمايمىز، شۇنداققۇ؟

مەن ئۈنچىقمىدىم، كۆڭلۈم بۇ ئىشلارنىڭ ئۇنىڭ ئېيتقىنىدەك ئاسان ئەمەسلىكىنى تۇيۇپ تۇراتتى. دۇنيادا نۇرغۇن ئاياللار ئۆز ئەرلىرىنى ياخشى كۆرمەيدۇ. ئەمما ئۇلار ھاياتتا بىر يۆلەنچۈككە، ھەمراھقا، باللىرىنىڭ دادىسىغا مۇھتاج. ئاشۇ ئەتىۋارسىز ئەر باشقىلار تەرىپىدىن تارتىلىپ كېتىش خەۋپى كۆرۈلگەندە، ئۇلار ئۇنىڭغا مەھكەم چاپلىشىدۇ، ئۆلسىمۇ قويۇپ بەرمەيدۇ. خوتۇن كىشى ئۈچۈن ئېرى تاشلاپ كەتكەن تۇل خوتۇن دېگەن ئاتاقتىن ئۆلۈم ياخشىراق...

ئۇ ئۇيقىغا كەتكەندە مەن چىراقنى يېقىپ ئۇنىڭ ئۇخلاۋاتقان ھالىتىگە ئۇزاققىچە قاراپ ئولتۇردۇم. سەھەردە ئۇ كەتتى. ياستۇقنىڭ ئاستىدا ھېلىلا يەڭگۈشلەپ سېلىپ قويغان كۆڭلىكى قاپتۇ. كۆڭلەكتىن ئۇنىڭ ھىدى، تاماكا پۇرىقى كېلىپ تۇراتتى، مەن ئۇنى كىيىۋالدىم.

زېرىكىشلىك كۈنلەر — تاماق ئېتىش، كىتاب ئوقۇش، ئۇخلاش، تاماق ئېتىش، كىتاب ئوقۇش، ئۇخلاش يەنە باشلاندى. كۆڭلۈمدە ئازاب، گۇمان، ئىككىلىنىشلەر يوق، پەقەت بەخت، تەقەززالىق ۋە تەقەززالىقلا بار. ئۇنىڭ بىر-ئىككى كۈن ئىچىدە كېلەلمەسلىكىنى بىلىپ تۇرۇپ ئاپتوبۇس بېكىتىنى چۆرگىلەپ كېتەلمەيمەن. ئاپتوبۇس يىراقتىن كۆرۈنۈشى بىلەنلا قەلبىمدە ئاللەمچە خۇشاللىق، ھاياجان مەۋج ئۇرىدۇ. ئاپتوبۇس توختاپ ئۇنىڭدىن چۈشكەن بىر-ئىككى يولۇچىنى كۆرگەندىن كېيىن لەسسىدە بولۇپ قالىمەن. بەزىدە ئۆزۈمنىڭ بالىلارچە سەۋرسىزلىكىمدىن كۈلىمەن.

بىر كۈنى ئۇنىڭدىن ساھىبجامال چۈشتى. بېشىدا ئاق ياغلىق، يۈگۈرۈپ كەلگەنچە بوينۇمغا ئېسىلىپ:

— ۋاي قانداق قىلارمىز ئەمدى؟ ئەكبەر مۇئەللىمدەك ياخشى ئادەمدىنمۇ ئايرىلىپتۇق. ياخشى ئادەمگە نېمىشقا كۈن يوقتۇ؟ دەپ يىغلاپ كەتتىسىمۇ قاراپ تۇرۇۋېرىپتىمەن. بىردەمدىن كېيىن ھوشۇمنى يىغىپ، ئۇنى سىلكىپ كىتىپتىمەن:

— نېمە دەيسىز؟ قايسى ئەكبەر مۇئەللىم؟... ئۇنىڭغا نېمە بوپتۇ؟

— ۋاي تېخى ئۇقمىدىڭلارمۇ؟ بىزنىڭ ئەكبەر مۇئەللىمچۇ! ۋېلسىپىت بىلەن كېتىۋېتىپتىكەن، ماشىنا سوقۇۋېتىپتۇ. ئەتىگەنلىكتە يەرلىكىدە قويماقچى...

ئۇنىڭ ئاغزىغا ھاڭۋېقىپ قاراپ قاپتىمەن، ئارقىدىن، — ياق، ياق! مۇمكىن ئەمەس، ئۇ ئەمەس... — دەپ جېنىمنىڭ بېرىچە توۋلاۋېرىپتىمەن.

ئالتە ئاينى روھىي كېسەللىكلەر دوختۇرخانىسىدا ئۆتكۈزدۈم. ئاھ، ئاشۇ ئازابلىق كۈنلەر، ئۆلۈمدىن بەتتەر قورقۇنۇچلۇق چۈشلەر بىلەن تولغان كېچىلەر...

مەن ساقىيىپ چىققان كۈنلەر باھار كۈنلىرى ئىدى. ئۇ يىلى باھار بالدۇر كەلگەن ئىدى. قۇياش نۇرىدا چۆمۈلگەن داللار ساغۇچ يېشىل كۆرۈنەتتى. ساھىبجامال ماڭا قورقۇپ - قورقۇپ قاراپ قويۇپ، پەرۇخنىڭ يېقىندا يۆتكىلىپ كەتكىنىنى، مەريەمنىڭ 3 - بالىسىغا ھامىلدار ئىكەنلىكىنى، مەكتىپىمىزگە يەنە يېڭىدىن ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئىككى ئەر ئوقۇتقۇچى كەلگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى.

يولىمىز قەبرىستانلىقنىڭ يېنىدىن ئۆتەتتى. ئۇ مېنىڭ تارتىنىپ قالغانلىقىمنى كۆرۈپ قەبرىستانلىق تەرەپكە باشلىدى. پاكار- پاكار كونا قەبرىلەرنى ئارىلاپ ئۆتۈپ چەتكە چىقتۇق. ئۇ باشقا قەبرىلەردىن تېخى يېڭىلىقى بىلەن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان بىر قەبرىنىڭ ئالدىغا كېلىپ مېنى ساقلاپ تۇردى. كۆزلىرىم ياشقا تولغان ھالدا ئۇنىڭغا يېزىلغان «ئەكبەر ئەبەيدۇللا... يىلى ئۈرۈمچىدە تۇغۇلغان... 45 يېشىدا ئۈرۈمچىدە قازا قىلغان...» دېگەندەك سۆزلەرنى ئوقۇدۇم. تىزلىرىم تىترەپ پۈكۈلدى، قەبرىنى مەھكەم قۇچاقلىدىم. ياشلىرىم تاراملاپ ئاقاتتى. ساھىبجامال كېلىپ مېنى يۆلىمەكچى بولغان ئىدى، مەن ئۇنىڭدىن بىردەم يالغۇز قويۇشنى ئۆتۈندۈم. ئۇ بىردەم تۇرۇپ بېقىپ ئاستا كېتىپ قالدى.

كەچ كىرگىچە شۇ ھالدا ئولتۇردۇم. كۆز ياشلىرىم ئېقىپ تۈگىدى، ئاۋازىم پۈتۈپ كەتتى. بىر موماي كېلىپ مېنى يۆلىدى، تۇپىلىرىمنى قاقتى. ئۇ، چىرايىنى ئۆمۈچۈك تورىدەك قورۇق قاپلىغان، كۆزلىرىدىن ھەسرەت تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان موماي ئىكەن.

— سەۋرى قىلىڭ جېنىم قىزىم، ئۆلگەننىڭ ئارقىسىدىن كەتكىلى بولمايدۇ. پېشانىمىزگە پۈتۈلگىنى شۇ بولسا، سەۋرى قىلماي ئىلاجىمىز قانچە؟ مانا مەنمۇ چىداۋاتىمەن. ئوتتۇرا قولدەك ئوغلۇم ئۇن گۈلنىڭ بىرى ئېچىلماي تۇرۇپ ئۆلۈپ كەتتى. قولۇمدىن پۇررىدە ئۇچۇپ كەتتى. ئىسمى ئۇچقۇن ئىدى. ئىسمىنى شۇنداق دەپ قويمىسامۇ بوپتىكەن... ئۆلمىدىم، ئۆچمىدىم، ئۇنىڭدىن بېرىسى بولدۇم...

موماي يېشى قۇرۇپ تۈگىگەن كۆزلىرىنى ئاق ياغلىقى بىلەن سۈرتتى. ئارقىدىن بېشى بىلەن ئىشارەت قىلىپ:

— نېمىڭىز ئىدى؟ — دەپ سورىدى.

— ئېرىم ئىدى، يېڭىلا توي قىلغان... دەپ جاۋاب بەردىم.

— ھەي ئېسىت، بىچارە قىزىم، مۇشتەك تۇرۇپ بۇ دەرتكە قاپسىز...

موماي چىن دىلىدىن ئىچ ئاغرىتتى. نەدىن كەلگەن ياشلار ئىكىن، يەنە بىر قېتىم تۆكۈلۈپ - تۆكۈلۈپ يىغلىدىم.

ئەنە شۇنىڭدىن كېيىن ھەر كۈنى كېلىمەن. ئايىغىم ئاستىدىن بىر چەتتىكى ئاشۇ يالغۇز قەبرىگە تارغىنە يول ئېچىلدى.

سائەتلەپ - سائەتلەپ تىزلىنىپ ئولتۇرىمەن. خىيالىمدا ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىمەن. مومايمۇ ھەر كۈنى كېلىپ ئوغلىنىڭ قەبرىسى ئالدىدا ئولتۇرىدۇ. ئۇ ئوغلىنىڭ قەبرىسى ئەتراپىغا گۈل تېرىدى. مەنمۇ ئۇنىڭ قەبرىسى ئەتراپىغا گۈل تېرىدىم. ھەر كۈنى سۇ قۇيۇپ تۇردۇم. گۈللەر ناھايىتى تېزلا بىخ سۈرۈپ چىقتى ۋە ئۆسۈپ ئايىنىشقا باشلىدى.

بىر كۈنى قەبرىستانلىقتىن قايتىپ ياتاقنىڭ ئالدىغا كېلىشىمگە ساھىبجامال ئالدىمغا يۈگۈرۈپ چىقتى، كۆزۈمگە ئەندىشە بىلەن قاراپ:

— ئەكبەر مۇئەللىمنىڭ ئايالى سېنى ئىزدەپ كەپتۇ، قانداق قىلىسەن، كۆرۈشەمسەن؟ — دېدى. ھەئە، — دەپ بېشىمنى لىڭشىتتىم.

ئەنە ئۇ ئايال. ئۆمرىنى ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئۆتكۈزگەن، ئۇنىڭغا ئۈچ بالا تۇغۇپ بەرگەن، ئۇنىڭ كۆزلىرىگە قارىغان، ئۇنى قۇچاقلىغان...

ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىن قانداقتۇر تونۇش بەلگىلەرنى ئىزدەپ تاپماقچى بولۇپ سىنچىلاپ قارىدىم. ئەمما ئۇ پۈتۈنلەي ناتونۇش ئايال ئىدى. ئۇنىڭ كىيىۋالغىنى مەن ئۆمرۈمدە كۆرۈپمۇ باقمىغان ئېسىل كىيىملەر. ئارقىسىغا ئېگىز قىلىپ تۈرۈۋالغان چاچلىرى ئۇنى تېخىمۇ سۆلەتلىك ھەتتا سەل سۈرلۈك كۆرسىتىپ تۇراتتى. چىرايلىق، ئەمما چۆرىسىدە ئىنچىكە قورۇقلار پەيدا بولۇشقا باشلىغان كۆزلىرىدە، تولۇق، ھېسسىياتلىق لەۋلىرىدە سوغۇق، مەسخىرىلىك كۈلۈمسىرەش چاقناپ تۇراتتى.

— سىز رىسالەتقۇ دەيمەن؟ — دېدى ئۇ كۆزلىرىمگە تىكىلىپ.

— شۇنداق، مەن بولىمەن، — دېدىم.

— مەن سىزنى خېلى بۇرۇندىنلا بىلەتتىم. ئۇ سىزنىڭ گېپىڭىزنى كۆپ قىلاتتى. مەن سىزنى كىچىككىنە قىز چاغلاپ، قولىڭىزدىن بۇنچىلىك ئىش كېلەر، دەپ ئويلىماپتىكەنمەن، ئەسلا ئويلىماپتىكەنمەن... مانا ئەمدى كۆڭلىڭىز ئارامىغا چۈشكەندۇ؟ ئۇنىڭ بېشىغا چىقتىڭىز. باللىرىمنى يېتىم قىلىپلا قالماي، ئۆزىڭىزنى بۇلغىدىڭىز...

— ئۇنىڭ بېشىغا چىققان مەن ئەمەس، — دېدىم مەن ئۇنىڭ كۆزلىرىگە ئۆچمەنلىك بىلەن تىكىلىپ قاراپ، — دەل سىز!

ئۇ بىردىنلا سەكرەپ تۇرۇپ كەتتى، جان

ئاچچىقىدا قوللىرىنى شىلتىپ ۋارقىراشقا باشلىدى:

— ھۇ بۇزۇق، ئىززىتىڭنى بىلمەيدىغان شەرمەندە، پېشانەڭنى سىلاپ گەپ قىل جۇمۇ! سەن ئۇنىڭ بېشىنى ئايلاندۇرۇۋالمىغان بولساڭ مۇشۇ ئىشلار يۈز بېرەمتى؟ ئاشۇ قېتىم ئۇ بىر ھەپتە يوق بولۇپ كېتىپ، قايتىپ كېلىپلا «ئاجرىشىپ كېتەيلى»گە چۈشتى. يىغلىدىم، يالۋۇردۇم، قورقاتتىم، كار قىلمىدى. گەپ ئېلىپ باقسام سەن بىلەن توي قىلماقچى ئىكەن... ماقۇل دېدىم. ئىككىڭنى ئۇتتۇۋېلىپ خەلقى ئالەم ئالدىدا رەسۋا قىلماقچى، ئۇنىمۇ، سېنىمۇ خىزمەتتىن ھەيدەتمەكچى، ئاندىن كۆتەر كەشىڭنى دېمەكچى ئىدىم. شۇغىنىسى، ئۇ بەك خۇشال بولۇپ كېتىپ خۇددىنى يوقىتىپ قويدى. خۇشخەۋەر يەتكۈزگىلى كېچىلەپ سېنىڭ يېنىڭغا چاپتى... ئاخىرى ئۆزىنىڭ بېشىنى يېدى. قانداق، ئەمدى ئىشەنگەنسەن؟ خۇدايىم ئىككىڭنىڭ جاجىسىنى ئاشۇنداق بەردى...

ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ھاڭۋاقىنىچە ئاڭلايتتىم. ئۇنىڭ ھاقارەتلىرى دۇنيادا ئەڭ گۈزەل، ئەڭ شېرىن سۆزلەردەك بىلىنەتتى. «ئاھ، خۇدا» دەپ نالە قىلاتتىم ئىچىمدە. ئۇ، ھاياتىنىڭ ئاخىرىدا قەدەر مېنى ئويلاپتۇ، مېنىڭ يېنىمغا ئالدىراپتۇ... نېمىشكىمۇ ئىككىمىزنى يېرىم يولدا قويغانسەن؟ ئىككىمىزگە نېمىشكىمۇ مۇنچە ئادالەتسىزلىك قىلغانسەن؟ ئۇنىڭ جېنىنى ئالغاندىكىن، مېنىڭ جېنىمنىمۇ ئالساڭ بولماسمىدى...

كۆزۈمدىن بولدۇقلاپ ياش تۆكۈلدى. ئايال بىردىنلا يۇمشاپ قالدى.

— ھېلىمۇ ياخشى قورسىقىڭىزدا قالماپتىكەن.

ئەگەر ئۇنداق ئىش بولغان تەقدىردىمۇ ئۆزۈملا بىر تەرەپ قىلىۋېتەتتىم... ماڭا قاراڭ، سىڭلىم، ئۆتكەن ئىشلار ئۆتتى، بۇ گەپلەرنى بىر سىز بىلىسىز، بىر مەن بىلىمەن. بەزىلەر گۇمان قىلسىمۇ پاكىتى يوق، ئاغزىنى ئاچالمايدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن يېپىق قازان يېپىق پېتى قالسۇن، تۇرمۇشتا قىينالسىڭىز مېنى ئىزدەڭ. سىزگە ياردەم قىلىش قولۇمدىن كېلىدۇ. مەن بۇ ئىشلارنىڭ مۇشۇنداق ئاياغلاشقىنىغا خۇشال. بىر ھېسابتا ئۇنىڭ ئۆلگىنى تازا ياخشى بولدى، ئۇ ئەمدى مېنىڭ يۈزۈمنى تۆكەلمەيدۇ، سىزنىمۇ ئاۋارە قىلالمايدۇ، سىز دېگەن تېخى ياش...

ئالدىرىماي بېرىپ ئىشىكنىڭ ئارقىسىدىن يوغان دەمنى ئالدىم. بېشىمدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ، ئۇنىڭغا يارىلانغان يىرتقۇچتەك خىرىس قىلدىم:

— چىق ئۆيىدىن جادۇگەرا يوقال كۆزۈمدىن، دەرھال يوقالمىساڭ ئۆلۈكۈڭ چىقىدۇ ھېلى...

ئۇ مېنى ساراڭلىقى تۇتتى دەپ ئويلىدى بولغاي، قورقىنىدىن ئاپئاق تاتىرىپ، ئۆزىنى سىرتقا ئاران ئاتتى. ئۇنىڭ سومكىسىنى ئارقىسىدىن بېشىغا قارىتىپ ئاتتىم.

قەبرىستانلىقتا 16 ـ 17 ياشلاردىكى بىر ئوغۇل بالا ـ ئۇنىڭ چوڭ ئوغلىمۇ كېلەتتى. دەسلەپتە ئىككىمىز بىر ـ بىرىمىزگە ئۈن-تۈنسىز قارىشىپ قوياتتۇق. بارا ـ بارا ئۇ ماڭا سالام قىلىدىغان بولدى. بەزى كۈنلىرى ماڭا ھەمراھ بولۇپ ياتىقىمغىچە باراتتى. ئۇزاققىچە ئۇنىڭ دادىسىنىڭ پارىڭىنى سېلىشىپ ئولتۇراتتۇق. ئۇ ئالىي مەكتەپكە ماڭغان چېغىدا سىڭلىسىنى ـ ئەكبەر مۇئەللىمگە قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايدىغان قارا قۇمچاق قىزنى ماڭا تونۇشتۇرۇپ قويدى. ئۇنىڭغا خۇددى ئۆز سىڭلىمدەك، قىزىمدەكلا ئىچىكىپ كەتتىم. ئۇ تا ھازىرغىچە مېنى يوقلاپ تۇرىدۇ. ئۇ، تاپقان يىگىتىنى ئەڭ بۇرۇن مېنىڭ ئالدىمغا باشلاپ كەلدى. ئىللىق چىراي، سەممىمىي يىگىت ئىكەن. ئۇلارنى كۆرۈپ يىغلىدىم...

شۇنچە يىللارنى ماتەم ئىچىدە ئۆتكۈزدۈم. ھايات ماڭا ئارتۇقچە ئېغىر يۈكتەك بىلىنەتتى. غەملىرىمنى ئۇنتۇش ئۈچۈن مەكتەپنىڭ ئىشلىرىغا ئۆزۈمنى ئۇراتتىم. قەلبىمدە قايتىدىن ھايات، مۇھەببەت زوقى قوزغاشقا تىرىشاتتىم. ھايات مۇھەببەت بىلەن ھەقىقىي مەنەغا، گۈزەللىككە ئېرىشىدۇ، مۇھەببەت بىلەن گۈللەپ ياشنايدۇ، مۇھەببەتسىز ھايات ھايات ئەمەس. مەن تېخى ياش، كۆپۈلدەپ سوقۇپ تۇرغان يۈرىكىم مۇھەببەتكە، كۆيۈمچانلىققا مۇھتاج ئىدى. دەرۋەقە، ھاياجان ۋە شېرىن ھېسلارغا چۆمۈلگەن، مۇھەببەتنىڭ ئاچچىق چۈچۈك شەربىتىنى قايتا تېتىغان ۋاقىتلىرىممۇ بولدى. ئەمما ھېچقايسىسى ئىلگىرىكىگە ئوخشىمايتتى. بەلكىم ئاشۇ تۈنجى قېتىم گۈرۈلدەپ يېنىپ ئۆچكەن يالقۇنلۇق مۇھەببەت تەپتىدىن قەلبىمدىكى بارلىق ھەقىقىي ھېس ـ تۇيغۇلىرىم كۆيۈپ كۈلگە ئايلانغاندۇ، ياكى ماڭا بۇ دۇنيادا ئۇنى ئۇنتۇلدۇرغىدەك بىرسى ئۇچرىمىغاندۇ. دېمىسىمۇ، ئادەم مۇشۇ قىسقىغىنە ئۆمرىدە ئۇنداق مۇھەببەتنى نەچچە قېتىم ئۇچرىتالىشى مۇمكىن؟ بۇ دۇنيادا ئۇنىڭغا مۇيەسسەر بولالمايدىغان ئادەملەرمۇ سانسىزغۇ؟

(ئاخىرى 5 ـ بەتتە)

«12 مۇقام» نىڭ مۇزىكىلىق ئالاھىدىلىكلىرى توغرىسىدا

سەپەر ھۈسەين

غايەت زور ھەجىمدىكى قېلىپلاشتۇرۇلغان، پۇرزىشلەشكەن مۇزىكا بايلىقى — «12 مۇقام» ئۇيغۇر مىللىي مەدەنىيىتىنىڭ بۈيۈك نامايەندىسى، جۇڭخۇا مەدەنىيەت خەزىنىسىگە قوشۇلغان قىممەتلىك تۆھپە.

«12 مۇقام» روشەن مۇزىكىلىق ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇپ، ئۇ ئۇيغۇر ئەمگەكچى خەلقىنىڭ ئۇزۇن يىللىق ئىجادىيىتىنىڭ مەھسۇلى. ئۇ ئۆزىنىڭ سىستېمىلاشقان مۇزىكىلىق قۇرۇلمىسى جەھەتتىن ھەم ياۋروپا سىمفونىيىلىرىگە ئوخشىشىپ كېتىدۇ، ھەم ئۇلاردىن پەرقلىنىدۇ، ئۇنىڭغا قارىغاندا نۇرغۇن ئالاھىدىلىك ۋە ئەۋزەللىككە ئىگە. ياۋروپا سىمفونىيىلىرى مەلۇم كومپوزىتور تەرىپىدىن ئىجاد قىلىنغان، ئوپېرا ئاساسىدا مەيدانغا كەلگەن مۇزىكىلىق ژانىر، «12 مۇقام» بولسا ئەلنەغمە، مەشرەپ

مۇزىكىلىرى ئاساسىدا مەيدانغا كەلگەن مۇزىكىلىق ژانىر. ياۋروپا سىمفونىيىلىرى كونكرېت ئەدەبىي ئەسەر — رومان ياكى پوۋېست ۋەقەلىكىنى نوقۇل مۇزىكىلىق تىل ۋە مۇزىكىلىق ئوبراز ئارقىلىق ئىپادىلەپ، كىشىدە سېۋژېتلىق چۈشەنچە، بەدىئىي تۇيغۇ ھاسىل قىلسا، «12 مۇقام» مەلۇم شېئىردىي تېكىستىنى مەلۇم ناخشا ۋە مۇزىكا بىلەن ئىپادىلەپ، كىشىدە مۇزىكىلىق تۇيغۇ ۋە شېئىردىي زوق پەيدا قىلىدۇ.

«12 مۇقام» مۇزىكىلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى ئۇنىڭ ۋەقەسىزلىكى، مەجھۇللۇقى ۋە لىرىكىلىقىدا روشەن ئىپادىلىنىدۇ. «12 مۇقام»نىڭ ناخشا تېكىستلىرى، نەغمە، كۈيلىرى جانلىق بىرلىشىپ، ئۇ مۇقاملارنى مەلۇم شېئىرنىڭ ئاپتورى ياكى سىمفونىيە كومپوزىتورى بىلەن ياكى مەلۇم ئەسەرنىڭ مەزمۇنى، تارىخىي مۇھىتى ۋە ئۇنىڭ قەھرىمانى بىلەن باغلاپ قويمايدۇ، بەلكى ئۇنى خەلق ئاممىسى بىلەن باغلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، مۇقام بىلەن سىمفونىيىلىك ژانىر ئوتتۇرىسىدا مۇتلەق پاسىل يوق. مۇقام مۇزىكىلىرىدىن پايدىلىنىپ ئوپېرالارنى، سىمفونىيىلەرنى ئىشلىگىلى بولىدۇ. مۇقاملارنىڭ بۇ خۇسۇسىيىتى ۋە ئالاھىدىلىكى ئۇنىڭ ھاياتىي كۈچىنى ئاشۇرغان، بۇ خۇسۇسىيەت «12 مۇقام» مۇزىكىلىرىنى ئۇلۇغ سوتسىيالىستىك دەۋرىمىزگە خىزمەت قىلدۇرۇشقا ئىمكانىيەت پايدىلىق.

ئۇيغۇر ئاھاڭ شەكىللىرىنىڭ ئاساسىي سىستېمىسىنى ئۆزىدە گەۋدىلەندۈرگەن «12 مۇقام» مۇئەييەن تېمىسىز، سېۋژېتسىز مۇزىكا بولسىمۇ، ئۇ مۇزىكىلىق قۇرۇلما جەھەتتە ھەر خىل ئەلنەغمىلەر، داستانلار ۋە مەشرەپلەرنىڭ قالايمىقان توپلىمى ئەمەس، ئۇلاپ چېلىنىدىغان ناخشىلار «كولۇننىسى»مۇ ئەمەس، ئەكسىچە مۇنتىزىم ئاھاڭ شەكلىگە ئىگە 12 يۈرۈشلۈك كىلاسسىك مۇزىكا. ئاھاڭ شەكلىنىڭ بىر مۇقامدا بىر خىل بولۇشى «12 مۇقام»دىكى تۈپ مۇزىكىلىق خۇسۇسىيەت.

«12 مۇقام» تەركىبىدىكى مۇقاملار چوڭ نەغمە، داستان ۋە مەشرەپنى بىر پۈتۈن گەۋدە قىلغان ھالدا بىر خىل ئاھاڭ شەكلى ئاساسىدا قۇرۇلغان بولۇپلا قالماي، ھەر بىر مۇقامنىڭ باشلىنىشى، راۋاجى، ئەۋجى ۋە چۈشۈرگىسىمۇ بىر خىل ئاھاڭ شەكلى ئاساسىدا قۇرۇلغان. شۇڭا ھەر بىر مۇقام ئوخشاش بولمىغان ئاھاڭ تۇيغۇسى ۋە مۇزىكىلىق پۇراقتا ئىگە.

«12 مۇقام»نىڭ مۇزىكىلىق تۈزۈلمىسى

«12 مۇقام» تەركىبىدىكى ھەر بىر مۇقام سىنتېتىكى ئۈچ ئاساسلىق ئامىلنى — ناخشا، ئۇسسۇل، مۇزىكىنى ئۆزىگە مۇجەسسەملەشتۈرگەن، ئۇنىڭ ناخشىلىرى لىرىكا، غەزەل، خەلق قوشاقلىرى ۋە خەلق داستانلىرىدىن تۈزۈلگەن. ھەر بىر مۇقام بىر-بىرىدىن پەرقلىنىدىغان ئۈچ ئاساسىي ئېقىم — لىرىكا، غەزەل ئاساسىدىكى چوڭ نەغمىلەر، ۋەقەلىك ئاساسىدىكى خەلق داستانلىرىدىن تەركىب تاپىدۇ. بۇلارغا لەرزان، شوخ ئۇسسۇللۇق مەشرەپ مۇزىكىلىرى قوشۇلىدۇ. چوڭ نەغمە كۈيلىگەن مۇزىكىلىق تارماقلارغا بۆلۈنىدۇ: (1) **مۇقامنىڭ باشلىنىش مۇزىكىسى**. بۇ مۇقەددىمە (سەدەخپەر) مۇزىكا بولۇپ، لەرزان، تەسىرلىك بولىدۇ. باشلىنىش مۇزىكىسى ھەممە مۇقاملاردا بولىدۇ. ئۇ تولاراق شائىرلارنىڭ غەزەللىرى ئاساسىدا، ئون نەچچە مىسرالىق ياكى بىر يېرىم، ئىككى غەزەل بىلەن ئورۇندىلىدۇ. (2) تەزە. ئۇ چوڭ نەغمىدىكى ئاساسلىق مۇزىكا بولۇپ، تەزىسىز مۇقام بولمايدۇ. تەزىمۇ تولاراق ئون نەچچە مىسرادىن 30 مىسراغىچە بولغان ئۇلانما غەزەل بىلەن ئورۇندىلىدۇ. تەزىدە مەرغۇل ۋە

مەرغۇل چۈشۈرگىسى بولىدۇ. (3) سەلىقە. ئۇ، چوڭ نەغمىدىكى يەنە بىر ئاساسلىق مۇزىكا بولۇپ، بۇمۇ ھەممە مۇقاملاردا بولىدۇ. كۆپىنچە مۇقاملاردا سەلىقە، چوڭ سەلىقە ۋە كىچىك سەلىقە دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ. چوڭ سەلىقە بىلەن كىچىك سەلىقىنىڭ مۇزىكا رىتىمىدە پەرق بولۇپلا قالماستىن، ئۇلارنىڭ شېئىرىي ۋەزنىدىمۇ پەرق بولىدۇ. (4) تەكىت. ئۇ، چوڭ نەغمىدىكى ئاخىرقى مۇزىكا بولۇپ، ئىراق مۇقامىدىن باشقا ھەممە مۇقاملاردا ساقلىنىپ قالغان. تەكىت چوڭ نەغمىدىن داستانغا ئۆتۈشتىكى ھالقا. ئۇنىڭ مىسرا سانى قىسقا بولۇپ، مەرغۇلى يوق. چوڭ نەغمە قىسمىدا يۇقىرىقىلاردىن تاشقىرى «نۇسخا»، «جۇلا»، «سەنەم»، «پەشرۇ»دىن ئىبارەت تۆت ئاساسلىق مۇزىكا بولىدۇ. «چەبىيات» مۇقامىدا «مۇستەھزات» ۋە ئۇنىڭ مەرغۇلى؛ «ئۇششاق» مۇقامىدا «يايىردىم ساقى» ۋە ئۇنىڭ مەرغۇلى بار.

مۇقام داستانلىرى

مۇقام تەركىبىدىكى داستانلار بىر قانچە بايانات، شىكايەت، نەسىھەت خاراكتېرىدىكى داستان ئۈزۈندىلىرىدىن تەركىب تاپقان، بىزگە قەدەر «سىگاھ»، «ئىراق» مۇقاملىرىدىن باشقا ھەممە مۇقاملارنىڭ داستانلىرى ساقلىنىپ قالغان بولۇپ، ھەر بىر مۇقامدا 3 ـ 4 داستان بولىدۇ. ھەر بىر داستاننىڭ ئۆز مەرغۇلى بولىدۇ. مەرغۇل نەزمە تېكىستى بولمىغان ئۇسسۇللۇق مۇزىكىدىن ئىبارەت.

مۇقام داستانلىرى ـ داستان، مەرغۇل، داستان مەرغۇلى شەكلىدە راۋاجلانغان. مۇقام داستانلىرى ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدا مەشھۇر بولغان خەلق داستانلىرىدىن تاللانغان بولۇپ، داستاندىكى شېئىرىي پارچىلار ئۆز مەزمۇنىغا قاراپ بەزىدە ئۇزۇنراق، بەزىدە قىسقاراق بولىدۇ. داستان مۇزىكىلىرى چوڭ نەغمە مۇزىكىلىرىدەك كۈچلۈك مۇزىكىلىق پۇراققا ئىگە بولۇش بىلەن بىللە، ئاھاڭدارلىقىنىڭ تېخىمۇ كۈچلۈكلىكى سەۋەبىدىن خەلق ئارىسىدا كەڭ تارقالغان.

مەشرەپ مۇقام تەركىبىدىكى نەغمىلەرنىڭ يەنە بىر گۇرۇپپىسى بولۇپ، ئۇ، سىگاھ مۇقامىدىن باشقا ھەممە مۇقاملاردا ساقلىنىپ قالغان. مەشرەپلەر تولاراق خەلق قوشاقلىرىدىن، قوشاق شەكلىدىكى قىسقا بوغۇملۇق نەزمىلەردىن ياكى ئۇلارنىڭ ئۇلانمىسىدىن تەركىب تاپىدۇ. مەشرەپلەردە مەرغۇل بولمايدۇ. مەشرەپ مۇزىكىلىرى تولاراق ئۇسسۇلغا، ساماغا چۈشۈدىغان تېز ۋە شوخ تاكتلىق كېلىدۇ. مەشرەپ ئاخىرلاشقاندا مۇقام ئەۋجىگە چىقىدۇ. «12 مۇقام»دىكى چوڭ نەغمە، داستان، مەشرەپتىن ئىبارەت بۇ ئۈچ قىسىملىق مۇزىكا بىر پۈتۈن گەۋدە سۈپىتىدە سالماق باشلىنىپ، جانلىق ئېچىلىش، قىزغىن راۋاجلىنىش، ئەۋجگە چىقىش ۋە يېنىك چۈشۈرۈلۈشتەك ئالاھىدىلىكى بىلەن مۇزىكىلىق تۇيغۇ تەرەققىياتىنىڭ قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇن كەلگىنى ئۈچۈن، كىشىدە زوق ۋە ھاياجان قوزغايدۇ ھەم كىشىنى قايىل قىلىپ، كىشىگە ھوزۇر بېغىشلايدۇ.

«12 مۇقام» خەلقىمىزنىڭ قىممەتلىك تارىخىي مىراسى، ھەقىقىي مەنىسىدىن ئالغاندا ئۇ پۈتۈن ئۇيغۇر ھاياتىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى مۇزىكىلىق تىل بىلەن ئىپادىلىگەن چوڭ ھەجىمدىكى بەدىئىي قامۇس. بىز «12 مۇقام»دىكى 36 قىسىم ۋە 316 نەغمە شەكلىدىن، بۇ نەغمىلەرنىڭ مۇزىكىلىق، ئۇسسۇللۇق ۋە شېئىرىيەتلىك ئالاھىدىلىكلىرىدىن «12 مۇقام»نىڭ باي تارىخىي مەنبەدارلىقى ۋە ئىجتىمائىي قىممىتىنى چوڭقۇر ھېس قىلىمىز ۋە ئۇنىڭدىن چەكسىز ئىپتىخارلىنىمىز.

ئەقلىيەلەر

* ئۆزى ھەققىدە ھۆكۈم چىقىرىشنى ئۆگەنگەن ئادەم باشقىلار ھەققىدە ھۆكۈم چىقارالمايدۇ.

ئى. گيوتى

بىرەۋنى چۈشىنىش ئۈچۈن ئۆزۈڭنى ئۇنىڭ ئورنىغا قويۇپ كۆرۈش، ئۇنىڭ خۇشاللىق ۋە قايغۇسىنى ھېس قىلىش كېرەك.

د. ئى. پىسارېۋ

* يېنىڭدىكى كىشىنى چۈشىنىشكە ماھىر بول، ئۇنىڭ قەلبىگە كىر. كۆزلىرىگە بېقىپ، ئىچكى ئالىمىنى، شادلىقىنى، قايغۇسىنى، بەختسىزلىكىنى، غەم - ئەلىمىنى كۆرۈشكە ماھىر بول.

* باشقا كىشىلەرنىڭ دەخلىسىزلىكى، نازۇك ئار - نومۇسىنى ئاسرا، ئايا. ئادەملەرگە يامانلىق قىلما، رەنجىتمە، دىلىنى ئاغرىتما، تەشۋىش ۋە ئەندىشىگە سالما.

ۋ. ئا. سۇخوملىنسكىي

* بىزگە تەشۋىش تۇغدۇرۇپ بېرىدىغانلارغا كۆپىنچە سېخىيلىق بىلەن قارايمىز، ئەمما تەشۋىشىمىزنى يېگەنلەرنىڭ قەدرىگە يەتمەيمىز.

ف. لاروشفۇكو

* تەربىيە كۆرگەن ئادەملەر ئىنسان شەخسىيىتىنى ھۆرمەت قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇلار مەرھەمەتلىك، ئاق كۆڭۈل، خۇش مۇئامىلە ۋە كۆڭۈلچەكتۇر.

ئا. پ. چېخوۋ

* ئەڭ نازۇك گىياھلارمۇ تاشتەك قاتتىق يەرنى، قىيالاردىكى يېرىقلارنى يېرىپ ئۆسۈپ چىقىدۇ. ياخشىلىقمۇ خۇددى شۇنداق. ھېچقانداق تاغ، ھېچقانداق بازغان، ھېچقانداق قورال ئىنسان سېخىيلىقىنىڭ قۇدرىتىگە تەڭ كېلەلمەيدۇ، ئۇنىڭغا قارشى تۇرالمايدۇ.

گ. تورا

* ئىنسان ھاياتىنىڭ مەنىسى تېنىم تاپماسلىق ۋە تەشۋىشتىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى چۈشەنگەن ئادەم ئەقىلسىزلىكتىن قۇتۇلغان بولىدۇ.

ئا. ئا. بلوك

* ھەر بىر سۈبھى تاڭنى ئۆز ھاياتىڭنىڭ ئىپتىداسى دەپ بىل ۋە كۈننىڭ ھەر بىر پېتىشىنى ئۆز ھاياتىڭنىڭ ئاخىرلىشىۋاتقانلىقى دەپ بىل. شۇ كۈندىلىك قىسقا ھاياتنىڭ قانداقتۇر بىر خەيرلىك ئىش بىلەن، بىرەر ئىشىڭدا غەلىبە قىلىشىڭ ياكى قانداقتۇر بىر نەرسىنى ئۆگىنىشىڭ

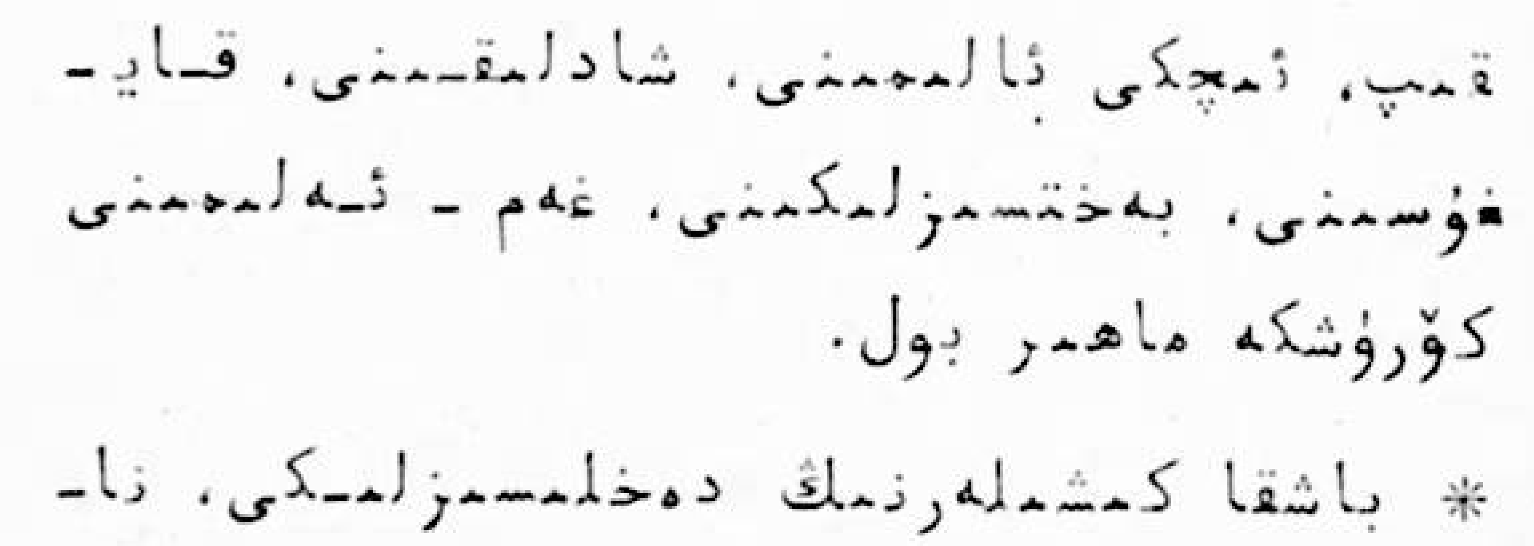

بىلەن ئىشلانسۇن.

ۋ. رېسكىن

* ئادەم تەبىئىي قىزىق يارىتىلغان. بايلىقىنى يوقاتسا خاپا بولىدۇ. ئەمما ئۆمرىنىڭ زايا بولۇۋاتقىنىغا پەرۋا قىلمايدۇ.

ئابۇل فاراج

* ۋاقىتنى قولدىن بېرىش-ئۆز - ئۆزىنى قەتلى قىلىش بىلەن باراۋەر.

ژ. پېكك

* ئىزدىگەن ئاجايىپ نەرسىنىڭ يېنىمىزدا تۇرغانلىقىنى بىز دائىم كېچىكىپ چۈشىنىمىز.

ئا. ئا. بلوك

* بەخت قۇشى باشقا قونغاندا پايدىلىنىشنى بىلمىگەن ئادەم ئۇ قولىدىن كەتكەندە زارلانماسلىقى لازىم.

م. سېرۋانتېس

* بېشىڭغا قايغۇ چۈشكەندە، ئەتراپىڭغا قاراپ ئۆزۈڭنى باس. ساڭا قارىغاندا تەقدىرى ئېغىرراق كىشىلەرمۇ بار.

ئىزوپ

* ھەممىمىز ئۈچۈن ئورتاق بولغان نەرسە نېمە؟ ئۈمىد. چۈنكى ئادەمنىڭ ھېچنەرسىسى بولمىغاندىمۇ، ئۈمىدى بولىدۇ.

فالېس

* ئىش بىزنى ئۈچ خىل ئىللەتتىن — زېرىكىش، قۇسۇر، مۇھتاجلىقتىن خالاس قىلىدۇ.

ف. ۋولتېر

* ئادەم ئۆزىنى قانداق بىلىشى مۇمكىن؟ خالىغانچە، خىيالپەرەسلىك بىلەن ئەمەس، پەقەت پائالىيەتتە بىلىشى مۇمكىن. ئۆز مەجبۇرىيىتىڭنى ئورۇندا، شۇ ھامان ئۆزۈڭنى بىلىسەن.

ئى. گيوتى

* ئۆز بۇرچىنى چىن دىلىدىن ئادا قىلغان ئادەم ئۆز خۇشاللىقى بىلەن ئۆزىنى مۇكاپاتلايدۇ ۋە باشقىلارنىڭ ماختىشى، ئىززەت ئىكرامى، مىننەتدارچىلىقىغىمۇ زار بولۇپ ئولتۇرمايدۇ.

ج. لابرىيوير

* ئۇتۇق كۆپىنچە دادىل ھەرىكەت قىلغۇچىلارغا نېسىپ بولىدۇ، جۈرئەتسىز، ھەدەپ ئاقىۋىتىنى ئويلاۋېرىدىغان كىشىلەرنىڭ ئىشى تەتۈرىگە ماڭىدۇ.

* بىزنىڭ ئاساسىي كەمچىلىكىمىز شۇكى، بىز ئىشتىن كۆرە كۆپرەك مۇھاكىمە قىلىشقا بېرىلىپ كېتىمىز.

ج. نېھرۇ

* ئادەملەرنىڭ ئىش-ھەرىكىتى پىكىرلىرىنىڭ ئەڭ ياخشى تەرجىمانىدۇر.

ژ. لوكك

* ئەتە نېمە ئىش قىلىشنى بىلمىگەن ئادەم بەختسىزدۇر.

م. گوركىي

* ئەتىگەن ئورنۇڭدىن تۇرۇپ ئۆزۈڭدىن «نېمە ئىش قىلىشىم كېرەك»، كەچقۇرۇن يېتىشتىن بۇرۇن «نېمە ئىش قىلدىم؟» دەپ سورا.

پىفاگور

* ھېچقانداق ئىشقا داغدۇغا بىلەن كىرىشمەسلىك كېرەك. تەنتەنە ئىش تاماملانغاندا يارىشىدۇ.

ئى. گيوتى

* ھەر قانداق توسقۇنلۇق قەتئىيەت بىلەن بويسۇندۇرۇلىدۇ.

لېئوناردو داۋىنچى

* سەۋر - تاقەتكە قادىر كىشى خالىغان نەرسىسىگە ئېرىشىشكىمۇ قادىر.

ب. فرانكلىن

* سەۋر ئاچچىق، لېكىن مېۋىسى تاتلىق.

ژ. ژ. روسسو

* پەقەت ئىچكى، مەنىۋى، ئارامبەخش ئەمگەك كۆچىلا ئىنسان قەدىر - قىممىتىنىڭ، شۇنىڭ بىلەن ئەخلاقىي پاكلىق ۋە بەختىيارلىقنىڭ مەنبەسى بولۇپ خىزمەت قىلىدۇ.

ك. د. ئۇشىنسكىي

* پەقەت ئەمگەك، قەتئىي، ئەستايىدىل قىلىنغان ئەمگەكلا ئادەمگە مەنىۋى سالامەتلىك بېغىشلايدۇ.

ئا. ئى. گېرتسېن

* بەختنىڭ ئەڭ زورۇر شەرتى ئەمگەكتۇر. يەنى بىرىنچىدىن، سۆيۈملۈك ۋە ئازاد ئەمگەكتۇر، ئىككىنچىدىن، ئىشتىھا ئاچىدىغان ۋە قاتتىق، قاندۇرۇپ ئۇخلىتىدىغان جىسمانىي ئەمگەكتۇر.

ل. ن. تولستوي

* ئەگەر سىز ئىشنى ئورۇنلۇق تاللاشنى بىلسىڭىز ۋە ئۇنىڭغا ئۆزىڭىزنى، پۈتۈن قەلبىڭىزنى بېغىش ئەتسىڭىز، بەخت ئاخىرى سىزنى ئىزدەپ تاپىدۇ.

ك. د. ئۇشىنسكىي

* ئۆمۈرۋايەت ئۆزى سۆيگەن ئىش بىلەن شۇغۇللىنىش ئىنساننىڭ ئالىي بەختىدۇر.

ۋ. ئى. نېمىروۋىچ - داتچېنكو

* كۆڭلۈك غەش بولسا ئىشلە، بۇ، غەمدىن قۇتۇلۇشنىڭ بىرىنچى ۋاسىتىسىدۇر. روھىي ئازابقا قالماسلىق ئۈچۈن ئىشلە. ئىشتىن باشقا ھەر قانداق نەرسە بۇ، غەمناك ئالەمدىن خالاس قىلالمايدۇ. ئامەتنىڭ كەلگەندىمۇ ئىشلەۋەر. گىدىيىپ كېتىشنىڭ ئالدىنى ئالىدىغان بۇنىڭدىنمۇ ياخشىراق دورا - دەرمەك يوق.

ئې. بېخىر

* ئۇزاق ئۆمۈرنىڭ سىرى ئەمگەكتە.

س. ن. سېرگېۋ - تسېنسكىي

* ئەمگەك - ئۆمۈر چىرىغىغا ياغ قۇيۇپ تۇرغۇچىدۇر.

ج. بېللېرس

* ئەمگەك ئاچارچىلىقنىڭ داۋاسى، ئاشقازاننىڭ مەلھىمى، ساق - سالامەت بولۇشنىڭ كاپالىتىدۇر.

م. سافىر

* بىرىنچى قېتىم ئۇچراشقان كىشىنىڭ كۆڭلىگە يېقىش ئۈچۈن ئۆز پىكرىنى دەرھال ئۆزگەرتىۋېرىدىغان ئادەمنى بىز قاملاشمىغان، پەسكەش، ھېچبىر ئىخلاسى يوق ئادەم دەپ ھېسابلايمىز.

ن. ئا. دوبرولىيۇبوۋ

* مەقسەت ئۇلۇغلاشقانسېرى ئادەممۇ ئۇلۇغلىشىدۇ.

ف. شېللېر

* دۈشمەنلەردىن قورقۇپ كەتمە، ناھايىتى قىلسا ئۇلار سېنى ئۆلتۈرۈشى مۇمكىن، دوستلاردىن قورقما، ناھايىتى ئۇلار ساڭا مۇناپىقلىق قىلىشى مۇمكىن. بىپەرۋا ئادەملەردىن قورق، ئۇلار ئۆلتۈرمەيدۇ، مۇناپىقلىقمۇ قىلمايدۇ. ئەمما ئۇلارنىڭ جىمجىتلىق ئىچىدە قىلغان رەزىللىكلىرى سەۋەبىدىن يەر يۈزىدە خائىنلىق ۋە قاتىللىق ھۆكۈم سۈرىدۇ.

ب. ياسېنسكىي

* مەن ئۆمرۈم بويى مۇخلىسلىرىمغا قارىغاندا تەنقىدچى دوستلىرىمدىن، بولۇپمۇ مۇلايىم، دوستانە سۆزلىرى بىلەن تەنقىد بەرگەن دوستلىرىمدىن كۆپرەك پايدا ئالغانمەن.

م. گەندى

* ... ئەگەر بىز ھەتتا ئاچچىق ۋە بەكمۇ ئاچچىق ھەقىقەتنى ئېيتىق، توپتوغرا

ئېيتمىشتىن قورقمىساق بىز ھەممە نەرسىنى ۋە ھەر قانداق قىيىنچىلىقلارنى يېڭىشنى ئۆگىنىۋالىمىز. ئەلۋەتتە سۆزسىز ئۆگىنىۋالىمىز.

* ئاشكارىلىمىق شۇنداق بىر تىغكى، ئۇ ئۆزى قىلغان جاراھەتنى ئۆزى ساقايتىدۇ.

ۋ. ئى. لېنىن

* ياشلىقىڭدىن باشلاپ، يېقىن كىشىلىرىڭنىڭ گۇناھىنى كەچۈرۈشكە، ئۆز گۇناھىڭنى ئەسلا كەچۈرمەسلىككە ئۆگەن.

ئا. ۋ. سۇۋوروۋ

* ئەقىلسىز كىشىلەر ئۆز ئەقلىگە سىغمايدىغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى قارىلايدۇ.

ف. لاروشفۇكو

* ئادەتتە ياخشى مېۋىگە قۇرت چاپلاشقاندەك، بۆھتانمۇ ياخشى ئادەملەرگە چاپلىشىدۇ.

ژ. سۋىفت

* بۆھتانغا ئەڭ ياخشى جاۋاب — سۈكۈت بىلەن ئۇنىڭغا يىرگىنىپ تۇرۇپ قاراشتۇر.

ف. ئېنگېلس

* مەدەنىيەت تارىخىنى ئالتە سۆز بىلەن ئىپادىلەش مۇمكىن: قانچە كۆپ بىلسەڭ، شۇنچە كۆپ نەرسىگە قادىرسەن.

ئە. ئابۇ

* ئادەمنىڭ ئۇلۇغلۇقى بويى بىلەن ئۆلچەنمىگەندەك خەلقنىڭ ئۇلۇغۋارلىقىمۇ ئۇنىڭ سانى بىلەن ئۆلچەنمەيدۇ. بىردىنبىر ئۆلچەم — ئۇنىڭ ئەقلىي كاماللىقى ۋە ئەخلاقىي جەھەتتە ۋايىغا يەتكەنلىكىدۇر.

ۋ. گيوگو

* مەدەنىيەتنىڭ بۈيۈك ۋەزىپىسى ئادەمنى پىكىر قىلىشقا ئۆگىتىشتۇر.

ت. ئېدىسون

* يامان تەربىيە كۆرگەن ئادەمنىڭ دادىللىقى قوپاللىققا ئوخشايدۇ. دانىشمەنلىكى بولسا ئۆتۈپ كەتكەن رەسمىيەتچىلىككە، گەپدانلىقى نەيرەڭۋازلىققا، ئاددىيلىقى توڭلۇققا، كۆڭۈلچەكلىكى خۇشامەتچىلىككە ئايلىنىپ قالىدۇ.

ژ. لوكك

* خەلق ئۈچۈن ئاش - ناندىن قالسا، مۇھىمى مەكتەپتۇر.

چ. دانتون

* مۇۋەپپەقىيەتلىك تەربىيىنىڭ سىرى — ئوقۇغۇچىغا بولغان ھۆرمەتتە.

ر. ئېمېرسون

* تەربىيىدىكى ئەڭ چوڭ خاتالىق — ئالدىراڭغۇلۇقتۇر.

ژ. ژ. روسسو

* ئېتىقاد نەزەرىيە يولى بىلەن سىڭدۈرۈلىدۇ، خۇلق بولسا نەمۇنە كۆرسىتىش ئارقىلىق شەكىللەندۈرۈلىدۇ.

ئا. ئى. گېرتسېن

* خاتىرجەم ئويلاپ، دادىل ھەرىكەت قىلىش، ھىممەت بىلەن قەدەم بېسىش، شۇنىڭ بىلەن قەتئىيەتلىك بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىش.

ك. كولتون

* دانالىقتىن تۆۋەندىكى ئۈچ پەزىلەت كېلىپ چىقىدۇ: توغرا قارارغا كېلىش، خاتاسىز سۆزلەش ۋە لازىم بولغان ئىشنى قىلىش.

دېموكرىت

* ئىنسان تەبىئىيتىنىڭ ئىككى ئاساسىي ماتېرىيالى ئەقىل ۋە پىكىردۇر.

پىلۇتارخ

* چاقچاق كۆڭۈلنى تېگى يوق ھاڭلاردىن ئۆتكۈزۈپ ئېتەلەيدۇ ۋە كىشىگە دەرد —

ئەلەمنى مەنسىتمەسلىكنى ئۆگىتىدۇ.

ل. فېيېرباخ

* قاچانلا قارىساڭ قاپىقى تۈرۈلگەن كىشىلەر مەندە دائىما شۈبھە ئويغۇتىدۇ. ئەگەر مۇغەمبەرلىك قىلمايۋاتقان بولسا، ئۇلارنىڭ يا ئەقلى يوق، يا قورسىقى تار.

ئا. ئى. گېرتسېن

* ئەخمەق پەقەت سادىر بولغان ھادىسىنىلا چۈشىنىدۇ.

گومېر

* ئەخمەقلىق — مۇرىمەس ۋە مەمەدانلىقتىن ئىبارەت ئىككى خىل بولىدۇ.

ئو. بالزاك

* ئۇلۇغ ئادەم ئۆز زامانىسىدىن ئوزۇپ كېتىدۇ. ئەقىللىق ئادەم ھەر قانداق شارائىتتا ئۆز زامانىسى بىلەن تەڭ قەدەم ئالىدۇ. ھەييار ئادەم ئۇنىڭدىن پايدىلىنىۋېلىشقا ئۇرۇنىدۇ. تەنتەك كىشى زامانىنىڭ يولىدا توغرىسىغا يېتىۋالىدۇ.

ئە. بائۇئېرنفېلد

* بەزى ئادەملەر، ئۆزلىرى نېمىگە قابىلىيەتسىز بولسا شۇنى ئەيىبلەشكە ئادەتلەنگەن.

ئى. گيوتى

* ئەخمەقلەرنىڭ ئالاھىدىلىكى — ئەقىللىق ئادەملەر ئۈستىدىن كۈلۈشتۇر.

ج. لابرىيېر

* بىلگىنىكى، ئەخمەقلەرگە بېرىلىدىغان ياخشى جاۋاب — سۈكۈت.

قابۇس

* تىلدا خەلقنىڭ بارلىقى، ئۇنىڭ پۈتۈن ۋەتىنى گەۋدىلىنىدۇ ... تىل خەلقنىڭ ئۆتمۈشى، ھازىر ھەم كېلەچەك ئەۋلادىنى مۇستەھكەم بىر پۈتۈنلۈككە، تارىخىيلىق ۋە جانلىقلىق جەھەتتە چېپىسلىقتا ئايلاندۇرغۇچى ئەڭ ھاياتىي، ئەڭ باي، ئەڭ مۇستەھكەم ۋاسىتىدۇر.

ك. د. ئوشىنسكىي

* خەلقنىڭ تىلىغا قىلىنغان ھۇجۇم ئۇنىڭ قەلبىگە قىلىنغان ھۇجۇمدۇر.

گ. لائۇبې

* ئۆز تىلىغا قانداق مۇناسىۋەتتە بولغانلىقىغا قاراپ، ھەر بىر كىشىنىڭ مەدەنىيەت دەرىجىسىنى، پۇقرالىق قەدىر - قىممىتىنى ئېنىق ئېيتىپ بەرگىلى بولىدۇ.

ك. گ. پائوستوۋىسكىي

* ھەقىقىي ناتىقلىقنى كۆرەلمەيدىغان جەمئىيەتتە قۇرۇق ۋەزىخانلىق، سۆز ربياكارلىقى ياكى تېتىقسىز سەپسەتىۋازلىق ھۆكۈم سۈرىدۇ. ناتىقلىق مەدەنىيەتنىڭ ئەڭ كۈچلۈك تايانچلىرىدىن بىرىدۇر. ئۆتمۈشتىمۇ شۇنداق بولغان، ھازىرمۇ شۇنداق.

ئا. پ. چېخوۋ

* ئىلمىي ئەدەبىيات ئادەملەرنى جاھالەتتىن، گۈزەل ئەدەبىيات بولسا قوپاللىقتىن ۋە رەزىللىكتىن خالاس قىلىدۇ.

ن. گ. چېرنىشۋىسكىي

* سىزنى ئويلاشقا مەجبۇر قىلىدىغان كىتابلار ئەڭ نەپ بېرىدىغان كىتابلاردۇر.

ت. پاركېر

* ئاچقىنىڭدا ھوزۇرلىنىپ، ياپقىنىڭدا روھىي جەھەتتە بېيىغىنىڭنى ھېس قىلىدۇرغان كىتابلار ياخشى كىتابدۇر.

ئا. ئولكوتت

* مەدەنىي تەرەققىيات دېگەن نېمە؟ بۇ ئالغا كېتىۋاتقان ئىنسان ئەقلى ھەر قەدەمدە ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈۋاتقان دائىمىي كەشپىياتلاردۇر. تەرەققىيات سۆزىنىڭ ئۆزىمۇ شۇنىڭدىن كېلىپ چىققان.

ۋ. گيوگو

* سوئال ئالامىتى ھەر قانداق پەننىڭ ئاچقۇچىدۇر.

ئو. بالزاك

* ئۇرغۇنلىغان بۈيۈك ھەقىقەتلەر ئەڭ ئاۋۋال مەسخىرە قىلىنغان.

ب. شائو

* ھەر قانداق ھەقىقەتنىڭ تەقدىرى ئاۋۋال كۈلكە بولۇپ، كېيىن تەن ئېلىش بىلەن يەكۈنلەنگەن.

ئا. شۋېيتسېر

* خىيال تەسىرچان ئادەمنى سەنئەتكار، يۈرەكلىكنى قەھرىمان قىلىپ يېتىشتۈرىدۇ.

ئا. فرانس

* ھەقىقەت مەشئىلى كۆپىنچە ئۇنى كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقان ئادەمنىڭ قولىنى كۆيدۈرىدۇ.

پ. بوئاست

* مەشھۇر ئادەم قۇۋۋەتلەپ تۇرغان خاتالىقتىنمۇ ئارتۇق يۇقۇملۇق نەرسە يوق.

ج. بيوففون

* مېنىڭ ئىز باسارلىرىم مەندىن ئۇزاپ كېتىشلىرى، ماڭا قارشى چىقىشلىرى، ھەتتا ئىشلىرىمنى يوققا چىقىرىشى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇنى راۋاجلاندۇرۇشلىرى لازىم. پەقەت مانا مۇشۇنداق ئىزچىل ئۆزگەرتىش ئىشلىرى سەۋەبىدىنلا تەرەققىيات ۋۇجۇدقا چىقىدۇ.

ئى. ۋ. مىچۇرىن

* ئۇستازنىڭ بىلىمى تۈگەپ، شاگىرتنىڭ يېڭى بىلىمى باشلانغان جايدا كەشپىيات تۇغۇلىدۇ.

ك. ئا. فىدىن

* ھەقىقىي ئالىملار بۇغداي باشاقلىرىغا ئوخشايدۇ. تېخى دېنى تولماي تۇرۇپ، لەززەتلىنىپ ئىلاسىدۇ ۋە يۇقىرىغا مەغرۇر بوي تارتىدۇ، ئەمما ئۇ يېتىلىپ، دانغا تولۇپ، پىشىپ يېتىلگەنسېرى، ياۋاشلىشىپ، بېشى تۆۋەن ئېگىلىدۇ.

م. مانتېن

* قانۇنغا رىئايە قىلمايدىغان ئادەمدەك ياۋۇز ئادەم يوق.

ژ. ساۋونارالا

* قەيەردە قانۇن تۈگىسە، ئۇ يەردە زورلۇق باشلىنىدۇ.

ئو. پىتت

* ئىمتىياز — قانۇننىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى.

م. ئەبنېر - ئەشېنباخ

* ئەڭ ياۋۇز زوراۋانلىق — قانۇن سايىسىغا يوشۇرۇنۇۋېلىپ، ئادالەت بايرىقى ئاستىدا ئىش ئېلىپ بېرىشتۇر.

ش. مونتېسكيې

* قانۇن قىسقا بولۇشى كېرەك. ھەتتا ئۇنى ئاددىي ئاممىمۇ يادلىۋالسۇن.

سېنېكا

* ئادىل سوت — ھەممە ئىجتىمائىي ئادالەتنىڭ ئۇل تېشى.

پ. گولباخ

* سودىيە — سۆزلەۋاتقان قانۇن، قانۇن بولسا تىلسىز سودىيە.

تىستىمسېرون

* ئادىل سوتنىڭ ئەڭ خەتەرلىك دۈشمىنى — ئالدىن ئويلاپ قويۇلغان ناتوغرا مۇلاھىزىلەردۇر.

ژ. ژ. روسسو

* تېگىشلىك جازاغا تارتىلغان جىنايەتچى — باشقا مۇتەھەملەر ئۈچۈن ئىبرەت، ناھەق قارىلانغان ئادەم بولسا ھەممە ھالال ئادەملەرنىڭ ۋىجدانىغا ئېتىلغان تاشتۇر.

ج. لابرىيوير

* بىگۇناھ كىشىنى جازالىغان سودىيە

ئاۋۋال ئۆزىنى جازالايدۇ.

پوبلىلىي سىر

* غەزەپلەنگەن گۇۋاھچىنىڭ سۆزلىرىگە ئىشىنىش مۇمكىن ئەمەس.

تىستىمرون

* قەيەردە گەپ توشۇغۇچىلار رىغبەتلەندۈرۈلىدىكەن، شۇ يەردە گۇناھكارلار كۆپىيىپ بارىدۇ.

ك. مالزېرىپ

* ئەركىنلىكنى تەلەپ قىلغان بىلەن ئۆزى كەلمەيدۇ، ئەركىنلىك خۇدالارنىڭ مەرھەمىتى ئەمەس. ئۇ ـ خەلقنىڭ شۇنداق بىر پەرزەنتىكى، كۈرەش چۇقانلىرىدا، ئۆلۈم مۇشەققەتلىرىدە تۇغۇلىدۇ، قان بىلەن يۇيۇلىدۇ. ئۇنىڭدىن مىلتىق دورىسى ھىدى دىماققا پۇراپ تۇرىدۇ.

ف. نوررىس

* قانۇن تەقىپ قىلالمىغان نەرسىلەرنى كاھىدا نومۇس تەقىپ قىلىدۇ.

سېنېكا

* ئادەم قانچە ئۇياتقانسېرى شۇنچىلىك ئېھتىرامغا لايىقتۇر.

ب. شوئو

* ئۇياتتىن قىزىرىش ـ ياخشىلىق زىننىتى.

ف. بېكون

* دىلىمىزدا ياشايدىغان قانۇن ۋىجدان دەپ ئاتىلىدۇ. ۋىجدان ئەسلىدە ئىش ـ ھەرىكەتلىرىمىزنىڭ شۇ قانۇنغا مۇۋاپىق كېلىشىدۇر.

ئى. كانت

* ئالىي ھۆكۈم ـ ۋىجدان ھۆكۈمىدۇر.

ۋ. گيوگو

* باشتىنلا ئۆزىنى توغرا تونۇشنى بىلگەن ئادەم ۋىجدان ئازابىدىن خالىدۇر.

ئابۇل فاراج

* ۋىجدان ئازابى ـ قولدىن كەتكەن پەزىلەتلەرنىڭ ئەكس ساداسىدۇر.

ئە. بۇۋېر ـ لىتتون

* جىنايەتچىلەردە قالغان يېگانە خىسلەت ـ ۋىجدان ئازابىدۇر.

ف. ۋولتېر

* نومۇس ـ بۇ تاشقى ۋىجدان، ۋىجدان بولسا ئىچكى نومۇس.

ئا. شوپېنخائۇئېر

* ئەگەر تەقدىر ئادەمگە ساخاۋەت كۆرسىتىپ، دۇنيادىكى ئەڭ بۈيۈك بەختنى ئىنئام قىلماقچى بولسا، ئۇنى سادىق دوستلار بىلەن مۇكاپاتلايدۇ.

ئى. تېلمان

* يولداش ـ غېمىڭدا غەمداش، كېسەل بولغاندا شىپاكارىڭ، ئۇ، ئۆلۈم خەۋپى چاڭگال سېلىپ تۇرغاندا ئۆزىنى قۇربان قىلىشقا تەييار تۇرغۇچى ئادەم.

س. ئوربېلىئانى

* سەممىي دوستلىرى بولمىغان ئادەم ھەقىقەتەنمۇ يالغۇزدۇر.

ف. بېكون

* ساقىيىپ كېتىشىڭنى گويا بايرام ۋاقتىدىكىدەك كۈتكۈچى دوستلىرىڭ بارلىقىنى بىلسەڭ، ھەتتا كېسەل بولۇپ قېلىشنىمۇ يېقىملىق تۇيۇلىدۇ.

ئا. پ. چېخوۋ

* دوستلار دىدارىدىن ئارتۇق خۇشاللىق، پىراقىدىن ئارتۇق غەم يوق.

روداكىي

* ئادەملەر بىلەن شۇنداق يېقىنلىشىڭكى، دوستلىرىڭ دۈشمەن بولمىسۇن، دۈشمەنلىرىڭ بولسا دوستقا ئايلانسۇن.

پىفاگور

* مەنسەپ ئۆسكەندىمۇ سىز بىلەن ئالاقىسىنى

ئۇزمىسە، ئۇنداقتا سىز ھەقىقىي دوست تېپەلمەيسىز.

ج. لابرويېر

* كەمچىلىكى يوقسانسىز دوست ئىزدەيدىكەن، دوستسىز قالىدۇ.

بىئاس

* دوستلۇق سۇسلىشىپ سوغۇقلىشىشقا باشلىسا، ياسالما خۇش مۇئامىلە كۆچىيىدۇ.

ۋ. شېكىسپىر

* ئۇرۇش باتۇرنى، جاھىل دانانى، يوقسىزلىق دوستنى سىنايدۇ.

ئەل - خارەزمى

* بەختسىزلىكتە دوست سىنىلىپ، دۈشمەن پاش بولىدۇ.

ئېپىكتېت

* ساختا ئادەملەرنىڭ دۈشمەنلىكىدىن كۆرە دوستلۇقى خەۋپلىكتۇر.

ژ. روسسو

* دوستنى قارشىپ ئولتۇرغىنىڭدا كايىپ، كۆپچىلىك ئىچىدە ماختا.

سولون

* ئەرلەرنىڭ ئىشەنچىسىگە قارىغاندا ئاياللارنىڭ گۇمانى كۆپرەك توغرا بولۇپ چىقىدۇ.

ر. كىپلىڭ

* مەدەنىيەتنىڭ قايسى دەرىجىدە ئىكەنلىكى ئاياللارغا بولغان مۇناسىۋەت بىلەن بەلگىلىنىدۇ.

م. گوركىي

* قىز بالىنىڭ ھەممە بايلىقى - ئۇنىڭ نومۇسى، بۇ بايلىق ھەر قانداق مىراستىنمۇ قىممەتلىك.

ۋ. شېكىسپىر

* مۇھەببەت - خۇددى ئوت، قالاپ تۇرمىساڭ ئۆچىدۇ.

م. يو. لېرمونتوۋ

* ئەگەر ئادەملەرنىڭ ئۆيى قىرىق ياشقا كىرگۈچە بالىلار چۇقانى بىلەن تولمىسا، ۋەھىمە بىلەن تولىدۇ.

ش. سېنت - بېۋ

* ئەڭ چوڭ ئىنتىزام مەكتىپى - ئائىلە.

س. سمايلىس

* پەرزەنتىڭىزنى تەلەيسىز قىلىشىڭىزنىڭ تەجرىبىدىن ئۆتكەن ئۇسۇلى قايسى ئىكەنلىكىنى بىلەمسىز؟ بالا نېمە دېسە ھەممىسىگە ماقۇل دېيىشتۇر.

ژ. ژ. روسسو

* ئادەملەرنىڭ بالىلىرىنىڭ ھەققىدە يامان گەپلەرنى قىلىشقانلىقلىرى ئەمەلىيەتتە بۇ ئۇلارنىڭ سېنى يامانلاۋاتقانلىقى.

ۋ. ئا. سۇخوملىنىسكىي

* مېنىڭ پىكرىمچە، ھەممە مۇتەپەككۇرلار تەربىيىنى زاكىمدىن باشلاش كېرەك دېگەن خۇلاسىگە كەلگەن..

ن. ئى. پىروگوۋ

* يامان بالىلار ئۈچۈن ئاتا - ئانىسىنى جازالاش كېرەك.

م. گوركىي

* قورقۇتۇش بىلەن بالىدا پەقەت چۈشكۈنلۈكنى، بۇزۇقلۇقنى، ئىككى يۈزلىمىلىكنى، رەزىل قورقىاقلىقنى يېتىشتۈرۈش مۇمكىن.

ف. ئى. دزېرژىنسكىي

* قەبرىڭىز ئۈستىدە يىغلاشلىرى ئۈچۈن پەرزەنتلىرىڭىزنىڭ كۆز يېشىنى تۆكمەڭ.

پىفاگور

* بالىلار ئۆز ئاتا - ئانىلىرىدىن ئۆتمۈشنى، ئاتا - ئانىلار پەرزەنتلىرىدىن كېلەچەكنى كۆرىدۇ.

ئى. ئېۋس

* خاراكتېر ھەر كىمنىڭ ئۆز ئالدىغا

* قويغان مەقسەتلىرىگە يېتىش ئۈچۈن غەيرەت بىلەن ئىنتىلىشتىن ئىبارەت.

ئى. گيوتى

* ئۆز مەجبۇرىيىتىنى چوڭقۇر ھېس قىلىش خاراكتېرنىڭ كۈلتاجى.

ن. ۋ. شېلگۇنوۋ

* كۆپىنچە ئۆز مەيلىچە ئەمەس، بەلكى خاراكتېرنىڭ ئاجىزلىقى سەۋەبىدىن خاتىلىق كېلىپ چىقىدۇ.

ف. لاروشفۇكو

* ياخشى خاراكتېر ياخشى نەرسىلەرگە ئوخشاش بېشىغا قارىغاندا ئاخىرىدا قايىل قىلىدۇ.

ف. ۋولتېر

* ئەقىل ئىرادە يولىنى يورۇتىدۇ، ئىرادە بولسا پائالىيەتنى ئىدارە قىلىدۇ.

يا. كومېنىسكىي

* ئۆز ئۈستۈڭدىن قازانغان غەلىبەڭ ئەڭ بۈيۈك غەلىبىدۇر.

پ. كالدىران

* ھەممە نەرسىنى تەۋەككۈلچىلىككە تاشلاپ قويغان ئادەم ئۆز ھاياتىنى قىمارغا ئايلاندۇرىدۇ.

ت. فوللېر

* ئۆزىنى تۇتۇشنى بىلگەن ئادەم ھەممىدىن كۈچلۈك.

سېنېكا

* ئەڭ قىيىن ئىش ئۆزۈڭدىن تەلەپ قىلىش.

ئا. س. ماكارېنكو

* باشقىلارنى كۆپ نەرسىلەر ئۈچۈن كەچۈر، ئۆزۈڭنى ھېچ نەرسە ئۈچۈن كەچۈرمە.

پوبلىلىي سىر

* قەتئىيەتلىك ئەقىلنىڭ جاسارىتىدۇر؛ ئۇ ئاڭلىق دادىللىقنى تەقەززا قىلىدۇ. قوپاللىق بولسا، ئەكسىچە، ئۆز ئىختىيارىنى يوقىتىش دېگەنلىك.

ف. ۋولتېر

* قوپاللىق ئەقىل قىسقىلىقى، نادانلىق ۋە ئۆزۈم بىلەرمەنلىكنىڭ نەتىجىسىدۇر.

ف. لاروشفۇكو

* قوپاللىق ــ ئەخمەقلەرنىڭ نىقابى.

يا. ب. كىنياژنىن

* ھەر قانداق بەختسىزلىكنىڭ كۆلىمى ئۇنىڭ ماھىيىتى بىلەن ئەمەس، بەلكى ئىنساندا قانچىلىك ئەكس ئېتىشى بىلەن ئۆلچىنىدۇ.

گ. سېنكېۋىچ

* ئۆزۈڭنى بىئارام قىلىۋاتقان نەرسىلەرگە قارىتا مۇناسىۋىتىڭنى ئۆزگەرت، ئەنە شۇ چاغدا خەۋپ ـ خەتەردىن خالىي بولىسەن.

م. ئاۋرېلىي

* ۋەزىيەتكە ماسلىشىش ۋە تاشقى زەربىلەرگە قارىماي خاتىرجەملىكنى ساقلاش ئىنسانىي دانىشمەنلىكنىڭ ئەڭ يۇقىرى دەرىجىسى.

د. دېفو

* بەختسىزلىكتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن تەقدىرنىڭ قالدۇرغان بىرەر يوچۇقى بولىدۇ؛

م. سېرۋانتېس

* ئاچچىق كۆز ياشلىرى چىقمىغاندا ھايات قەدىرى كۆڭۈلنى ئاينىتقۇدەك دەرىجىدە تاتلىق بولغان بولاتتى.

پىفاگور

* بەختسىزلىكمۇ قورقۇنچاقا ئوخشايدۇ؛ قورقۇپ تىترەۋاتقانلارنىڭ كەينىدىن قوغلايدۇ، ئۆزىگە قارشى دادىل كېلىۋاتقانلاردىن قاچىدۇ.

ئا. ژيوسى

* مەرد ئادەم نالە قىلماي ئىچىدىن ئازابلىنىدۇ. ئاجىز كىشى بولسا ئازاب چەكمەي تۇرۇپ نالە قىلىدۇ.

پ. بۇئاست

* كىتابلاردىن ئالمايدىغان دانىشمەنلىكنى ئازاب - ئوقۇبەت ۋە غەم - قايغۇدىن مىسقاللاپ يىغىپ ئېلىش بىزنىڭ قىسمىتىمىز.

ن. ۋ. گوگول

* مۇھتاجلىق چاغلارنى ئۇنۇت، لېكىن ئۇلار ئۆگەتكەن ساۋاقنى ئەستىن چىقارما.

س. گېسنېر

* خۇلق ھەركىم ئۆز قىياپىتىنى كۆرسىتىدىغان ئەينەك.

ئى. گيوتى

* دۇنيا - بىر ئەينەك، ئۇ ھەربىر كىشىگە ئۆز تەسەۋۋۇرىنى تەكرار كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

ئۇ. تىككېرېي

* دانالارنىڭ ئىشى ئەقىل بىلەن، پەمسىزلەرنىڭ كىشىلەرنىڭكى تەجرىبە بىلەن، تولۇق نادانلارنىڭكى - ھاجەت بىلەن، ھايۋاننىڭ ئىش - ھەرىكىتى تەبىئىي ئاڭسىزلىق بىلەن بولىدۇ.

تىستسېرون

* باشقىلارنىڭ ئىش - ھەرىكەتلىرىنى مۇھاكىمە قىلىشۋېتىپ ئۆز ئىش - ھەرىكەتلىرىڭنى ئويلا.

ل. ن. تولستوي

* باشقىلارنىڭ ناچار ئىشلىرىنى پاش قىلىش، پاتقاقتا قول يۇيۇشقا ئوخشاشتۇر.

ژ. فېتى - سان

* ئەقىللىق ئادەم باشقىلارنىڭ ئەيىبىنى كۆرۈپ تۇرۇپ، ئۆز كەمچىلىكىنى تۈزىتىدۇ.

پۇبلىلىي سىر

* بىزنى ھەر قانداق نەرسە ئۆز نۇقسانلىرىمىزدەك كىشەنلەپ ئالمايدۇ.

ئو. بالزاك

* نۇقسانى تولا ئادەمنىڭ ھۆكمى تولا.

ف. پېتراركا

* شۈبھە - خائىن؛ ئۇ بىزنى غەيرەتلىنىشتىن يالتايتىپ، ئېگە بولۇشىمىز مۇمكىن بولغان ياخشى نەرسىلەردىن كۆپ ھاللاردا مەھرۇم قىلىدۇ.

ۋ. شېكسپىر

* ئۆز مۇستەقىللىقىنى يوقاتماسلىقتا ھەرىكەت قىلىش مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشنىڭ بىردىنبىر ۋاسىتىسى.

ستېندال

* ھەقىقىي پەزىلەت دەرياغا ئوخشايدۇ، ئۇ قانچىلىك چوڭقۇر بولسا شۇنچىلىك جىمجىت ئاقىدۇ.

م. مانتېل

* ئىنساننىڭ پەزىلىتى پەۋقۇلئاددە جاسارەتلەر بىلەن ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ كۈندىلىك ئىشلىرى بىلەن ئۆلچىنىدۇ.

ب. پاسكال

* دانا بىلەن سۆزلەشكەندە ئاز گەپ قىل.

كەتتەكاتون

* ئىنچىكە پىكىر قىلىش قابىلىيىتىگە ئىگە بولغان ئادەمگە پۈتۈن تەپسىلاتىنى ئېيتىپ بېرىشكە ئورۇنۇش زېرىكىشلىك ۋە ھاقارەتلىكتۇر.

ر. ليوكسېمبورگ

* تىلنىڭ ئەقىلنىڭ ئالدىدا مېڭىشىغا يول قويما.

خىلون

* تەسىراتلار قانچىكى چاپسان، شىددەت بىلەن ئېتىپ بېرىلسە ئۇلار شۇنچىلىك يۈزەكى ۋە بىردەملىك بولۇپ چىقىدۇ.

ن. ئا. دوبروليوبوۋ

* سۆھبەتنى ئەقىل ئەمەس، ھەممىدىن كۆپرەك ئۆزئارا ئىشەنچ قىزىتىدۇ.

ف. لاروشفۇكو

* ياخشى سۆھبەتداش بولۇشنىڭ پەقەت بىرلا ئۇسۇلى بار، ئۇ بولسىمۇ تىڭشاشنى بىلىش.

ك. مورلى

* تىڭشاش ئەقىللىق ئادەملەرنىڭ كۆپ ھاللاردا ئەخمەقلەرگە كۆرسىتىدىغان ھىممىتىدۇر.

پ. رىكۆرسىل

* تىڭشاشتا بىرىنچى، سۆزلەشتە ئاخىرقىسى بول.

ئە. كاپىيېۋ

* بىرلىپ تىڭشاش ۋە ياخشى جاۋاب قايتۇرۇش سۆھبەت ۋاقتىدا ئەڭ ئالىي مۇكەممەللىكلەردىن بىرى ھېسابلىنىدۇ.

ف. لاروشفۇكو

* ئورۇنلۇق جاۋاب ئالماقچى بولساڭ، يوللۇق سوئال سورا.

ئى. گيوتى

* بەزىدە سۈكۈت ھەر قانداق گەپتىنمۇ مەنىلىك بولىدۇ.

ش. مونتېسكىي

* سۈكۈت بىلەن ئەدەبلىك، قوپاللىق ياكى ھەسەت پەيدا قىلىدىغان ھەر قانداق كېلىشمەسلىككە قارشى ئەڭ توغرا جاۋاب.

ئى. تىسسەمسەپرمان

* نەپرەتلىك سۈكۈتتىن ئارتۇق خورلىغۇچى جاۋاب بولماس.

م. مانتىن

* ئەڭ ئېغىر ھاقارەت سەندىن ھېچبىر يامانلىق كۆرمىگەن كىشىنىڭ ھاقارىتىدۇر.

ئابول فاراج

* كايىش ئادىتى كۈچەيگەنسىرى ئىختىيارسىز يامان ئىش - ھەرىكەتلەرگە مايىللىقمۇ كۈچىيىشكە باشلايدۇ.

ئارەستۇ

* ئاتىلىق سۆزلۈك سويار دۈشمەن پوستىنى، سوغۇق سۆزلۈك دۈشمەن قىلار دوستىنى.

سەئدى

* چۇقان - سۈرەن سېلىش ھېچنېمىنى ئىسپاتلاپ بېرەلمەيدۇ. تۇخۇم تۇغقان مېكيانمۇ خۇددى بىر كىچىك سەييارىنى تۇغقاندەك قاقىلدايدىغۇ؟

مارك توۋېن

* ياخشىلىق قىلغان ئەمەس، ياخشىلىق كۆرگەن سۆزلىسۇن.

* سەن دۇنيادا نامەرد ئادەملەرنىڭ بارلىقىدىن رەنجىمەپ يۈرۈپسەن، ۋىجدانىڭدىن سوراپ باق! ساڭا ياخشىلىق قىلغان ئادەملەر سېنىڭدىن ياخشىلىق كۆرگەنمۇ؟

سېنېكا

* باشقىلارغا ئاغارلاپ نەسىھەت قىلىمىز، ئەمما ئۆزىمىز ئامچىلاپ قوبۇل قىلىمىز.

ئو. ئولژېز

* باشقىلار ئالدىدا بېرىلگەن نەسىھەت تەنىگە ئوخشاش جانغا تېگىدۇ.

قابۇس

* ئەخمەق بىلەن مۇنازىرە قىلىش - كۆرگە چىراغ ياققان بىلەن باراۋەر.

پ. بۇئاست

* سەندىن ھېچ قانداق ھىممەت كۆرمىگەن ئادەمنىڭلا ماختىشى ئەڭ توغرا ماختاش ھېسابلىنىدۇ.

ئابول فاراج

* ئەگەر ماختاشنىڭ توغرا ئەمەسلىكىنى بىلگەن بولساڭ، بىلگىنىكى، ئۇ خۇشامەتتۇر.

دېموكرىت

* سېنى ماختىسا ياخشىلاپ ئويلاپ باق، ئۆزۈڭ شۇنىڭغا لايىقمۇ، لايىق بولمىسا

بىلگىنىڭگە، سېنى مەسخىرە قىلىشقان.

ف. چېستېرفىلد

* ئۆزىمىزدە يېتىشمەيۋاتقان پەزىلەتلەر توغرىسىدىكى ماختاشلارمۇ بىزگە يېقىپ قالىدۇ. ئەخمەققە: «ئەقىللىقسەن»، ئالدامچىغا: «دۇنيادىكى ئەڭ راستچىل ئادەمسەن» دەپ بېقىڭ، ئۇ دەرھال سىزگە قۇچاق ئاچىدۇ.

گ. فىلدىڭ

* مەن بىكارچىلىققا ئۆز - ئۆزۈمگە قىلىنغان ئۆزىگە خاس سۇيىقەست دەپ قارايمەن.

ف. چېستېرفىلد

* ئەگەر بىرەر كۈن ئىشلىمىسەم ئۆزۈمنى - ئۆزۈم ئۆلتۈرگەن بولىمەن.

ل. ن. تولستوي

* بىپەرۋالىق ۋە ھورۇنلۇق — جان ۋە تەننىڭ ھەقىقىي مۇزلىشى.

ۋ. گ. بېلىنىسكىي

* بىكارچى ئادەم سترېلكىسى يوق سائەتنىڭ ئۆزىدۇر.

ف. كۇپېر

* ھەممە ئەسكىلىكنىڭ يىلتىزى — بىكارچىلىقتا.

ئا. ۋ. سۇۋوروۋ

* زېرىكىش — بىكارچىلىقتىن كېلىپ چىقىدۇ.

ستېندال

* قىزىقىشى قانچە كەم بولسا، كۈن شۇنچە تەسلىكتە ئۆتىدۇ.

م. ئەبنېر - ئەشېنباخ

* قايناۋاتقان قازانغا چىۋىن يېقىنلىشالمىغاندەك، ئىش بىلەن بەنت كىشىنىڭكىگە بىكارچى مېھمان كەم كېلىدۇ.

ب. فرانكلىن

* ھەقىقىي ۋە ساغلام خۇشاللىقتىن بىرى ئەمگەكتىن كېيىنكى ھاردۇق.

ئى. كانت

* ھەر قانداق ئەندىشە ۋە نەپرەتتىن خالىي بولغان بۈيۈك روھىي لەززەتلىنىش — ساق ئادەمنىڭ ئىشتىن كېيىنكى ھاردۇقىدۇر.

ئى. كانت

* ئۇرغۇنلىغان ياۋۇزلۇقلارنىڭ سەۋەبچىسى مەي بوتۇلكىسى ئىچىدە بولىدۇ.

ئى. ۋازوۋ

* ھاراقكەشلىك — ۋەھشىيلىكنىڭ ئاقىۋىتى بولۇپ، قەدىم ۋە ياۋايى ئۆتمۈشتىن باشلاپ ئىنسانىيەتنى غىرقىدە بوغۇپ كەلمەكتە. ئادىمىزاتنىڭ ئەڭ ياخشى نامايەندىلىرىنىڭ ياخشىلىقىنى غاجاپ، كۈچىنى چېچىپ، قۇۋۋىتىنى شوراپ، ھالاكەتكە ئۇچراتماقتا. ئىنسانىيەتتىن مۇدھىش خىراج تۇپلاپ كەلمەكتە.

ج. لوندون

* ھەرقانداق ھۇجۇم ۋە جىنايەتلەرمۇ خەلقنى ۋە خەلق پايدىلىقلىرىنى ھاراقكەشلىكتەك ۋەيران قىلالمايدۇ.

ف. بېكون

* بىز بىر - بىرىمىزنىڭ سالامەتلىكى ئۈچۈن ئىچىمىزۇ، ئەمما، شەخسىي سالامەتلىكىمىزدىن ئايرىلىمىز.

جېرام؛ جېرام

* مەينىڭ ئېيتىشىچە، ئىچكەن ئادەم تۆت سۈپەتكە ئىگە بولىدىكەن. دەسلەپ ئۇ تاۋۇسقا ئايلىنىپ، ئۆزىنى كۆز - كۆز قىلىدىكەن، ھەرىكەتلىرى راۋان، ئۆزىنى ئۇلۇغۋار ھېس قىلىدىكەن. كېيىن مايمۇن قىياپىتىگە كىرىپ، ھەممە ئادەم بىلەن چاقچاقلىشىپ، قىزىقچى بولۇشقا باشلايدىكەن. ئاندىن كېيىن بولسا شىرغا ئايلىنىپ، ئۆزىگە مۇنار تىكلەيدىكەن. مەغرۇرلۇقى

تۇتۇپ، ئۆز كۈچىگە ئىشىنىپ كېتىدىكەن. لېكىن ئاخىرىدا چوشقىغا ئايلىنىپ، ئەخلەتتە چوشقىدەك ئېغىناپ ياتىدىكەن.

ئابول فاراج

* ئىچىملىك ئادەملەرنىڭ جىسمانىي ساقلىقىنى نابۇت قىلىدۇ، ئەقلىي قابىلىيىتىنى نابۇت قىلىدۇ، ئائىلە ھالاۋىتىنى نابۇت قىلىدۇ. بولۇپمۇ ئەڭ دەھشەتلىكى، ئادەملەرنىڭ قەلبىنى ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادىنى نابۇت قىلىدۇ.

ل. ن. تولستوي

* ئاۋۇ ئادەم مەستلىكتە تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن ئىستاكاندا نېمە ئىچىۋاتقىنىنى بىلەمسىز؟ ئۇ خوتۇنى ۋە بالىلىرىنىڭ كۆز يېشى، قېنى ۋە ھاياتىنى سۈمۈرۈۋاتىدۇ.

ف. لامېننې

* مۇۋەپپەقىيەتسىزلىككە ئۇچرىغان چېغىمىزدا، بوشاشقان چېغىمىزدا، ھارغان چېغىمىزدا دائىم بىزگە ئىچىملىك قول ئۇزىتىدۇ. لېكىن ئۇنىڭ ۋەدىلىرى قۇرۇق: ئۇ كۈچ بېغىشلايمەن دەيدۇ - يۇ، ئەمما ئالدايدۇ، كۆڭۈلنى كۆتۈرىمەن دەيدۇ - يۇ، ئەمما تېخىمۇ ساختىلاشتۇرىدۇ.

ج. لوندون

* مەي ئاۋۋال يۈزگە رەڭ بېرىدۇ، كېيىن بېزەڭلەشتۈرىدۇ.

سەئدى

* ئىچىملىك ئادەمنى ھايۋانغا ئايلاندۇرۇپ ۋەھشىيلەشتۈرىدۇ، ئۇنى شەپقەتسىز قىلىپ، ياخشى ئوي - خىياللاردىن چەتلىتىدۇ، مېڭىنى گاللاشتۇرىدۇ.

ف. م. دوستويېۋسكىي

* مەست ئادەم — ئادەم ئەمەس، چۈنكى ئۇ ئىنساننى ھايۋاندىن ئاجرىتىپ تۇرغۇچى — ئەقىلنى يوقاتقان.

ت. پېن

* مەستلىك ئۆزى خالاپ ساراڭ بولۇش دېمەكتۇر.

سېنېكا

* مەستلىك ئەقىلدىن ئېزىش مەشىقىدۇر.

پىفاگور

* بىرىنچى قەدەھ ئۇسسۇزلۇقنى بېسىش ئۈچۈن، ئىككىنچىسى خۇشاللىق، ئۈچىنچىسى — كەيپ بولۇپ ھوزۇرلىنىش، تۆتىنچىسى بولسا — ئەقىلدىن ئېزىش ئۈچۈن ئىچىلىدۇ.

ئاناخارسىس

* مەستلىك ۋە مەدەنىيەت — مۇز ۋە ئوتتەك، نۇر ۋە زۇلمەتتەك، ئۆز ئارا بىر - بىرىگە مۇتلەق قارىمۇقارشى چۈشەنچە.

ن. ئا. سېماشكو

* ئەينەك ئادەمنىڭ يۈزىنى ئەكس ئەتتۈرگەندەك، مەستلىك ئۇنىڭ روھىي دۇنياسىنى ئېچىپ كۆرسىتىدۇ.

ئەسفەل

* ئەقلىي ئەمگەكتە چارچىغان قايچىلىغاز كىشىلەر ۋە قانچىلىغان قارا ئىشچىلار ئىچىملىك دامىغا چۈشۈپ، ئۆزلىرىنى ئۆلۈمگە ئېلىپ بارغۇچى مۇدھىش يولغا كىرىپ قالىدۇ.

ج. لوندون

* ھاراقكەشلىك تارىخى مۇسىبەتلىك تارىختۇر. ئۇ: ئاچلىق، ۋابا ۋە ئۇرۇشقا قارىغاندىمۇ كۆپرەك ۋەيرانچىلىق ئېلىپ كېلىدۇ.

ئو. گلادستون

* بوتۇلكىدا مەن دەھشەتلىك مەنزىرىنى كۆرىمەن، ئۇ، بوتۇلكا ئىچىدىكى نەرسىدىن كېلىپ چىقىدۇ: كۆز ئالدىمدا، ئىلمىي تەبىئەتشۇناسلىق مۇزېيىدىكى بوتۇلكىدا خىلمۇخىل چايانلار، يىلانلار ۋە يىرىڭلانغان تاماق بەزلىرىنى كۆرۈپ تۇرغانغا ئوخشايمەن.

گ. گېينې

* باللاردىكى ئىمجانلىق ۋە كېسەلمەنلىكنىڭ سەۋەبى هاراقكەشلىك.

گىپوكرات

* ئۇرغۇنلىغان تەنتەك، ئەقلى زەئىپ بالىلار ئىچىملىككە بېرىلگەن ئاتا - ئانىلاردىن تۇغۇلىدۇ.

ف. بېكون

* هاراقكەشلىك - بۇزۇقلۇق پۇراپ تۇرغۇچى قىمارخانىغا، پارىخورلۇققا، قەرزدارلىققا، چىدىغىلى بولمايدىغان جىنسىي باشباشتاقلىققا ۋە زوراۋانلىققا يول كۆرسىتىپ بەرگۈچى يېتەكچى چىراقتۇر.

ئى. م. ياروسلاۋىسكىي

* ئىچىملىك ئادەمنى قاتىل ۋە ئوغرىغا ئايلاندۇرىدۇ.

ك. كولتون

* ئىچىملىك تۈرمىنى توشقۇزۇپ تۇرغۇچى خىزمەتكاردۇر.

بودرىراللار

* مەست ئادەم ساق ۋاقتىدا ئۇخلىسىمۇ چۈشىگە كىرمەيدىغان يامان ئىشلارنى قىلىشقا قادىردۇر.

ج. لوندون

* ئىچىملىك - ئوچاققا ئوتۇن، قازانغا گۆش، داستىخانغا نان، دۆلەتكە - دارامەت، هەمىيانغا - پۇل، تەنگە - كۈچ، ئۇچىغا - كىيىم - كېچەك، مېڭىگە - ئەقىل، ئائىلىگە پاراۋانلىق بەخش ئېتىدۇ.

پ. فرانكلىن

* شەخسىيەتچىلىكنىڭ ئۆتمۈشى بوشلۇق، هازىرى دەشت چۆل، كېلەچىكى يوقلۇقتىن ئىبارەت.

س. سېكيۇر

* هېس - تۇيغۇلارنىڭ ئەڭ يىرگىنىشلىكى - هەسەت ... خائىنلىق ۋە پىتنە - پاساتلار هەسەت بايرىقى ئاستىدا كۈن كۆرىدۇ.

ك. گېلۋېتسىي

* ئادەملەر ئادەتتە ئۆزلىرىگە نېسىپ قىلىنغىنىدىن راهەتلەنمەي، نېسىپ قىلىنمىغان نەرسىلەر توغرىسىدا ئاه ئۇرىدۇ.

ۋ. گ. بېلىنىسكىي

* هەسەتخور يا ئۆزى بەختسىزلىككە ئۇچرىغانلىقى ئۈچۈن، يا باشقىلارنىڭ ئامەتى كەلگەنلىكى ئۈچۈن خامۇش يۈرىدۇ.

بېئون

* مۇھەببەت تېلېسكوپ ئارقىلىق، هەسەت بولسا مىكروسكوپ بىلەن قارايدۇ.

گ. شوئۇ

* هەسەت - قەلب ئوغرىسى.

ف. ۋولتېر

* هەسەتخورنىڭ خاتىرىسى - ئاداۋەتلەرنى ئېسىپ قويۇش ئۈچۈن تارتىپ قويۇلغان ئۇزۇن داردىن باشقا نەرسە ئەمەس.

ژ. فوستېر

* هەسەتخورلارنى ئازابلاشنىڭ يولى روهلۇق يۈرۈش.

دېئوگېن

* پۇل هەممىگە قادىر دەيدىغان ئادەم، پۇل ئۈچۈن هەممە نەرسىنى قىلىشتىنمۇ يانمايدۇ.

پ. بائوست

* ئىقتىسادچىلىقنى دانالىقنىڭ قىزى، قانائەتنىڭ سىڭلىسى، ئەركىنلىكنىڭ ئانىسى، دەپ هېسابلاش مۇمكىن.

س. سمايلس

* كونا تېرە شامالدا كۆپچۈيدۇ، ئەقىلسىز كاللا بولسا - تەكەببۇرلۇقتا.

م. كلائۇدىئۇس

* بەزى ئادەملەرنىڭ ئۇلۇغۋارلىقى ھاكاۋۇرلۇق، قەتئىيلىكى رەھىمسىزلىك، ئەقىل-پاراسىتى ھىيلىگەرلىك بىلەن ئارىلىشىپ كېتىدۇ.

ج. لابرىيۇيېر

* شۆھرەتپەرەسلىك بىزنىڭ دىلىمىزدا بىزگە قارشى ھەرىكەت قىلغۇچى دەھشەتلىك كۈچ.

ۋ. گيوگو

* شۆھرەتپەرەسلىك ئۆزىمىز لايىق بولمىغان شان - شۆھرەتكە ۋاقىتسىز ئىگە بولۇشقا ئۇرۇنۇشتىن باشقا نەرسە ئەمەس.

ئا. سېمىت

* ئۆزىگە مۇنار تىكلىگەن ئادەم جەمئىيەت كۆكسىدە قېتىپ قالغان ئۆسمە.

م. گوركىي

* تەكەببۇرلۇق ئۆزى ھەققىدە يۈكسەك پىكىر قىلىپ، باشقىلارغا بولسا، تۆۋەن نەزەر بىلەن قاراشتىن كېلىپ چىقىدۇ.

م. مانتېن

* شۆھرەتپەرەسلىك كىشى بېشىغا چۈشىدىغان ئېغىر كۈلپەتلەرنىڭ مەنبەسى.

ژ. ژ. روسسو

* ھازىرقى ئىشىدىن ماختىنالمىغان ئادەم ئىلگىرىكى خىزمەتلىرى بىلەن ماختىنىدۇ.

تىستىپسىرون

* يالغانچىلىق ئىرادىسىز يۈرەكنى، پاراسەتسىز ئەقىل بولسا بۇزۇق خاراكتېرنى پاش قىلىپ بېرىدۇ.

ف. بېكون

* يالغانچىلىق ۋە ھىيلە - مىكىر - ئەخمەقلەر ۋە قورقاقلار ئۈچۈن پاناھدۇر.

ف. چېستېرفىلد

* يالغانچىلىق زورلاش باشلانغان جايدا تۇغۇلىدۇ.

ك. ئا. فېدىن

* كۆك پىت - مايسىنى، دات تۆمۈرنى، يالغان بولسا قەلبنى يەيدۇ.

ئا. پ. چېخوۋ

* ئاجىزلارنىڭ كۈچى ھىيلە - نەيرەڭدە.

ۋ. شېكسپىر

* ئالدامچىلىق بىلەن ئىككى يۈزلىمىلىك بىر تۇغقان ئاكا - ئۇكىلار.

ئا. لىنكولىن

* ھەممە خۇشامەتچىلەر ئادەتتە ئالدامچىلاردۇر.

ئى. ئېنگېل

* خۇشامەتچى كىم؟ بۇ دەرھال يول تاپىدىغان «مەرد» ئەقىل ئىگىسى بولۇپ، سەل كۆزىڭىز چۈشۈشى بىلەنلا يەتتە پۈكۈلۈپ، كېلۇلۇمسىرەيدۇ، ھەر بىر سۆزىڭىزنى ئەندىكىپ قارشى ئالىدۇ ۋە نېمە قىلسىڭىز ھەممىسىنى قارىغۇلارچە ئالقىشلايدۇ.

ج. لابرىيۇيېر

* پەقەت پەسكەش ئادەملا ئالدىڭدا ماختاپ كەينىڭدە غەيۋەت قىلىدۇ.

پىفاگور

* خۇشامەتچىلەردىن قېچىڭ - ئۇلار ياخشى كىيىنىپ ئالغان ئوغرىلاردۇر.

ئۇ. پېنن

* ئەقلى قىسقىنىڭ - تىلى ئۇزۇن.

ئارىستوفان

* دانانىڭ تىلى قەلبىدە، تەنتەكنىڭ قەلبى بولسا تىلىدا.

ن. ۋ. شېلگۇنوۋ

* كىم قانچىلىك نادان بولسا، خۇلاسە چىقىرىشقا شۇنچە ئالدىرايدۇ.

ئە. كوندىلياك

* بىلگىنىڭنى ھەدەپ سۆزلەۋەرمە، ئەمما سۆزلەۋاتقىنىڭنى بولسا ھەممە ۋاقىت بىل.

م. كلائودىئوس

* باشقىلارنىڭ سىرىنى ئاشكارا قىلىش ـ خائىنلىق، ئۆز سىرىنى ئاشكارا قىلىش ئەخمەقلىق.

ف. ۋولتېر

* پەقەت ئۈچ ئادەملا سىر ساقلىيالايدۇ، ئەگەر ئۇلارنىڭ ئىككىسى ئۆلگەن بولسىلا.

ب. فرانكلىن

* سىرمۇ تورنىڭ ئۆزى: بىر تۈگۈنى يېشىلسە، ھەممىسى چۇۋۇلۇپ كېتىدۇ.

ف. بېكون

* ئەگەر سىرىڭنى دۈشمىنىڭ بىلمىسۇن دېسەڭ، ئۇنى دوستۇڭغىمۇ ئېيتما.

قابۇس

* يامان ئادەملەر كىشى بەدىنىدە يۈرۈپ، پەقەت يارا بار جايغا كەلگەندە توختايدىغان چىۋىنگە ئوخشايدۇ.

ج. لابرىيۇيېر

* غەزەپكە كەلگەن بولساڭ، سۆزلەشتىن ئاۋۋال ئونغىچە سانا، بەك بولماي كەتسەڭ يۈزگىچە سانا.

ت. جېففېرسون

* راستىنى ئېيتقاندا قەيەردە ئاقىلانە دەلىل يېتىشمىسە شۇ يەردە ۋارقىراش ھۆكۈم سۈرىدۇ.

لېئوناردو داۋىنچى

* بىزنى غەزەپلەندۈرگەن ئادەمگە ئاچچىقىمىزدا شۇنداق ئەيىبلەرنى قويىمىزكى، تىنچ ۋاقتىمىزدا ئويلاپ قارىساق، ئۆزىمىزگىمۇ كۈلكىلىك تۇيۇلىدۇ.

ك. د. ئۇشىنسكىي

* غەزەپ ئۈستىدە جازا بېرىش جازالاش ئەمەس ـ ئۆچ ئېلىش.

پ. بۇئاست

* غەزەپ ئۈستىدە بەرگەن ھەر بىر زەربە ـ بىز ـ ئاقىۋەت ئۆزىمىزگە كېلىپ تېگىدۇ.

ئۇ. پېنت

* پەقەت بىر تەرەپ ئەيىبلىك بولغاندا، جېدەل بۇنچىلىك ئۇزۇن سوزۇلمايتتى.

ف. لاروشفۇكو

* ئادەمنىڭ كۆچىمەن قېلىشى ئۆتكەن يىللارنىڭ ئەمەس كۆپىنچە بەڭباش ياشلىقنىڭ، يۈگەنسىز قالايمىقانچىلىقىنىڭ ئاقىۋىتىدۇر. بەڭباش ۋە تەنتەك ياشلىق قېرىلىقنى بوشاشقان بەدەننى ھەدىيە قىلىدۇ.

تىستېمسرون

* يامغۇر دەرەختىكى غۇبارلارنى يۇغاندەك تەنتەربىيە بەدەندىكى غۇبارلارنى تازىلايدۇ.

گىپپوكرات

* ھاياتنى ساقلاش لازىم بولغان تاماق ئۆلچەمىدىن ئېشىپ كەتسە، مۇقەررەر ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلغۇچى زەھەرگە ئايلىنىدۇ.

ج. لابرىيۇيېر

* ئارتۇق سۇ زىرائەتكە زىيانلىق بولغاندەك، ھەددىدىن ئارتۇق تائاممۇ تەنگە زىيان.

ئابول فاراج

* ئۇستەل ئۈستىدىكى سانسىزلىغان نازۇ ـ نېمەتلەرنى كۆرگىنىمدە ئۇلارنىڭ ھەر بىرىدە خۇددى پىستىرمىدىكىدەك رېماتىزىم، سۇ چېچەك، زۇكام ۋە يەنە ئاللىقانداق كېسەللىكلەر يوشۇرۇنۇپ ياتقاندەك تۇيۇلىدۇ.

ج. ئاددىسون

* دائىمىي ھاراقكەشلىك، تىزگىنسىز مۇھەببەت ۋە چەكتىن ئارتۇق شەھۋانىلىقتىنمۇ ئارتۇق قېرىلىقنى چاپسانلاتتىدىغان نەرسە يوق.

ك. ۋىلاند

* ياشلىقتا نېمىنى تېرىساڭ، چوڭ بولغاندا شۇنى ئورىسەن.

گ. ئىبسېن

* ياشلىقتىكى گۇناھىمىزنى قېرىغاندا يۈيۈشقا توغرا كېلىدۇ.

روتتىردامسكىي

* ھەر ئىككى جىنسنىڭ قېرىغان ۋاقتىدىكى قىسمىتى ياشلىقىنىڭ نېمىگە سەرپ قىلىنغانلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

ستېندال

* قېرىغا ياردەم قىل ـ يۆلەنگەن تېغىڭ،
بۇنى چۈشەنمىسەڭ قېرىغان چېغىڭ.

ن. خىسراۋ

* قېرىلاردىكى دانالىق ياشلاردىكى كۈچ غەيرەتنى ئۇلغايتسۇن، ياشلىقتىكى كۈچ ـ غەيرەت بولسا قېرىلاردىكى دانالىققا مەدەتكار بولسۇن.

ك. س. ستانىسلاۋسكىي

* جاسارەت تۈگىگەن كۈنى قېرىلىق باشلىنىدۇ.

ئا. مودۇئا

* قېرىغىنىنى ئادەم قاچان سېزىدۇ؟ بۇنى ئۆز ئارزۇ ـ ئۈمىدىدىن ۋاز كېچىپ، پەقەت خاتىرىلەر بىلەن ياشاشقا باشلىغاندا ھېس قىلىدۇ.

ف. زاندېرس

* قېرىغاندا كۆزلەر يۈزدىن باشنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ قالىدۇ. ھەدەپ كەينىڭگە قارايسەن، ئالدىڭدا ھېچ نەرسىنى كۆرمەيسەن، يەنى ئۈمۈرلەر بىلەن ئەمەس، بەلكى خاتىرىلەر بىلەن ياشاشقا باشلايسەن.

ۋ. ئو. كليۇچېۋسكىي

* ياشلار ئۈمىد بىلەن ياشىشىدۇ، قېرىلار بولسا خاتىرىلەر بىلەن.

ف. زاندېرس

* قېرىلىقنى ئويلىغانسېرى تېز قېرىيسەن.

ئە. كاپېۋ

* قېرىغانسېرى ھاياتقا بولغان مۇھەببەت ئېشىپ ئۆلۈم دەھشىتى كۈچىيىدۇ.

ج. لابرىيوېر

* قېرىغىنىڭدا ئۆز ئادەتلىرىڭنىڭ قۇلى بولۇپ قالىسەن.

گ. فلوبېر

* ئادەم 60 ياشقا يەتكەندىلا ئائىلىنىڭ بىباھا ماكان ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىشقا باشلايدۇ.

ئە. بولۋېر ـ لىتتون

* قىرىق ياش ـ ياشلىقنىڭ ئاخىرقى مەزگىلى، 50 ياش قېرىلىقنىڭ باشلىنىشى.

ۋ. گيوگو

* قېرىلىق سەنئىتى ياشلارغا تۇسالغۇ ئەمەس يۆلەنچۈك، رەقىب ئەمەس مۇئەللىم، بىپەرۋالىق ئەمەس، ھەمنەپەس بولۇش دېمەكتۇر.

ئا. مورونا

* ھەقىقىي ھايات 50 ياشتىن كېيىن باشلىنىدۇ. بۇ ياشتا ئادەم ھەقىقىي چېنىقىپ يېتىلىدۇ. باشقىلار ئۆرنەك ئالسا ئەرزىگۈدەك خىسلەتلەرگە ئىگە بولىدۇ. خەققە ساۋاق بولىدىغان نەرسىنى چۈشىنىپ يېتىدۇ.

ئۇ. بوك

* ھە، سالاپەتلىك مويسىپىت بولۇشنىڭ ئۆزى بۈيۈك سەنئەتلەردىن بىرىدۇر. ئىنسان ئۆزىنى دانىشمەن قېرى قىياپىتىدە پۈتۈن

ۋۇجۇدى بىلەن نامايان قىلىشى كېرەك. شۇ ھالدا، ئۇنىڭ قەلبى ھەممىگە ئوچۇق بولىدۇ. ئۇ يېڭى ئەۋلادنى مۇبارەكلەيدۇ، ئۇنىڭغا ئۆز تەجرىبىسىنى سۇنىدۇ.

ئا. ۋ. لۇناچارىسكىي

* قېرىلىق ئەخمەق ئۈچۈن ئېغىر يۈك، جاھىل ئۈچۈن قىش، ئىلىم ئەھلى ئۈچۈن مول ھوسۇل دەۋرىدۇر.

ف. ۋولتېر

* قېرىلىق كۆڭلەككە تەگكەن داغقا ئوخشايدۇ — ئۇ خاراكتېردىكى ھەممە ئىللەتلەرنى سىرتقا ئېلىپ چىقىدۇ.

ۋ. ئۇ. كلىيۇچېۋسكىي

* نادان قېرى ھەممىشە كۆرەڭ ۋە تەكەببۇر بولىدۇ.

ج. لابرىيويېر

* كۈچ ۋە ھۆسن ياشلىق بېزىكى، قېرىلىقنىڭ بېزىكى بولسا دانىشمەنلىك ۋە ئويلاپ ئىش قىلىش.

دېموكرىت

«تەپەككۇر گۈلشەنى»دىن نەشرگە تەييارلىغۇچى: رىسالەت مۇھەممەت

* * * * *

ئەدەبىيات - سەنئەت ۋە مەدەنىيەت ھەققىدە

* گۈزەل ئەدەبىياتنى ئوقۇش — ھاياتنى چۈشىنىش ۋە ئۇنىڭ كۆرەش قانۇنىيەتلىرىنى بىلىش دېمەكتۇر.

ك. ماركس

* ئىنسانىيەتنىڭ پۈتكۈل تەرەققىياتى ياراتقان مەدەنىيەتنى توغرا بىلىش ۋە ئۇنى تەكرار تەتقىق قىلىش ئارقىلىقلا پرولېتارىيات مەدەنىيىتىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگىلى بولىدۇ.

ۋ. ئى. لېنىن

* مەدەنىيەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن مەدەنىيەت تارىخىنى، ئىنسانىيەتنىڭ بارلىق مەدەنىيەت مىراسلىرىنى بىلىش كېرەك.

م. ئى. كالىنىن

* ئىنساندا ئىزچىل ۋە ئاڭلىق ئېتىقاد پەقەت جەمئىيەت تەسىرى بىلەن ياكى ئەدەبىياتنىڭ ياردىمىدە راۋاجلىنىشى مۇمكىن.

ن. گ. چېرنىشۋىسكىي

* مەدەنىيەتلىك بولۇش ئۈچۈن... مەدەنىيەت تارىخىغا، ئىنسانىيەتنىڭ بارلىق مەدەنىيەت مىراسلىرىغا مۇراجىئەت قىلىش كېرەك... مەدەنىيەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇش دېگەنلىك — بۇ ئەڭ ئالدى بىلەن بەدىئىي ئەدەبىياتنى بىلىش دېگەنلىكتۇر. بەدىئىي ئەدەبىيات ئادەمنى ھەممە نەرسىگە قارىغاندا كۆپرەك بېيىتىدۇ، ئادەمنى ئۆسۈپ يېتىلىشكە... ئادەم بولۇشقا تەربىيىلەيدۇ.

م. ئى. كالىنىن

* تەپەككۇر ۋە ئەقلىي ئەمگەكتە ئوزۇپ كەتكەن خەلقلا ھەممىنىڭ ئالدىدا تۇرىدۇ.

ل. پاستېر

* چېۋەرلىك بىلەن چېچەنلىكنىڭ سىرى، تۇرمۇش بىلەن سەنئەتنىڭ يارقىن نۇرى پەقەت چىنلىقتىلا. چىنلىقنى سۆيەيلى.

ئامېل

* ھەقىقەت ئالتۇندەك ئېغىر بولغاچقا، ئۇ، ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ چەكسىز ئېقىمىدا دائىم تۆۋەنگە ئولتۇرۇۋالىدۇ. سەپسەتە تېزەكتەك يېنىك بولغاچقا، دائىم سۇ ئۈستىدە لەيلەپ يۈرۈيدۇ.

ف. بېكون

* ئوقۇرمەنلەر (كىتابخانلار) ئۈچ خىل بولىدۇ: بىرىنچىسى، ئوقۇيدۇ، بىراق چۈشەنمەيدۇ؛ ئىككىنچىسى، ئوقۇپ چۈشىنىدۇ؛ ئۈچىنچىسى، ئوقۇپ چۈشىنىپ، ئۇنىڭ يېزىلماي قالغان كەم يەرلىرىنى بايقايدۇ.

گ. لېختېنبېرگ

* كىتابنى يېزىش ئاپتورنىڭ ئىشى، ئۇنى قوبۇل قىلىش ياكى قوبۇل قىلماسلىق ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئىشى. ئاپتور كىتابنى يازغىنى بىلەن ئۇنىڭ تەقدىرىنى ئوقۇرمەنلەر بەلگىلەيدۇ.

ۋ. گيوگو

* ياخشى كىتاب — ئاپتور تەرىپىدىن ئادىمىزاتقا قالدۇرۇلغان مىراستۇر.

ئا. ئارىسال

* يامان دوستىنىڭ تەسىرى قانداق بولسا، يامان كىتابنىڭ تەسىرىمۇ شۇنداق بولىدۇ.

گ. فىلدىڭ

* ئۆتكەن ئەسىر يازغۇچىلىرىنىڭ كىتابلىرىنى ئوقۇش دېگەنلىك — شۇ دەۋرنى ساياھەت قىلىش دېمەكتۇر.

ر. دېكارت

* كۆپ ۋاقىتلاردا بىزنىڭ رومانلىرىمىز تۇرمۇشقا ئوخشىماي، تۇرمۇشىمىز رومانغا ئوخشاپ قالىدۇ.

ژ. ساند

* ھەممىدىن ئۇلۇغ، ھەممىدىن قالتىس، ھەممىدىن ئادىل تەنقىدچى—ۋاقىتتۇر.

* ئەدەبىي تەنقىدنىڭ ۋەزىپىسى — سەنئەتكارنىڭ ئۆز كەسپداشلىرى ئارىسىدا قايسى دەرىجىدە تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئېنىقلاشتىن ئىبارەت.

ۋ.گ. بېلىنىسكىي

* مۇزىكىنىڭ تىلى - تەرجىمە قىلىنمايدىغان تىل. ئۇ، جاننىڭ تىلى.

ئا. ئا. نۇئېريان

* سەنئەت ئۈچۈن ئادەمدىن ئارتۇق ۋە يۈكسەك نەرسە يوق.

ۋ.گ. بېلىنىسكىي

* تۇرمۇشتىن تاشقىرى سەنئەتنىڭ ئۆمرى قىسقا بولىدۇ.

ۋ. ۋاگنېر

* تەكرارلاش-ئىلىم تەھسىل قىلىشنىڭ ئاساسى، بىراق ئىجادىيەتنىڭ كېلىشەلمەيدىغان دۈشمىنى.

ل. مارتىنوۋ

* ئەقىل بىلەن فانتازىيە گىرەلەشكەندىلا ئاندىن سەنئەتنىڭ كارامىتى ۋۇجۇدقا كېلىدۇ.

ف. گولىيە

* ئىجاد قىلىش — ئۆلۈمنى يېڭىش دېمەكتۇر.

ر. روللان

* ھىمايىچىسى بولمىسا، ئەدەبىيات قانداق ئاقىۋەتكە قالغان بولاتتى؟ بىزنىڭ ئۆزىمىزگە تېگىشلىك سوتىمىز بار—ئۇ، كېلىچەك. ئاشۇ سوتنىڭ ئالدىغا بارالىغان يازغۇچىلا بەختلىك يازغۇچى.

ئو. بالزاك

* يازغۇچىنىڭ بىرلا ئۇستازى بولىدۇ؛ ئۇ— ئۇنىڭ ئوقۇرمەنلىرى.

ن. ۋ. گوگول

* ئەدەبىيات — خەلقنىڭ سەزگۈسى، ئۇنىڭ روھىي تۇرمۇشىنىڭ نۇرى ۋە مېۋىسى.

* شېئىر يېزىشنى بىلگەنلەرنىڭ ھەممىسى شائىر بولۇۋەرمەيدۇ؛ بۇنىڭغا كىتاب دۇكانلىرىدا سېتىلماي توپا بېسىپ ياتقان كىتابلار دەلىل بولالايدۇ.

ۋ.گ. بېلىنىسكىي

* تىياتىر بۇلۇڭ – پۇچقاقلاردا يوشۇرۇنۇپ قالغان رەزىللىكلەرنى سەھنىگە ئېلىپ چىقىپ خەلققە كۆرسىتىدۇ.

ف. شىللېر

* رەسىم – بۇ، كۆز بىلەن كۆرىدىغان شېئىر، شۇنىڭدەك شېئىر بولسا، ئاڭلايدىغان رەسىم.

لېئوناردو داۋىنچى

* نەشىرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇۋەلى خەلپەتوۋ

* * * * *

ئەدەبىي خىزمەت، تىل ۋە ئۇسلۇب ھەققىدە

* تەقلىد قىلماق (باشقا ئادەملەرگە ئوخشىتىپ يازماق) باشقىلارنىڭ ئەقلى، باشقىلارنىڭ پىكرى ۋە باشقىلارنىڭ قابىلىيىتى بىلەن ياشىماق، دېمەكتۇر...

ۋ.گ بېلىنسكىي

* ئەگەردە مەن پادىشاھ بولغان بولسام ئۆزى ئىشلەتكەن سۆزنىڭ مەنىسىنى ئۆزى چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيدىغان يازغۇچىلارنى يېزىش ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىپ، يۈز دەررە ئۇرۇش كېرەك، دەپ قانۇن چىقارغان بولار ئىدىم...

ل.ن. تولستوي

* ئەدەبىي ئەسەر – گۈزەل ئەدەبىيات دېگەن ئۇنۋانغا لايىق بولسۇن ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئۇسلۇبىي پورما بەرمەك كېرەك. بۇ پورما – ھېكايە ۋە رومانغا ساددىلىق، ئېنىقلىق، ئاشكارىلىق، ئاز سۆزلۈك خۇسۇسىيەتلىرىنى بېرىدۇ.

م. گوركىي

* ياخشى يازماق دېگەن – ياخشى پىكىر يۈرگۈزمەك، ياخشى سەزمەك، ياخشىلاپ ئېيتىپ بەرمەك دېگەن بولىدۇ. ئەقىللىق، روھلۇق ھەم ھەۋەسلىك بولۇش، دېمەكتۇر...

ج. بيوففون

* شېئىرنىڭ گۈزەل بولۇشى بىلەنلا قانائەتلىنىپ قالماي، بەلكى شېئىرنى يەنە شىجائەتكە ئىگە، ئاپتورنىڭ ئارزۇسى بويىچە كىتابخانلارنىڭ قەلبىگە قوماندانلىق قىلالايدىغان قىلىش كېرەك. ئۆزۈڭ ئاۋۋال كۈلسەڭ، ئاندىن باشقىلارنىڭ چىرايىدا كۈلكە پەيدا قىلالايسەن، شۇنىڭغا ئوخشاش ئۆزۈڭ يىغلىغاندىلا، ئاندىن باشقىلارنىڭ چىرايىدا يىغا ئالامىتى پەيدا قىلالايسەن.

ئا. س. پۇشكىن

نەشىرگە تەييارلىغۇچى: ئادالەت ھادىي

ياخشى نىيەت — بەخت ھەمرا

(ئۇيغۇر خەلق چۆچىكى)

— خوش رىۋايەتكار دەرۋىشىم، شەھەردىن سۇخەن رىۋايىتىڭنى باشلىغىن، سۈبھىنىڭ خوش ساباسى سىنىڭ ئۆلمەس روھىڭ قاتلىرىدا ساقلىنىپ تۇرغان رىۋايەت — چۆچەكلىرىڭنىڭ خوش پۇرىقىنى ئىچى پۇشۇپ تۇرغان، ھاياتقا مۇھەببەت-مېھىر يوق دەپ ئالەمدىن نارازى بولۇپ تۇرغان كىشىلەرنىڭ قەلبىگە سىڭدۈرۈپ، ھاياتقا زوق ئويغاتسۇن!...

دەرۋىش بۇ سۆزنى ئىشىتكەندىن كېيىن، دۇررى ئەفشاندەك شېرىن تىلىدىن مۇنداق دۇر تۆكتى:

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا، توشقان تېرىسى خۇرۇم، مايمۇن تېرىسى يېپەك زامانىسىدا، بۆرى قاراقچىكەن، تۈلكە يالاقچىكەن، قاغا

تاغاقچىكەن، سېغىزخان پايلاقچىكەن، چىمچىق چېقىمچىكەن، يولۋاس سوراقچىكەن. غاز كانايچىكەن، ئۆردەك سۇنايچىكەن، سۇخەنچىلەر ئاي ئىكەن، ياخشى نىيەتلىكلەرنىڭ ھالىغا ۋاي ئىكەن. پۇل بايغا يار ئىكەن، دېھقان تېيىنغا زار ئىكەن. ئەسكى تاملاردا قوشقاچ تولا، كەمبەغەلگە پۇتلاش تولا بولغان تەگشىكى يوق زامانلارنىڭ بىرىدە بىر كەمبەغەل دېھقاننىڭ ئۈچ ئوغلى بولغان ئىكەن.

دېھقان بىچارىنىڭ يېشى ئۇلغىيىپ، پۇت-قولى بوشىشىپ، بۇ دۇنيادىن كېتىشىنىڭ تەرەددۇتىنى قىلىدىغان ۋاقتىدا ئوغۇللىرىنى يېنىغا چاقىرىپ مۇنداق دەپ ۋەسىيەت قىپتۇ:

— بالىلىرىم، بۇ دۇنيادىن يەيدىغان رىسقىم تۈگەپ قالدى، بۈگۈن - ئەتە ئاق يوپۇقلۇق ئاتقا مىنىپ باقىي ئالەمگە كېتىمەن، سىلەر قالىسىلەر. كەمبەغەلچىلىكتە بارى - يوقى بىرلا ئۆكۈزىمىز بار. مەن ئۆلگەندىن كېيىن، دوست - دۈشمىنىمنىڭ ئالدىدا شۇ ئۆكۈزنى ئۆلتۈرۈپ يەتتە نەزىرىمنى ئوبدان بېرىڭلار، مېنىڭ روھىم خۇش بولسۇن، توپا ئالساڭلار ئالتۇن بولغاي!

بوۋاي شۇنداق دەپ بالىلىرىغا دۇئا قىپتۇ. بالىلىرىمۇ ماقۇل بوپتۇ. دېھقان بىچارە ئاخىرى تىنىقتىن قاپتۇ، ئۈچىمۇ ئۆتۈپتۇ. يەتتە نەزىرىگىمۇ بىر - ئىككى كۈن قاپتۇ. ئالتىنچى كۈنى كەنجى ئوغلى ئاكىلىرىغا قارىسا غېمىدە يوق يۈرگىدەك. بالا ئەجەبلىنىپ:

«ئەتە دادامنىڭ نەزىر كۈنى، بۈگۈن ئۆكۈزنى سويىدىغان كۈن ئەمەسمۇ؟!» دەپ ئاكىلىرىنىڭ سەمىگە ساپتۇ. ئاكىلىرى ئۇكىسىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ: «ئاغزىڭنى يۇم، دادامدىن قالغىنى بارى - يوق بىرلا ئۆكۈز، ئۇنى سويىۋەتسەك نېمە بىلەن دېھقانچىلىق قىلىمىز...» دەپ ئىنىسىنى تىللاپ چىقىرىۋېتىپتۇ.

كەنجى ئوغۇل ئۆكۈزنى سۇغىرىش ئۈچۈن تالاغا ھەيدەپ چىقىپتۇ. ئۇ، كۆڭلىدە بىر ئىشنى پۈكۈپتۇ - دە، قولىغا بىر كالتەك ئېلىۋاپتۇ. بۇ قەھرىتان قىش - زىمىستان كۈنلەر ئىكەن، بالا ئۆكۈزنى سۇ ئىچىۋاتقاندا كالتەك بىلەن بىرنى قويۇپ پۇتىنى سۇندۇرۇۋېتىپتۇ. ئاكىلىرى سورىغان ئىكەن:

«ئۆكۈز مۇزدا تېيىلىپ پۇتى سۇنۇپ كەتتى» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. ئاكىلىرى ئۇنىڭ گېپىگە ئىشەنمەپتۇ. ئۇلار: «بۇ ئىنىمىزنىڭ پەيلى يامان، چاتاق تېرىيدىغاندەك تۇرىدۇ، كۆزىدىن يوقاتمىساق بولمايدىغان ئوخشايدۇ» دەپ ئالا كۆڭۈللۈك قىلىشىپتۇ.

دانىشمەنلەر ئېيتقانكى: «كۆڭۈلنىڭ ئالاسى خۇدانىڭ بالاسى». ئالا كۆڭۈللەرنىڭ بويىنىغا دوزاخ ئوتى سىرتماق بولغاي!

ئاكىلىرىنىڭ كۆڭلىگە شەيتان نەئىل ئەنە شۇنداق قارا سايە - ۋەسۋەسە ئوتىنى سالغاندىن كېيىن، ئۇلار بۇ دوزاخ ئۇچقۇنىدا يانماي قالارمۇ!...

ئەلقىسسە: شۇنداق بولدىكى، ئاكىلىرى ئىنىسىنى ئالداپ ئاپىرىپ بىر ئېگىز ياردىن تاشلىۋېتىپ، ئۆلدى، دەپ كېتىشىپتۇ. بالا يار ئاستىغا چۈشكەندىن كېيىن ھوشىدىن كېتىپتۇ. ئۇ ھوشىغا كېلىپ يىغلاپتۇ، قاخشاپتۇ، يىغلاۋېرىپ ئۇخلاپ قاپتۇ. ئۇ چۈش كۆرۈپتۇ، چۈشىدە مۆجىزانە ئىش كۆرۈپتۇ:

ئوڭ يېنىدا ئاي، سول يېنىدا كۈن، ئالدىدا چولپان يۇلتۇز نۇرلىنىپ بالىنى چاقىرىۋاتقىدەك. ئۇ ئاۋاز شۇنچە يېقىملىق، شۇنچە مەيىن، مىسالى باھارنىڭ ئىللىق شامىلى ۋە ياكى لەرزان ئېقىۋاتقان بۇلاق سۈيىدەك ئىمىش. بۇ ھالىنى شۇل زامان شائىرى مۇنداق نەزمىگە رەڭ قىلغان ئىمىش:

ئوڭ يېنىمدا ئاي كۈلەدۇر،
سول يېنىمدا لەئلى تاج.
سۇبھىدەم چولپان چاقىرسا،
مەندە قالغايمۇ ئىلاج!...

خەيرىيەتكى بالا چۆچۈپ ئويغانسا، يار ئاستىدا يېتىپتۇ، ئەتراپنى تۇمان قاپلاپ كېتىپتۇ. كەنجىتاي ئاللاغا سېغىنىپتۇ - دە، تەۋەككۇل كەمىرىنى بەلگە باغلاپ، مۇساپىرلىق خۇرجىنىنى ئۈشنىسىگە ئارتىپ، تۇمان يېرىپ بېشى قايغان، پۇتى تايغان تەرەپكە

ئۆزىنى ئاپتۇ. بىر تۇغقان - قېرىنداش ئاكىلىرىنىڭ ۋاپاسىزلىقىغا، ئاتىسىنىڭ ۋەسىيىتىنى ئورۇندىمىغانلىقىغا كۆڭلىدە لەنەت - نەپرەت ياغدۇرۇپ، ئاتىسىنىڭ روھىغا دۇئا قىپتۇ.

ئاللا ياخشى نىيەتلىككە ھەمراھ، ئاللا ئۇنى ئاچ قويسىمۇ، كەچ قويماپتۇ، كەچ قويسىمۇ ئاچ قويماپتۇ. كەنجىتاي دەشت-باياۋانلارنى كېزىپ، چۆل شامالىرىدا قارىداپ، تاغ - دەريالاردىن ئېشىپ بىر شەھەرگە يېتىپ كەپتۇ. كەچ كىرىپ، ئاي-يۇلتۇزلار ئاسمان سەھنىسىنى مۇنەۋۋەر قىلىپ، نۇرلۇق كۆزلىرىنى يەر يۈزىگە تىكىپ، ئىنسانلارنىڭ ۋاپاسىزلىقى ھەققىدە ھېكايەت قىلىشقا باشلىغان ئىكەن.

كەنجىتاي بېشى قېيىپ، شەھەرنىڭ سىرتىدىكى خىلۋەت بىر كوچىدا خۇدانىڭ يەر يۈزىدىكى دەرگاھى - مەسچىتكە دۇچ كەپتۇ ۋە ھېچ ئىككىلەنمەيلا مەسچىتكە كىرىپ: «ئاللانىڭ جايى پېقىرنى خەۋپ - خەتەردىن ئەمىن قىلغاي!» دەپ بورا ئۈستىدە بەخىرامان ئۇيقۇغا كېتىپتۇ. كەنجىتاي مەسچىتتە ئۇخلاپ، شېرىن چۈشىنى كۆرۈپ تۇرسۇن، بىز رىۋايەتكار دەرۋىشنىڭ يېڭى قىسسىنى ئاڭلايلى:

ئەلقىسسە: بۇ شەھەرنىڭ پادىشاھى زاماندارنىڭ ئەقىللىق ۋە ئوۋغا ئىشقىۋاز، كېلىشكەن، باتۇر ئوغلى - شاھزادە كوجار بىر قېتىم شىكارغا چىققىنىدا بىر قىزغا ئاشىقى-بىقارار بولۇپ قالغان ئىكەن. بۇ قىز ھۆسنى - جامالدا يېگانە بولۇپ، بىر كۆچمەن قەبىلىنىڭ گۈلى ئىكەن. زاماندار شاھ شاھزادىسىنىڭ بۇ قەبىلە گۈلىگە ئاشىق بولغىنىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن قاتتىق خاپا بوپتۇ، چۈنكى زاماندار شاھ «شاھى نەسەب شاھقا لايىق بولماق زۆرۈر» دەپ قارايدىكەن. شۇڭا ئۇ قوشنا شاھلار بىلەن سۆزلىشىپ، شاھزادە كوجارغا مەلىكىدىن بىرىنى تېپىپمۇ قويغان ئىكەن، ئەمما شاھزادە ئىشق چۆلىگە ئات سېلىشقا نىيەت باغلاپ، قىز بىلەن مۇشۇ مەسچىتتە ئۇچرىشىپ بىللە قاچماقچى بولغان ئىكەن. قىز نىسبى شەب (تۈن تەڭ) بولغاندا ئۆز قەبىلىسىدىن ئىككى ئاتنى ئېلىپ مەسچىت ئالدىغا كەلسە، مەسچىت پېشايۋىنىدا بورا ئۈستىدە بىر يىگىتنىڭ ئۇخلاۋاتقىنىنى كۆرۈپتۇ. تەقدىرى ئەزەل دېگەن شۇنداق ئۇستا چاقچاقچىكى، زامان - زامانلاردىن بېرى كىشىلەرنى قولىدا ئويۇنچۇقتەك ئوينىتىپ كەلگەچكە، بۇ ئىشنىڭقا ئۇلگۈرۈپ كەلگەن تەقدىر مۇئەككىلى كەنجىتاي بىلەن قىزنى ئالقىنىغا ئېلىۋاپتۇ. قىز قاراڭغۇدا: «شاھزادەم ھېرىپ كېتىپ ئۇخلاپ قالغان ئوخشايدۇ» دەپ ئويلاپتۇ-دە، كەنجىتاينى ئويغىتىپ ئاتقا مىندۈرۈپتۇ.

ئەسلىدە زاماندار شاھ شاھزادە كوجارنىڭ پىلانىدىن خەۋەر تېپىپ قالغانلىقتىن، شاھزادىنىڭ ھۇجرىسىدىن چىقىشىغا رۇخسەت قىلمىغان ئىكەن.

شۇنداق قىلىپ تەقدىر مۇئەككىلى بۇ ئىككى ناتونۇش ياشنى چۆلگە ئېتىپتۇ تۈن قاراڭغۇسىدا ئۇلار شەھەردىن تالاغ ئۇزاپ كېتىپتۇ. يولبويى قىز شۇنچە تەلمۈرسىمۇ يىگىت گەپ - سۆز قىلماي مېڭىۋېرىپتۇ. كەنجىتايمۇ ھوشيار يىگىت ئىكەن، ئۇ بۇ يەردە بىر ئوقۇشماسلىق بولۇۋاتقىنىنى سېزىپ: «خۇدا ماڭا نېسىپ قىلغان قىز ئوخشايدۇ» دەپ ئۈنچىقماپتۇ. تاڭ سۈزۈلۈپ، ئۇلار بىر مەنزىلگە كەلگەندە قىز يىگىتكە سەپسېلىپ قارىسا، باشقا بىر يىگىت، ئۈستى-بېشى جۇلجۇل بولسىمۇ، ئۆزى خېلى قاملاشقان. شۇ چاغدا تەقدىر مۇئەككىلى قىزنىڭ كۆڭلىنى يىگىتكە باغلاپتۇ. قىز ئۇنداق ئويلاپ، مۇنداق ئويلاپ، ئاخىرى: «خەير ئەمدى، تەقدىر پېشانەم شۇنداق ئوخشايدۇ» دەپ تەقدىرگە تەن بېرىپتۇ.

ئەلقىسسە: شۇنداق قىلىپ، تەقدىر شامىلى ئۇلارنى بىر شەھەرگە ئۇچۇرۇپ كەپتۇ. ئۇلار بۇ يەردە ئۆي تۇتۇپتۇ. ئۇلارنىڭ كوچىسى بۇ ئەلنىڭ ۋەزىرى ئۇبۇلنىڭ

ماگار يولى ئىكەن. بىر كۈنى قىز سۇغا چىققاندا ئوبۇل ۋەزىر بىللە ئۇچرىشىپ قاپتۇ. شۇ چاغدا تۇيۇقسىز شامال چىقىپ، قىزنىڭ چۈمپەردىسىنى كۆتۈرۈۋەتكەن ئىكەن، قىزنىڭ ھۆسن - جامالىنى كۆرگەن ۋەزىر ھوشىدىن كېتىپتۇ. مۇلازىملىرى دەررۇ سۇ چېچىپ ھوشىغا كەلتۈرسىمۇ، خىيال قىلىپ ئولتۇرۇپ قاپتۇ. ئۇ ئۆزىگە كېلىپ قارىسا كۈن چاشكا بولۇپ قالغان ئىكەن.

ئالدىراپ ئوردىغا بارسا، شاھ توڭكۇر غەزەپلىنىپ: «كۈن چاشكا بولدى، ساگا نېمە بولدى؟» دەپ سوراپتۇ، قورقۇپ كەتكەن ۋەزىر كۆرگەن ئەھۋالىنى سۆزلەپ مۇنداق نەزمە قىپتۇ:

ئى جاھانشاھ، يولدا كۆردۈم بىر گۈزەل،
كۆللى ئالەم تىگىشمىغان بىر غەزەل.
ھېچ ئىشەنمەيمەنكى ئىنسان پۈتىمدى،
ئۇ پەرىزات ئەس - ھوشۇمنى قويمىدى.

شاھتوڭكۇر بۇنى ئاڭلاپ غايىبانە ئاشىق بوپتۇ - دە، ئوبۇل ۋەزىرگە: «ئاشۇ قىزنى كەلتۈر» دەپتۇ. ۋەزىرى شاھقا قۇللۇق ئېيتىپ:

- ئى ئۇلۇغ، كەرەملىك شاھىم، سەۋرى قىلىڭ، ئۇ پەرىزاتنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئۇنىڭ ئېرىدىنى يىراققا - ئىنسان تىللالمايدىغان ئېغىر ئىشقا بۇيرۇيلى، ئۇ شۇ يولدا ئۆلىدۇ، ئاندىن پەرىزاتمۇ سىزنىڭ بولىدۇ.

توڭكۇر شاھ ماقۇل بوپتۇ. ئوبۇل ۋەزىر كەنجىتاينى چاقىرتىپتۇ - دە، ئۇنىڭغا:

- بىزنىڭ كەرەملىك شاھىمىز ئاغرىپ قالدى، ئاڭلىساق، ئۇستا سەييات (ئوۋچى) ئىكەنسەن، شاھقا يولۋاس سۈتى دورا بولۇپ قالدى، نەدىن بولسىمۇن تېپىپ كەل! - دەپ بۇيرۇپتۇ.

كەنجىتاي ئۆيىگە كېلىپ، ئەھۋالىنى ئايالىغا ئېيتقان ئىكەن، ئايالى: «نەۋكەرلەر سىزنى چاقىرغاندا كۆڭلۈم تۇيغان ئىدى، ئاخشام چۈشۈمدىمۇ بۇ ئىش ئايان بولغان. خەير، بوپتۇ، قورقمالىڭ! سىز شەھەردىن چىقىپ كۈنچىقىشقا ماڭسىڭىز بىر بۇلاق تۈۋىگە بارسىز، شۇ يەردە سىزگە بېشارەت بولىدۇ» دەپتۇ.

كەنجىتاي يولغا چىقىپ، ئايالىنىڭ ئېيتقىنى بويىچە بۇلاقنى تېپىپتۇ. ئىككى رەكەت ناماز ئوقۇپ، ئاللاغا سېغىنىپ دۇئا ئوقۇۋاتقاندا كۆزى سەل ئىلىنىپ قالغان ئىكەن، چۈش كۆرۈپتۇ. چۈشىدە بىر ئاقساقال بوۋاي: «ئوغلۇم، تۇر، ئوڭ قولۇڭدىكى سايغا كىر، ئۇ يەردە بىر يولۋاس نالە - پەرياد قىلىپ، تاغ - تاشلارنى يىغلىتىۋەتتى. ئۇنىڭغا ياردەم بەر!» دەۋاتقىدەك. كەنجىتاي چۆچۈپ كۆزىنى ئاچسا، بوۋاي يوق، ئۆزى بۇلاق تۈۋىدە ئولتۇرۇپتۇ. ئۇ: «ئاللا ئۆزۈڭ بار!» دەپ ئوڭ تەرەپتىكى سايغا كىرگەن ئىكەن، يىراقتىن نالە قىلىپ يىغلاۋاتقان يولۋاسنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپتۇ. كەنجىتاي مېڭىپتۇ، مېڭىپتۇ، ئاخىرى يولۋاس بار يەرگە يېتىپ كەپتۇ. قارىسا، بىر يولۋاس ئۆڭكۈردە يېتىپ، ئىككى پۇتىنى سىرتقا چىقىرىپ يىغلاۋاتقان، كەنجىتاي يولۋاسنىڭ قېشىغا كېلىپ، پۇتىغا قارىسا، بىر شوخا تىكەن كىرىپ كەتكەن ئىكەن. كەنجىتاي شوخا تىكەننى قولى بىلەن ئالالماپتۇ، ئۇنداق قىپتۇ، مۇنداق قىپتۇ، زادىلا ئالالماپتۇ، ئاخىرى چىشى بىلەن تارتقان ئىكەن، تىكەن چىقىپتۇ. يولۋاسنىڭ نالىسى بېسىلىپتۇ. يولۋاس كەنجىتايدىن:

- بۇ ياخشىلىقىڭغا نېمە ئالۇرسەن، تەلىپىڭنى ئېيت! - دەپ سوراپتۇ.

- شاھىمىز ئاغرىپ قېلىپ، مېنى يولۋاس سۈتى تېپىپ كەل دەپ ئەۋەتكەن ئىدى، مېنى مۇشۇ دىشۋارچىلىقتىن قۇتۇلدۇرساڭ! - دەپتۇ كەنجىتاي.

بۇ يولۋاس ئەسلىدە يولۋاسلارنىڭ پادىشاھى

ئىكەن. ئۇ بىر ۋارقىرىغان ئىكەن، تەرەپ - تەرەپتىن يولۋاسلار يىغىلىپتۇ. قارىسا، بىر ئادەم تۇرغان. يولۋاسلار ئۇنىڭغا خىرىس قىلغان ئىكەن، يولۋاسلار پادىشاھى:

— ئۇنىڭغا تەگمەڭلەر، ياخشىلىق قىلغانغا ياخشىلىق قىلىش يولۋاس ئەۋلادىنىڭ يولى. بۇ ئادەم مېنىڭ ئايىغىمدىكى شوخا تىكەننى ئۆز چىشى بىلەن ئېلىۋەتتى، ئۇنىڭغا يولۋاس سۈتى لازىم ئىكەن، بېرىڭلار — دەپ بۇيرۇپتۇ. بىر ئانا يولۋاس سۈتىنى بېرىپتۇ. يولۋاسلار شاھى بىر يولۋاسنى كەنجىتاينى مىندۈرۈپ، شاھ ھوزۇرىغا ئاپىرىپ قويۇشنى بۇيرۇپتۇ،

ئەلقىسسە: يولۋاس مىنگەن كەنجىتاي ھېلىقى بولاق تۈۋىگە كەپتۇ ۋە ئىككى رەكەت ناماز ئوقۇپ، ئاللاغا سېغىنىپ، ھەمدۇسانا ئېيتىپ، مۈشكۈل ئىشىنى ئاسان قىلغىنىغا شۈكرانە تەشەككۇر بىلدۈرۈپتۇ.

يولۋاس مىنگەن كەنجىتاي شەھەر تامان كىرگەن ئىكەن، كۆرگەنلەر قورقۇپ، ھەيرانۇ-ھەس بولۇپ، كۆرمىگەنلەر كۆرۈشكە تەشنا بولۇپ، كوچا - كويدا ئاجايىپ بىر ساراسىمە پەيدا بوپتۇ. تالاي قىزلار، چوكانلار، مويسىپىتلار دېرىزىدىن بېشىنى چىقىرىپ بۇ ئاجايىپ مەنزىرىنى كۆرۈشكە ئالدىراپتۇ. خەيرىيەتكى، ئەنە شۇنداق ھەيۋە، ۋەھىمە ۋە مىسلى كۆرۈلمىگەن مۆجىزىنى شەھەرگە باشلاپ كىرگەن كەنجىتاي شاھ ئوردىسى ئالدىدا توختاپتۇ-دە، يولۋاسنى سىرتتا قويۇپ، ئۆزى شاھ ئالدىدا ھازىر بولۇپتۇ ۋە شاھقا يولۋاس سۈتىنى تەقدىم قىپتۇ.

توڭگۇر شاھ ھېلىقى قارانىيەت ۋەزىرى ئوبۇل ۋە باشقا ئاكابىر - تەكەببۇرلىرى بىلەن ئولتۇرغان ئىكەن. شاھ يولۋاس سۈتىنى كۆرۈپ، ئوڭايسىز ھالەتكە چۈشۈپ قالغان ئىكەن، ئوبۇل ۋەزىر دەررۇلا بۇنى سىزىپ: «شاھىم، بۇ، يولۋاس سۈتى ئەمەس!» دەپتۇ. كەنجىتاي شۇ ئاندا:

— ئى ئۇلۇغ شاھىم، سىزنىڭ ئالدىڭىزدا يالغان ئېيتماق بىز مۆمىن پۇقرالىرىڭىزغا خوپ بولۇرمۇ، شاھ ئالىيلىرىنىڭ غەزىپىدىن قورقماي بېشىمىز ئۇنىمۇ، ئاللا ئىشىمنى ئاسان قىلدى، ۋەزىر ئەزىم ئىشەنمىسە سىرتقا چىقىپ كۆرۈپ باقسا بولۇر، — دەپتۇ.

توڭگۇر شاھ ۋە قارانىيەت ۋەزىر ئوبۇل ئاكابىر - تەكەببۇرلەر كەنجىتاينىڭ كەينىگە قىزىقىپ سىرتقا چىققان ئىكەن، يولۋاسنى كۆرۈپ رەڭگىلىرىنىڭ قېنى ئۆچۈپتۇ. يولۋاس قارانىيەت ۋەزىرگە قاراپ شۇنداق خىرىس قىلغان ئىكەن، ئوبۇل ۋەزىر قورققىنىدىن ئىشتىنىغا چىقىرىۋېتىپ ھوشىدىن كېتىپتۇ. قالغانلار ھەممىسى قېچىپ ئوردىغا كىرىۋاپتۇ.

شاھ توڭگۇر ئېغىزغا چۈشمىگەن شاپتۇلنى تامشىپ، پەزىراتقا كۈنەدىن - كۈنگە غايىبانە ئاشىق بولۇپ، قانداق قىلىشىنى بىلەلمەي قاپتۇ. ئوبۇل ۋەزىر يېڭىلگىنىگە تەن بەرمەي كەنجىتاينى يەنە ئوردىغا چاقىرتىپتۇ-دە:

— كەرەملىك شاھىمىزغا تىكىنى يوق قىزىلگۈل دورا بولۇپ قالدى، تېپىپ كەل! — دەپ بۇيرۇپتۇ.

كەنجىتاي ئۆيىگە كېلىپ، خوتۇنىغا ئېيتقان ئىكەن، خوتۇنى كەنجىتايغا:

— مال بازىرىغا كىرسىڭىز يەتمىش يېرىدىن يېرىلىك ئېقىپ تۇرغان بىر بوز ئات ئۇچرايدۇ. شۇ ئاتنى ئېلىپ چىقىڭ! — دەپ بۇيرۇپتۇ.

كەنجىتاي ئاتنى 1000 تىللاغا سېتىۋاپتۇ.

پەرىزات ئاتنى كۆرۈپ:

— ئەي دۇنيا كەزگەن دەرۋىشنىڭ بوز ئېتى، ئەسلىڭگە كەل! — دەپ بېشىدىن قۇيرۇقىغىچە سىلىغان ئىكەن، ئاتنىڭ يىرىڭلىرى تۆكۈلۈپ، چىرايلىق، تۈكلىرى پارقىراپ

تۇرغان ئاق بوز ئاتقا ئايلىنىپتۇ. شۇ چاغدا پەرىزات:

— بۇ ئاتنى مىنىپ قولتۇقىنى سىلىسىڭىز سىزنى ئاسمانغا ئېلىپ چىقىدۇ. ئۇ ئۆزى سىزنى باشلاپ بىر جايغا چۈشىدۇ، سىز ھېچياققا ئاتنىڭ بېشىنى تارتماڭ! — دەپ بۇيرۇپتۇ.

كەنجىتاي ئاق بوز ئاتقا مىنىپ، قولتۇقىنى سىلىغان ئىكەن، دۇلدۇل كۆزنى يۇمۇپ-ئاچقىچە ئاسمانغا ئېلىپ چىقىپتۇ.

دۇلدۇل كەڭ سامادا ئاقار يۇلتۇزدەك ئۇچۇپ، بىر مەنزىلگە كەلگەندە ئاستا - ئاستا تۆۋەنلەپتۇ - دە، بىر گۈلزارلىق باغقا چۈشۈپتۇ. باغ ئىچىدە بىر بۇلاق بولۇپ، بۇلاق تۆۋىدە بىر تۈپ تىكەنسىز قىزىلگۈل چوغدەك جۇلالىنىپ تۇرغان ئىكەن. قىزىلگۈل شۇ قەدەر چىرايلىق ۋە بۇلاق سۈيىمۇ شۇنچىلىك سۈزۈك ئىكەنكى كەنجىتاي بىردىگە قارىسا، بىردىن كۆزىنى ئالالماي قاپتۇ، يولبويى چاڭقاپ كەتكەچكە پەرىزاتنىڭ: «بۇلاق سۈيىنى ئىچىپ سالماڭ!» دېگەن ئاگاھلاندۇرۇشىنى ئۇنتۇپ، بۇلاق سۈيىدىن قانغىچە ئىچىپتۇ. شۇ ھامان بۇلاق سۈيى داۋالغۇپ، زۇمرەت تامچىلار چىمەن قىرغاقلارغا ئۇرۇلۇپتۇ - دە، بىر پەرىزات پەيدا بوپتۇ. پەرىزات يىگىتتىن ئەھۋال سورىغان ئىكەن، ئۇ ھەممە ئىشنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. كەنجىتاي پەرىزات بىلەن بىللە تىكەنسىز قىزىلگۈلنى شاھ توڭكورگە ئاپىرىپ بەرگەن ئىكەن، ئۇ، گۈلنى پۇراپلا ھوشىدىن كېتىپتۇ ۋە شۇ ھوشىدىن كەتكەنچە قىرىق بىر كۈندىن كېيىن باقىي ئالەمگە سەپەر قىپتۇ.

قارانىيەت ۋەزىر ئوبۇل كەنجىتاينى زىندانى بەند قىلغان ئىكەن، ھېلىقى بۇلاقتىن چىققان پەرىزات ئۇنى ئازاد قىپتۇ. ئوبۇل ۋەزىر كەنجىتاينى يەنە زىندانغا سالسا، يەنە ئازاد قىپتۇ. كەنجىتاينى: «شاھىمىزغا زىيانكەشلىك قىلدى» دەپ دارغا ئاسقان ئىكەن، ھېلىقى بۇلاقتىن چىققان پەرىزات يەنە قۇتقۇلدۇرۇپ ئاسمانغا ئېلىپ چىقىپ كېتىپتۇ. قارانىيەت ۋەزىر ھېچقانداق چارە تاپالماپتۇ. ئاخىرى دانىشمەنلەرگە مەسلىھەت سالغان ئىكەن، ئۇلار: «بۇ، بىر كارامەت ئىگىسى ئىكەن، بۇ يىگىتنى شاھ قىلماق لازىم، ئۇنىڭ خاسىيىتىدىن ئەل كۆكلەپ كەتسە ئەجەب ئەمەس» دېيىشىپتۇ.

ئەلقىسسە: شۇنداق قىلىپ، ئاق كۆڭۈل كەنجىتاي بۇ ئەلگە شاھ بولۇپ تەختكە ئولتۇرۇپتۇ. بۇلاقتىن چىققان پەرىزاتنىمۇ ئەمرىگە ئاپتۇ. ئارىدىن ئاز ۋاقىت ئۆتۈپ، چوڭ ئايالى ئوغۇل تۇغۇپتۇ. كەنجىتاي شاھانە تەختتە ئولتۇرۇپ، ئىككى ئايالىنى ئىككى يېنىغا ئېلىپ، ئوغلىنى ئالدىغا قويۇپ قارىسا، ھېلىقى تۇمانلىق كېچىدە ئەسكى يار تۆۋىدە كۆرگەن چۈشى ئېسىگە كەپتۇ ۋە بۇ نەزمىنى ئوقۇپتۇ:

ئوڭ يېنىمدا ئاي كۈلەدۇر،
سول يېنىمدا لەئلى تاج. ①
دەم كۈلۈپ چولپان چاقنىسا،
مەندە قالغايمۇ ئىلاج!..

ئاق كۆڭۈللەرگە، ياخشى نىيەتلىكلەرگە بەخت ھەمراھ، ئاتا ۋەسىيىتىنى ئورۇندىغان كەنجىتاي ئەنە شۇنداق بەخت ۋە خۇشاللىققا چۆمۈپتۇ. ئۇ: «ئاكاملارمۇ ماڭا ئوخشاش ئاتا ۋەسىيىتىنى ئورۇندىغان بولسا، ياخشى كۈن كۆرگەن بولاتتى» دەپ ئويلاپتۇ - دە، يەنە قېرىنداشلىق مېھرى يېتىپ، شەھەرلەردە تىلەمچى بولۇپ كەتكەن ئاكىلىرىنى يېنىغا ئېلىپ بەختلىك تۇرمۇش ئاتا قىپتۇ، يۇرتىمۇ كۆكلەپ، ئاۋام - پۇقرا خۇشاللىققا چۆمۈپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: دوست نۇرۇم، ئىجادىي رەتلەپ قەلەمگە ئالغۇچى: ئابلەت ئابدۇللا

① قۇياش مەنىسىدە

ئېشەكباش پادىشاھ

(ئۇيغۇر خەلق چۆچىكى)

بۇرۇنىنىڭ بۇرۇنىسىدا، ئوسمان شاھ دېگەن بىر ئادىل پادىشاھ بار ئىكەن. ئۇ خەلقپەرۋەر بولۇپ، چوڭ ئىشلارنى خەلق بىلەن با مەسلىھەت قىلىش ئۈچۈن ھەر بىر مەھەللىدە پۇقرالارنىڭ سايلىشى بىلەن بىردىن كېڭەشچى تۇرغۇزغان ئىكەن. پۇقرالار ئۇلارنى «ئوردا مەسلىھەتچىسى» دەپ ئاتىشىدىكەن. پادىشاھ بۇ «مەسلىھەتچى»لەر ئارقىلىق يۇرتنىڭ ئەھۋالىنى، پۇقرالارنىڭ پىكىر ۋە ئارزۇ - ئارمانلىرىنى بىلىپ تۇرىدىكەن، مۇۋاپىق تەلەپلىرىنى بېجىرىپ بېرىدىكەن. پادىشاھنىڭ ئۆزىمۇ پۇقراچە كىيىنىپ خەلق ئارىسىدا يۈرۈيدىكەن، دەردمەنلەرنىڭ

مۇڭ-زارىغا، داد-پەريادىغا يېتىدىكەن. ئۆز كۆمۈچىگە چوغ تارتىدىغان، خەلققە زۇلۇم-سىتەم سالىدىغان نەپسانىيەتچى، خىيانەتچى، پارىخور ئەمەلدارلار سېزىلسە قاتتىق جازالايدىكەن. شۇڭا بۇ مەملىكەتنىڭ ھەممە يېرى گۈللەپ-ياشنىغان، خەلقى شادىمان، تۇرمۇشى پاراۋان ئىكەن. شۇ تۈپەيلى ئاۋام خەلق بۇ پادىشاھنى ئىنتايىن قەدىرلەيدىكەن. پادىشاھ بىر نەچچە كۈن شىكارغا چىقىپ كەتسە ياكى باشقا بىرەر مەملىكەتكە زىيارەتكە چىقىپ كەتسە، خەلق پادىشاھنى سېغىنىپ يولىغا ئىنتىزار بولۇپ كۈتىدىكەن. بىر كۈنى پادىشاھ ئاغرىپ، ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قاپتۇ. خەلق غەم-قايغۇغا پېتىپ، چوڭ-كىچىك، قېرى-ياش، ئەر-ئايال كۆز ياشلىرىنى سەلدەك ئاققۇزۇپ، ئارقا-ئارقىدىن ئوردا ئالدىغا كېلىپ، پادىشاھنىڭ سالامەتلىك تېپىشىغا تىلەكداشلىق بىلدۈرۈشۈپتۇ. ۋەزىر ئەزەم خەلقنىڭ پىغانىنى پادىشاھقا يەتكۈزۈپتۇ. ۋەزىردىن بۇ گەپنى ئاڭلىغان پادىشاھ ھاسىسىغا تايىنىپ خەلقنىڭ ئالدىغا چىقىپ، ئەھلى جامائەتتىن ھال سوراپتۇ، ئۇلارنىڭ ئۆزىنى يوقلاپ كەلگەنلىكىگە مىننەتدارلىق ئىزھار قىپتۇ ھەمدە:

— پۇقرالىرىم، مەن سىلەرگە كۈتكىنىڭلاردەك ياخشى ئىش قىلىپ بېرەلمىدىم، ئوبدان خەيرىخاھ بولالمىدىم، مەندىن سەۋەنلىكلەر ئۆتكۈلگەن بولسا، رەنجىتىپ قويغان بولسام ماناپ قىلغايسىزلەر. «جان تەندە ئامانەت» دېگەن گەپ بار. مۇبادا ياخشى كۈنىنىڭ يامىنى بولۇپ ئاخىرەت سەپىرىگە يول تۇتۇپ قالسام مەندىن رازى بولۇڭلار... دەپ پۇقرالار بىلەن رازىلىق ئېلىشىپتۇ.

بىر ئاي ئۆتكەندىن كېيىن پادىشاھنى ئەجەل زىيارەت قىلىپ باقىي ئالەمگە ئېلىپ كېتىپتۇ...

پادىشاھنىڭ ۋەلى ئەھدىسى بولمىغاچقا ۋەزىرلەر مەسلىھەت تۈزۈپ، شۇ مەملىكەتنىڭ قەدىمدىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان رەسمىي-يوسۇنى بويىچە: «بەخت قۇشىنى ئۇچۇرايلى، ئۇ كىمنىڭ بېشىغا قونسا شۇ پادىشاھ بولسۇن» دەپ قارار قىلىشىپتۇ ھەمدە بۇ قارارلىرىنى پۇقرالارغا ئېلان قىلىپ، ئۇلارنىڭ ماقۇللۇقىنى ئاپتۇ.

پايتەختتە ھېكىم ئاتلىق بىر سودىگەر زادە بار ئىكەن. ئۇ ياش ھەم ئىنتايىن كۈچتۈنگۈر بولۇپ، قورقماسلىقى، قاراماسلىقى بىلەن «ھېكىم نوچى» دەپ ئاتالغان ئىكەن. ئەمما ئۇ ئاچچىقى يامان، چېچىلاڭغۇ، تېرىككەك، جېدەلخور، كۆڭلىگە نېمە كەلسە شۇنى قىلىدىغان ئۆز بېشىمچىلىقى بىلەن «زاغۇن باش» دەپمۇ ئاتالغان ئىكەن. بارا-بارا بۇ لەقەم تارازىنىڭ «ھېكىم نوچى» پەللىسىنى بېسىپ چۈشۈپتۇ-دە، ئۇنىڭغا «ھېكىم زاغۇن» دېگەن نام سىڭىشىپ كېتىپتۇ.

بەخت قۇشى شۇنىڭ بېشىغا قونۇپتۇ. بۇنى كۆرگەن خەلق غۇلغۇلا قىلىشىپ، چۇقان-سۈرەن سېلىپ، قۇشنى ئۇنىڭ بېشىدىن ھەيدەپ ئۇچۇرىۋېتىپتۇ. بىراق قۇش پەرۋاز قىلىپ ئاسماندا بىر ئايلانغاندىن كېيىن، قايتىپ كېلىپ، يەنە شۇنىڭ بېشىغا قونۇپتۇ. كۆپچىلىك ۋەزىر ئەزەمنى تېپىپ:

— ئەي ۋەزىرى ئەزەم، جانابلىرى ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان مەرھۇم پادىشاھىمىز بىلەن ھەمنەپەس بولۇپ، بېشىمىزغا ئادالەت قۇياشىدىن نۇر ياغدۇرۇپ، بىز پۇقرالارغا باشپاناھ ۋە شاپائەتچى بولۇپ كەلگەن ئىدىلە. بىز ھەزرەتلىرىنىڭ پادىشاھ

بولۇشلىرىنى تەلەپ قىلىمىز.... — دېيىشىپتۇ ھەممە بەخت قۇشىنى يەنە ھېكىمنىڭ بېشىدىن ھەيدىۋېتىشىپتۇ.

— سىلەرگە مەلۇمكى، بەخت قۇشى كىمنىڭ بېشىغا قونسا شۇ شاھلىق تەختىگە چىقىش بىزنىڭ ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئەنئەنىمىز. پادىشاھ ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئەگەر ئۇنىڭ تەخت ۋارىسى بولمىسا، ئوردا سەركەردىلىرى ئارىسىدا ئۆز ئارا تەخت تالىشىش، ئاخىر بېرىپ يېغىلىق يۈز بېرىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئەجدادلىرىمىز مۇشۇنداق قىلىشنى بىر تۈزۈمگە ئايلاندۇرۇپ قويغان ئىكەن. ھازىر بۇنى ئۆزگەرتىشكە ئامال يوق. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەنمۇ ياشىنىپ قالدىم، مەرھۇم پادىشاھىمىزدىن 20 ياش چوڭمەن. ئەمما بەخت قۇشى مېنىڭ بېشىمغا قونسىلا پادىشاھ بولۇشتىن باش تارتمايمەن.... — دەپتۇ ۋەزىر ئەزەم.

خەلق: «بىزنىڭ كۆرىدىغىنىمىز بار ئوخشايدۇ» دېيىشىپ، نارازىلىقلىرىنى ئىچىگە يۇتۇپ، بەخت قۇشىنىڭ ئەمدى كىمنىڭ بېشىغا قونىدىغانلىقىغا قارىشىپ تۇرسا بەخت قۇشى ئۈچىنچى قېتىمدىمۇ ھېكىمنىڭ بېشىغا قونۇپتۇ. پۇقرالار: «ئاللانىڭ ئىرادىسى شۇنداق ئىكەن، بىزدە نېمە ئامال، بەخت قۇشىنىڭ ئۈچۈرۈلۈشىغا ئۆزىمىز قوشۇلدۇققۇ...» دېيىشىپ، «ھېكىم زاغۇن باش»نى شاھىمىز دەپ ئېتىراپ قىلىشىپتۇ.

«ھېكىم زاغۇن» «ھېكىم شاھ» بولغاندىن كېيىن ئۆز - ئۆزىگە: «ئەي ھېكىم، سەن شاھ بولدۇڭ. ئادەمگە ئۆمۈر بىر قېتىم بېرىلگىنىدەك ئامەتمۇ قوشلاپ كېلىۋەرمەيدۇ، «ئامەت كەلسە قوشلاپ كەپتۇ» دېگەن بۇ سۆز نىسپىي. سەن پادىشاھلىقتىن ئىبارەت بۇ ئامەت تاجىسى ئىلكىڭدە تۇرغان چېغىدىكى پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ دۇنيانىڭ راھەت - ھالاۋىتىنى كۆرىۋال، قانغىچە ئويناۋال...» دەپ ئىشنى ئەيش - ئىشرەت، كەيىپ - ساپا قىلىشتىن باشلاپتۇ. سېلىقنى كۆپەيتىپتۇ، باج خىراجىنى ئېغىرلىتىپتۇ. قامچىسىدىن قان تېمىپ تۇرىدىغان باغرى تاش خۇنخورلارنى تۈرلۈك ئەمەللەرگە تەيىنلەپتۇ. ئۇلار پۇقرالارنىڭ يىلىكىنى شۇنداق شوراپتۇكى، دېھقانلار، چارۋىچىلار، شەھەر ئاھالىلىرى ئونلاپ - يۈزلەپ باشقا يەرلەرگە سەرگەردان بولۇپ چىقىپ كېتىشكە باشلاپتۇ. تېرىلغۇ يەرلەر ئاق قېلىپ، دۇكانلار تاقىلىپ، يېزىلار، رەستە - بازارلار چۆللىشىپ پۈتۈن مەملىكەت خارابىلىق تۈسىنى ئاپتۇ. قىممەتلىك، قەھەتچىلىك ئىلگىرىكى مەمۇرچىلىقنىڭ ئورنىغا دەسسەپتۇ. ئوغرى - يالغان، بۇزۇقچىلىق ئەۋج ئاپتۇ. بۇنىڭغا قارشى چىققانلارنى ھېكىم شاھ رەھىمسىزلىك بىلەن باستۇرۇپ قانلىق قىلىچى ئاستىدىن ئۆتكۈزۈپتۇ، بەزىلىرىنى دارغا ئېسىپتۇ، بەزىلىرىنى زىندانغا تاشلاپتۇ...

بىر كۈنى ۋەزىر ئەزەم بارلىق ئوردا ئاكابىرلىرى بىلەن بىرلىكتە ھېكىم شاھقا سالام بەرگىلى كىرگەن چاغدىن پايدىلىنىپ، ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلماقچى بولۇپ سۆز باشلاپتۇ.

— شاھىم، پۇقرالار كۈن كەچۈرۈشكە ئامالسىز قېلىپ، ھەر تەرەپلەرگە چېچىلىپ كەتتى. شەھەر خەلقى ئازلاپ قالدى. يېزا - سەھرالارمۇ ھوقۇشلارنىڭ ماكانىغا ئايلاندى. ئەگەر پۈتۈن خەلق باشقا جايلارغا چىقىپ كېتىۋەرسە ئۆزلىرى كىمگە پادىشاھلىق قىلىدىلا، يەر تېرىيدىغان دېھقان، مال باقىدىغان مالچى بولمىسا پۇقرالار نېمە

بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ، بىز نېمە يەيمىز، لەش-
كەرلەرنى نېمە بىلەن باقىمىز، دۆلەت خا-
دىملىرىنى نېمە بىلەن تەمىنلەيمىز؟ ھۈنەر-
ۋەنلەر، كاسىپلار، سودا - سېتىقچىلار بول-
مىسا تۇرمۇشنى قانداق ئۆتكۈزىمىز؟ پادى-
شاھ دېگەن ئۆزىدىن ئاۋۋالقى پادىشاھنىڭ
ئېسىل ئەنئەنىلىرىنى نەمۇنە قىلىپ، ناچار
تەرەپى بولسا ئىبرەت ئېلىپ، ئادالەت تا-
رازىسىنى چىڭ تۇتۇپ ھۆكۈمرانلىق قىلىشى
لازىمكى، ھەرگىزمۇ زالىملىقىنى، بەتقىلىقى-
لىقىنى دوست تۇتماسلىقى كېرەك. پادىشاھ-
نىڭ بۇرچى خەلقنى بەختىيار، يۇرتنى
ئاۋات، دۆلەتنى قۇدرەتلىك قىلىش. ۋەزىر-
نىڭ سۆزى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، ھېكىم
شاھنىڭ كۆزىدىن غەزەپ ئوتلىرى ئۇچقۇن-
لاپ، «بەس!» دەپ ۋەزىر ئەزەمگە خىتاب
قىپتۇ - دە، «جاللات!» دەپ توۋلاپتۇ. پا-
دىشاھ ئالدىدا دەرھال كۆزىدىن قىپ-
قىزىل قان قۇيۇلۇپ تۇرغان يەتتە جاللات
ھازىر بوپتۇ.

— بۇ «پىچاقتىن قورقمايدىغان قېرى
ھۆكۈز»نى ئېپچىقىپ كاللىسىنى كېسىپ
ئالدىمدا قويۇڭلار! - دەپ بۇيرۇق بېرىپتۇ
ھېكىم شاھ. جاللاتلار «خوپ» دەپ ۋەزىر
ئەزەمنى ئېلىپ مېڭىپتۇ. باشقا ۋەزىرلەر
قورقىنىدىن ئۈنى ئىچىگە چۈشۈپ كېتىپتۇ.
دەل شۇ چاغدا غايىبتىن: «توختا!» دېگەن
دەھشەتلىك بىر ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ. بۇ
ئاۋازدىن يەر تەۋرىگەندەك پۈتۈن ئوردا
لەرزىگە كەپتۇ. جاللاتلار تۇرغان جايىدا
جۇتتەك قېتىپ تۇرۇپ قاپتۇ، پادىشاھمۇ
ئالاقزادە بولۇپ كېتىپتۇ.

— ئەي پادىشاھ، ۋەزىر ئەزەم ساڭا
ياخشىلىق قىلىۋاتىدۇ. ياخشىلىققا يامانلىق
قىلما! - دېگەن سادا كەپتۇ يەنە غايىبتىن.

— ئەي غايىب كالام، ئۆزۈڭ كىمسەن،
ئادەممۇ، ھۆر - پەرىمۇ، جىن - شاياتۇنمۇ؟
ئۆزۈڭنى ئاشكارە قىل، دەرقەم سۆزلىشەي-
لى، - دەپتۇ ھېكىم شاھ ئۆزىنى سەل تۇتۇ-
ۋېلىپ لېكىن «نوچا»لىق غورۇرى بىلەن.

— مېنىڭ كىملىكىمنى ھامان بىلىپ
قالىسەن. ئاۋۋال ۋەزىر ئەزەمگە قىلغان
ناھەق ھۆكۈمىڭدىن قايت، نەسىھەتىمنى
ئاڭلىماي پۇشايماننى ئالارغا قاچا تاپال-
ماي قالىسەن! - دەپتۇ غايىب ئاۋاز.
ھېكىم شاھ ھېچنېمىنى پىسەنت قىلماي
قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىپتۇ. ئارقىدىنلا:

— «يىگىت سۆزىدىن يانماپتۇ، يولۋاس
ئىزىدىن» دېگەندەك، پادىشاھمۇ ھۆكۈمىدىن
قايتمايدۇ. ئەگەر ھۆكۈمىدىن قايتسا،
ئۇنىڭ سۆزى گال پىچاقتەك ئۆتمەس
بولۇپ قالىدۇ. شاھلار ئەمرىنىڭ يۇرۇشۇ-
كى ئۇنىڭ ئۆتكۈرلۈكىدە، بۇ ئۆتكۈرلۈك
بولسا شاھلارنىڭ بىر سۆزلۈكى، - دەپتۇ
ھېكىم شاھ.

— خاتا ھۆكۈمدىن ۋاز كەچكەن شاھ
ئادالەت ئەرشىدىن ئورۇن ئالغاندەك
بولىدۇ، ئىناۋىتى ئۆسىدۇ، تىلى ئۇزۇن
بولىدۇ، - دەپتۇ غايىب ئاۋاز.

— سەن بۇنداق بىمەنە سۆزلىرىڭنى دەر-
ياغا بېرىپ ئېقىن سۇغا ئېيت، ئېقىتىپ
كەتسۇن! - دەپتۇ ھېكىم شاھ. لېكىن شۇ
سۆزنى دېيىش بىلەنلا بېشى ئېغىرلىشىپ،
تەكپۇكاۋقىنى يوقىتىپ قويۇپتۇ. پادىشاھ
بېشىنى ئىككى قولى بىلەن چىڭ قامالاپ
تۇتقىنىچە تەختكە يۆلىنىپ قاپتۇ. ئۇنىڭ
بېشى ئاستا - ئاستا ئېشەكنىڭ بېشىغا
ئۆزگىرىپ، زۇۋانىمۇ تۇتۇلۇپ، تىلسىز
ھايۋانغا ئايلىنىپتۇ.

— ئەي ۋەزىرلەر، ئۇنى ئاۋۇ تام ئەي-
نەكنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىڭلار، ئۆز تۇرقىنى

قىنى كۆرۈپ باقسۇن! — دەپ ئىمدا كەپتۇ يەنە غايىپتىن. ۋەزىرلەر ھېكىم شاھنى چوڭ تام ئەينەكنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىپتۇ. ھېكىم شاھ ئەينەكتىن ئۆزىنىڭ ئېشەكباش بىر مەخلۇقتا ئايلىنىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، ئەينەك ئالدىدا ھوشىدىن كېتىپتۇ.

ئەسلىدە پادىشاھنىڭ ئانىسىنىڭ ئىلمىي سېھرى - ئىلمىي جادۇدىن خەۋىرى بار ئىكەن. ئەمما ئۇ توغرا نىيەتلىك، ئاق كۆڭۈل، تەقۋادار ئايال بولۇپ، كىشىلەرگە ھېچقانداق زىيىنى تەگمەيدىكەن. ئۇ، ئوغلىنىڭ قىلمىش - ئەتمىشلىرىنى خۇپىيانە كۆزىتىپ يۈرگەن ئىكەن. ئۇ، ھېكىمنىڭ خەلققە سېلىۋاتقان زۇلمى، زورلۇق - زومبۇلۇقىغا سەۋر - تاقەت قىلالماي تۇرغان پەيتتە، ھېكىمنىڭ ۋەزىر ئەزەمگە قىلغان ھېلىقى چېكىدىن ئېشىپ كەتكەن قانخورلۇق مۇئامىلىسى ئۇنى سۈكۈتنى قايرىپ قويۇشقا مەجبۇرلاپتۇ - دە، بايىقى غايىب سادالارنى ياڭراتقاندىن كېيىن ئوغلىنىڭ دىماللىقىغا ئەيۋەشكە كەلمەيدىغانلىقىنى بىلىپ، ئۇنى ئاشۇ تەقلىدكە كەلتۈرۈپ قويۇپتۇ.

— ئەي دۆلەت ئەركانلىرى، يۇرت مۆتىۋەرلىرى كۆردۈڭلارمۇ؟ ئىنسانىيەتچىلىكتىن چىققان كىشى ھايۋان بىلەن باراۋەر. پادىشاھنى خەلقنىڭ قانلىق كۆز يېشى، ئاھۇ - زارى تۇتتى، خۇدانىڭ غەزىپىگە ئۇچرىدى، بۇنىڭدىن ساۋاق ئېلىڭلار، — دەپتۇ غايىب ئاۋاز. ھەممە ئاكابىر - ئەشرەپلەر ياقىلىرىنى تۇتۇشۇپ، ئىستىغپار ئېيتىپ تەۋۋا قىلىشىپتۇ.

— ئەي جاللاتلار، ۋەزىر ئەزەمنى قويۇپ بېرىڭلار، ئۆزۈڭلار بۇ يەردىن يوقىلىڭلار! — دەپتۇ غايىب ئاۋاز. جاللاتلار ۋەزىر ئەزەمنى قويۇپ بېرىپ چىقىپ كېتىپتۇ.

— ئەي ۋەزىر ئەزەم، جانابلىرى ھازىردىن باشلاپ ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەيلا، — دەپتۇ يەنە غايىب ئاۋاز. ۋەزىر ئەزەم «خوپ» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ، غايىب ئاۋاز تىنىپتۇ. لېكىن ۋەزىر ئەزەم ھېچ ئىش بولمىغاندەك ئېشەكباش ھېكىم شاھنى ھوشىغا كەلتۈرۈپ، يۆلەپ ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ، يەنە تەختكە ئولتۇرغۇزۇپتۇ. ئاندىن ۋەزىرلەرگە قاراپ:

— ئەي ۋەزىر - ۋۇزىرالىرىم، سەركەردىلىرىم، ھېكىم شاھ ھەزرەتلىرى گەرچە بۇنداق ھالەتكە دۇچار بولغان بولسىمۇ، يەنىلا بىزنىڭ پادىشاھىمىز. چۈنكى جانابىي ئالىيلىرى بەخت قۇشىنىڭ قونۇشى بىلەن پادىشاھ بولغان. مەن ۋەكالىتەن ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈپ تۇرىمەن، — دەپتۇ. دەل شۇ چاغدا پادىشاھنىڭ ئانىسى كىرىپ كەپتۇ. ئۇ ئوغلىنى ئېشەكباش سۈرەتتە كۆرۈپ، تەئەججۈپلىنىپ ساراسىمىگە چۈشۈپ قالغاندەك قىياپەتتە تېڭىرقاپ تۇرۇپ قاپتۇ، ئاخىر تىلى گەپكە كەلمەيۋاتقاندەك دۇدۇقلىغان ھالدا:

— مەن بىر دەھشەتلىك ئاۋازنى ئاڭلاپ، نېمە ۋەقە يۈز بەرگەندۇ، دەپ كەلگەن ئىدىم، بۇ نېمە ئالامەت؟ — دەپتۇ. ۋەزىر ئەزەم ئەھۋالنى پادىشاھنىڭ ئانىسىغا سۆزلەپ بېرىپتۇ. شاھنىڭ ئانىسى ۋەزىر ئەزەمنىڭ بايانىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن:

— ھەركىم ئۆز تەزكىرىسىنى ئۆز قولى بىلەن يازىدۇ. «نېمە تېرىساڭ شۇنى ئالىسەن» دېگەننىڭ مانا مۇشۇ. مەن پۇقرالاردىن ئۇرغۇن ئەرز - شىكايەت خەتلىرىنى تاپشۇرۇۋالدىم. بۇ خەتلەردىن ئوغلۇمنىڭ سەتەمكار بولۇپ قالغانلىقىنى، دۆلەت خەزىنىسىنى ئەيش - ئىشرەت خىراجى

قىلدۇۋالغانلىقىنى، شاھلىقنى شەخسى ھالاۋەتنىڭ پۇرسىتى دەپ بىلىپ قىلمىغان ئەسكىلىكى قالمىغانلىقىنى، پۇقرالارنىڭ ئۇنىڭغا چىش - تىرنىقىغىچە ئۆچ بولۇپ كەتكەنلىكىنى بىلگەن ئىدىم. ئۇ قىلمىشلىرى يەتمىگەندەك بۈگۈن ھۆرمەتلىك دۆلەت ئاتىسى، بىگۇناھ ۋەزىر ئەزەمگە ھاقارەت قىپتۇ ۋە ئۇنى ناھەق ئۆلۈمگە بۇيرۇپتۇ. شۇڭا ئاللا ئۆز كارامىتى بىلەن بۇنى ئۆز قىلمىشىغا مۇۋاپىق زۇۋانسىز ھايۋان سۈرىتىگە كىرگۈزۈپ، ئۇنىڭ تەزكىرىسىگە «ھېكىم شاھ ئېشەكباش مەخلۇققا ئايلانغان» دېگەن بىر جۈملىنى يېزىپ قويۇپتۇ. بۇ بىر بىشارەت، ئەگەر ئوغلۇم توۋا قىلمىسا تېخىمۇ قاتتىق جازاغا ئۇچرايدىغانلىقىغا ئىشارەت. ئادەمنىڭ پۈتۈن ھاياتى سىناق ئۆتكىلى، - دەپتۇ - دە، ھېكىم شاھقا قاراپ، - ئوغلۇم، بۇ سىناقتىن ئوبدان ئۆت، ئۆتكۈزگەن گۇناھلىرىڭغا توۋا قىل، ئاللا مەغپىرەت قىلغاي، خەلق كەچۈرگەي، - دەپ كۆزىدىن ئېچىنىشلىق ياشلىرىنى ئاققۇزۇپ چىقىپ كېتىپتۇ.

ئېشەكباش ھېكىم شاھنى ۋەزىر - ۋۇزرالار ھەر كۈنى ئادەتتىكىدەك تەختكە ئولتۇرغۇزۇپ، ئۆزلىرى ئاۋۋالقىدەكلا ئىتائەتمەنلىك بىلەن ئۇنىڭغا سالام بېرىشنى تەرك قىلماپتۇ. ۋەزىر ئەزەم ئۇنىڭ يېنىدا تۇرۇپ دۆلەت ئىشلىرىغا رىياسەتچىلىك قىلىشنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. بۇنى كۆرگەن پادىشاھنىڭ ئانىسى «بۇلار نېمە دېگەن بىچارە، نېمە دېگەن سادda - ھە؟ بۇلار قورقۇپ كەتكەنلىكىدىن شۇنداق قىلامدىغاندۇ، ياكى قۇللۇق مەۋقەسى كۈچلۈكمىدۇ؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ، ۋەزىر ئەزەمنى چاقىرتىپ ئۇنىڭ بىلەن سۆھبەتلىشىپتۇ.

- بۇ ئېشەكباش پادىشاھنى يەنە نېمە ئۈچۈن تەختكە ئولتۇرغۇزۇۋالىسىلەر؟ - دەپ سوراپتۇ پادىشاھنىڭ ئانىسى ۋەزىر ئەزەمدىن.

- بۇ بىزنىڭ ئۇنىڭدىن قورققانلىقىمىزدىن ئەمەس، بەخت قۇشى ئەنئەنىسىنى ئۆزگەرتمىگەنلىكىمىزدىن بولۇۋاتىدۇ. ئۇ ھاياتلا بولىدىكەن مۇشۇ ئەنئەنە بويىچە ئۇنىڭ پادىشاھلىق ئورنى ئۆزگەرمەيدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن بىز پادىشاھىمىزنىڭ ياش، جەڭگەرلىكلىكىنى كۆزدە تۇتۇۋاتىمىز. شاھىمىز ئەسلىگە كېلىپ قالغىدەك بولسا، ھەقىقەتەن ياخشىلىققا قەدەم قويىدىغانلىقىغا ئىشەنچىمىز كامىل... - دەپتۇ ۋەزىر ئەزەم. پادىشاھنىڭ ئانىسى ۋەزىر ئەزەمنىڭ ئىشىنى ئەتراپلىق ئويلايدىغان دانىشمەنلىكىگە قايىل بولۇپ، كۆڭلىدە ئۇنىڭغا تەھسىن - ئاپىرىن ئوقۇپتۇ ھەمدە ئۆز كۆڭلىگە بىر ئىشنى پۈكۈپ قويۇپتۇ. ئۇ، ۋەزىر ئەزەمگە:

- ھۆرمەتلىك ۋەزىرى ئەزەم، جانابلىرى باشلىق دۆلەت ئەركانلىرىنىڭ «پادىشاھ سەھەتلىك تاپسا چوقۇم ياخشىلىققا قەدەم قويىدۇ» دېگەن ئۈمىدلىرىنىڭ بىر خىيال بولۇپ قالماسلىقىغا تىلەكداشمەن، ئەمما دۆلەتنىڭ ئىناۋىتىنى ساقلاش يۈزىسىدىن ئۇ ھايۋاننى تەختتىن قوغلاشنى تەكلىپ قىلىمەن، - دەپتۇ.

- بىزمۇ دۆلىتىمىزنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتى ۋە ئابرويىنى ھەممىدىن ئەلا بىلىمىز. مەن ۋەكالىتەن ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈشكە تۇتۇنغىنىمدىن بۇيان ئىشنى ئىلگىرىكى شاھىمىزنىڭ مەھەللە مەسلىھەتچىلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشتىن، ھازىرقى شاھىمىز تەيىنلىگەن يارىماس، بەد نىيەت زالىم ئەمەلدارلارنى مەنسەپتىن قالدۇرۇشتىن باشلىدىم. پۇقرالار قانداقتۇ بىر ئىللىقلىقنى سېزىۋاتىدۇ. ھازىر

ھەممە جايدا «پادىشاھىمىز ئىنسابقا كەپتۇ» دېگەندىن ئۆزگە نارازىلىق سادا يوق. ئۆزلىرى خاتىرجەم بولسىلا، شاھىمىز دۇچ كەلگەن بۇ ئىش قۇدۇققا چۆككەن تاشتەك جىممىدا ئۆتۈپ كېتىدۇ، — دەپتۇ ۋەزىر ئەزىم.

ئۇ، پادىشاھنىڭ ئانىسىنىڭ گەپ-سۆزلىرى پادىشاھ ھايۋان سۈرىتىگە كىرىپ قالغان كۈنى غايىبتىن كەلگەن نىدا بىلەن ئوخشاش مۇقامدا ئىكەنلىكىنى پەملەپ، كۆڭلىدە پادىشاھنى جازالىغان «خۇدا» دەل مۇشۇ ئايال دەپ جەزىملەشتۈرگەن ئىكەن. شۇڭا پادىشاھنىڭ ئەسلىگە كېلىدىغانلىقىغىمۇ شەك كەلتۈرمىگەن ئىكەن.

بىر كۈنى پادىشاھنىڭ ئانىسى ئۆز كۆڭلىگە پۈككەن پىلانى بويىچە ئەتىگەندە تەختىنىڭ كەينىگە يوشۇرۇنۇۋاپتۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ «ئىلمىي سېھرى» سىنىڭ كۈچى بىلەن كۆزگە كۆرۈنمەيدىكەن. ۋەزىرلەر ئېشەكباش ھېكىم شاھقا سالام بەرگىلى كىرىپ «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دېگەندە ھېكىم شاھ ئادىتى بويىچە جاۋاب سالام بەرگەندەك ئاغزىنى ئېچىپ ماكىلدىتىپتۇ. ئەمما بۇ قېتىم شاھنىڭ ئانىسى ئاۋازىنى خۇددى ھېكىم شاھنىڭ ئاۋازىدەك چىقىرىپ «ۋە ئەلەيكۇم ئەسسالام» دەپتۇ. ۋەزىرلەر بىر-بىرلىرىگە قارىشىپ ھەيرانۇ-ھەس بولۇشۇپ قاپتۇ. ھېكىم شاھ توختىماي گەپ قىلاغاندەك ئاغزىنى ماكىلدىتىشقا باشلاپتۇ. پادىشاھنىڭ ئانىسى ئۇنىڭ شۇ ئېغىز ھەرىكىتىگە ماسلاشتۇرۇپ:

— ھۆرمەتلىك ۋەزىرلىرىم، سەركەردىلىرىم، ھەممىلىرىگە ئايانكى، مەن پۇقرالارغا زالىملىق قىلغىنىم، تاپتىن چىققىنىم تۈپەيلى ئاللا مېنى جازالىدى، مەن ئۆتكۈزگەن جىنايەتلىرىمنى ۋە ئۇنىڭ قەبىھ ھەم ئېغىرلىقىنى تونۇپ يەتتىم. مەن گۇناھىمنى يۇيۇش ئۈچۈن ئۆزۈمگە تەئەللۇق بولغان بارلىق پۇل، مال-مۈلۈك، يەر-زېمىنلىرىمنى يوقسۇللارغا تەقسىم قىلىپ بېرىشنى، يايلاقتىكى قوي-كالىلارنى قان قىلىپ بىگۇناھ ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىڭ ئەرۋاھىغا نەزىر-چىراغ قىلىشنى، يەنە زىنداندىكى ناھەق قامىلىپ ياتقان مەھبۇسلارنى ئازاد قىلىشنى ھەم ئۇلارنى رازى قىلىشنى، شۇنىڭدەك خەزىنىمدىن مەلۇم مىقداردا ئالتۇن-كۈمۈش ئاجرىتىپ بۇزۇلغان كۆۋرۈك-يوللارنى ياساشنى، ئالۋاڭ-ياساق، باج-خىراج ئومۇمەن ھەر خىل سېلىقلارنى مۇۋاپىق ئېلىشنى قارار قىلدىم. كىمكى بۇ پەرمانغا خىلاپلىق قىلسا ياكى ئۆز نەپسىنى كۆزلىسە مەندىنمۇ بەتتەررەك ئاقىۋەتكە قالغۇسى. مەنمۇ ئەسلىمگە كەلگەندە ئۇنداق ئاچكۆزلەرنىڭ ئەدىپىنى بېرىمەن، بۇ ئىشلار ئادىللىق بىلەن بىجا كەلتۈرۈلسۇن! — دەپتۇ.

— مەرھەمەتلىك شاھىمىز، ئۆزلىرىگە بارەكاللا، بارىكاللا، پەرمانبەردارمىز، — دېيىشىپتۇ ۋەزىرلەر تەڭلا سۆيۈنۈشۈپ. پادىشاھنىڭ ئېيتقانلىرى ئورۇندىلىپتۇ. بىراق پادىشاھ ئېشەكباش پېتى تۇرۇۋېرىپتۇ. بىر كۈنى ۋەزىرلەر سالام-سەھەت ئادا قىلغاندىن كېيىن:

— شاھئالىيلىرى، پەرمانلىرىنى ئىجرا قىلدۇق — دەپ قىلغان ئىشلىرىدىن مەلۇمات بېرىشىپتۇ. بۇ كۈنلەردە شاھنىڭ ئانىسى ھەر كۈنى تەختنىڭ كەينىدە ھازىر بولۇپ تۇرىدىكەن. ۋەزىرلەر سۆزلىرىنى تۈگىتىش بىلەن ئېشەكباش ھېكىم ئاغزىنى ئېچىپتۇ:

— ۋەزىرلىرىم، ياخشى ئىشلارنى قىلدىڭلار، لېكىن ئادىل بولمىغان تەرەپلەر تېخى ئاز ئەمەستەك، قۇتقۇزۇشقا تېگىشلىك كىشىلەر تولۇق قۇتقۇزۇلمىغاندەك قىلىدۇ. مەسىلەن:

ئالايلۇق، سىلەر نۇرغۇن قوي، كالا، تۆگىلەرنى سويۇپ، تاغار - تاغار گۈرۈچلەرنى دەملەپ نەزىر - چىراغ قىلدۇق دەۋاتىسىلەر. لېكىن نەزىر ئېشىنى كىمگە بەردىڭلار؟ مېنىڭچە ئۇنى يەنىلا خەجلىگىلى پۇلى بار، كىيگىلى كىيىمى بار، يېگىلى ئاشلىقى بار، توقتۇزى تەللەر تويماس قارنىغا دەم تارتىپ كەتتى. پۇلى يوق، يەيدىغىنى يوق، كىيىم - كېچىكى يوق نامراتلار نەزىر ئېشىدىنمۇ، قۇتقۇزۇش ئەشيالىرىدىنمۇ كۆتكىنىمدەك بەھرىمەن بولالمىدى. قىسقىسى بۇ ئىشلار ھەق جايىغا قارار تاپمىدى. يەنە كېلىپ يېقىندىكىنى ئاندا - ساندا كۆردۈڭلار، يىراقتىكىنى ئىزلىمىدىڭلار...

— خوش شاھىم، بىز بەلكىم بۇنداق سەۋەنلىكلەردىن خالىي بولالمىغاندۇرمىز. بۇ ھەزرەت ئالىيلىرىنىڭ قەلب كۆزىدىن قېچىپ قۇتۇلالماپتۇ. ھازىردىن باشلاپ بۇ ئېيتقانلىرىنى ئورۇندايلى، — دەپ ئورۇنلىرىدىن قوزغىلىپتۇ ۋەزىرلەر. ئۇلار شەھەر - يېزىلارنىڭ بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىدىن تارتىپ تاغدىكى مالچى، جاڭگالدىكى ئوتۇنچى، دەريادىكى بېلىقچىلارغىچە زىيارەت قىلىشىپ، قۇتقۇزۇشقا تېگىشلىكلەرنى تېپىپ قۇتقۇزۇپتۇ.

— شاھى ئالىيلىرى، تەلەپلىرىنى ئورۇنلىدۇق. ئىنشائاللا ئەكسىلىرىگە كەلگەيلا، — دېيىشىپتۇ ۋەزىرلەر قىلغان ئىشلىرىدىن پادىشاھقا مەلۇمات بەرگەندىن كېيىن.

— ھەي قەدىرلىك ۋەزىرلىرىم، — دەپتۇ ئېشەكباش پادىشاھنىڭ ئېغىز ھەرىكىتىگە ماسلاشتۇرۇپ پادىشاھنىڭ ئانىسى، — مەن خەزىنىنى پەس ئارزۇ - ھەۋەسلەر ئۈچۈن بۇزۇپ چاچتىم، دۆلەت ۋە پۇقرالارغا بىھېساب زىيان كەلتۈردۈم. مەن بۇ قەرزىمنى ئۆمۈرۋايەت تۆلەپ كېتەلمەسلىكىم مۇمكىن. ئەمما مەن بۇندىن كېيىن دۆلەتنىڭ بىر تىيىن پۇلىنى شەخسىيىتىم ئۈچۈن ئىشلەتمەيمەن. خەزىنە خەلقنىڭ پاراۋانلىقى، مەملىكەتنىڭ گۈللىنىشى، قۇدرەت تېپىشى ئۈچۈن تەسەررۇپ قىلىنىشى لازىم. بۇنىڭ ئۈچۈن بىز ئالدى بىلەن شەھەر - يېزىلاردا تۈرلۈك مەكتەپ، مەدرىسە - دارىلئولۇملارنى تەسىس قىلىشىمىز، ئىلىم - بىلىم ئەھلىيلىرىنى، ئۆلىما - ئالىملارنى يېتىلدۈرۈشىمىز لازىم. مەرىپەت - گۈللىنىش، قۇدرەت تېپىشنىڭ ئانىسى. يەنە شۇنىمۇ قەيت قىلىپ ئۆتەيكى، ئىگە - چاقىسىز قېرى - چۈرىلەرنى، يېتىم - يېسىرلارنى، نامراتلارنى بىر قېتىملا تويغۇزۇش، كىيىندۈرۈش بىلەن ئىش پۈتمەيدۇ. خەيرىيەت ئىشلىرىنى ئوبدان يولغا قويۇپ، ئۇلارنى تۇرمۇش تەھلىكىسىدىن ئۆمۈر بويى نىجاد تاپتۇرىدىغان دارىلئاجىزىنلارنى، ئۇلارنىڭ بالىلىرىنىۋە يېتىم - يېتىمەلەرنى تاماق، ياتاق، كىيىم - كېچەك، دەپتەر - قەلەم بىلەن تەمىنلەپ ئوقۇتىدىغان دارىلئېيتاملارنى قۇرۇشىمىز، ئىشسىزلارنى ھۈنەر - كەسىپ ئورۇنلىرىغا جايلاشتۇرۇپ، ئۇلارغا تىرىكچىلىك قىلىش يولىنى ئېچىپ بېرىشىمىز، ئاجىز، مېيىپلارنى ھەقسىز داۋالايدىغان شىپاخانىلارنى بەرپا قىلىپ، ئەزرا ئىلنى ئۇلارنىڭ جېنىغا خالىغانچە چاڭگال سالالمايدىغان قىلىپ قويۇشىمىز، ئۆي-ماكانى يوقلارغا ئولتۇراق جايلارنى بىنا قىلىپ بېرىشىمىز، مانا شۇنداق قىلىپ ئېلىمىزنى بىرمۇ ساۋاتسىزى يوق، تەييار تاپ، ئىشسىزى يوق، سائىل، ئوغرى - يالغاندىن خالىي، خەلقىنىڭ ھاياتى، مال - مۈلكى كاپالەتكە، جەمئىيىتى خاتىرجەملىككە ئىگە، تۇرمۇشى پاراۋان، ھەممە

ئىشى روناق تاپقان پاك - ساپ مەملىكەتكە ئايلاندۇرۇشىمىز لازىم، - دەپتۇ.

ۋەزىرلەر بىردەك:

- شاھىمىز، جانابى ئالىيلىرىغا رەھمەت، ئۇممەتلىك رەھمەت، - دېيىشىپتۇ. ئۇلار يەنە بىر يېڭى جەڭگە ئاتلىنىپتۇ.

پادىشاھنىڭ ئانىسى ۋەزىر ئەزەمدىن شاھنىڭ بۇ «يېڭى پەرمانى»نى ئاڭلاپ تولىمۇ شادلانغانلىقىنى بىلدۈرۈپتۇ.

- مەن شۇنىڭغا ھەيرانمەنكى، - دەپتۇ ۋەزىر ئەزەم سۆزلەۋېتىپ، - شاھىمىز پەقەت مۇشۇنداق سۆزلەرنى قىلغاندا ۋە شۇنىڭغا ئائىت پەرمان بەرگەن چاغدىلا زوۋانغا كېلىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە تىلىدىن قالىدۇ.

- جانابىي ۋەزىر ئەزەم، ئۇنداق بولسا، ئوغلۇم ئەمدى ئىستىقامەتخانىدا ئېھتىكاپتا ئولتۇرسا بولغىدەك. شۇنداق قىلغاندا گۇناھتىن ساقىت بولۇپ، نەسلىگە كېلىشى تېزلىشىدىغاندەك قىلىدۇ، - دەپتۇ پادىشاھنىڭ ئانىسى.

ۋەزىر ئەزەم بۇ مەسلىھەتنى ئورۇنلۇق بىلىپ، شۇ كۈنىلا ئېشەكباش ھېكىم شاھنى ئۆز خانىسىغا ئېھتىكاپتا ئولتۇرۇشقا ئەكىرىپ قويۇپتۇ. ئۇنىڭ خىزمىتىگە خاس بىر مەھرەم تەيىن قىپتۇ. بۇ جايغا ئاشۇ مەھرەمدىن باشقا ھېچكىم كىرەلمەيدىكەن. پادىشاھمۇ سىرتقا چىقالمايدىكەن. پادىشاھنىڭ ئانىسى بىلەن ۋەزىر ئەزەم ئۇنى پات - پات يوقلاپ تۇرىدىكەن.

بىر كۈنى پادىشاھنىڭ ئانىسى سىرتقا چىقىپ ئەھۋالنى كۆزدىن كەچۈرۈپتۇ. ئۇ، شەھەر خەلقىنىڭ مەڭزىدە كۈلكە ئويناپ، كۆزلىرىدىن نۇر يېغىپ تۇرغانلىقىنى، شەھەر يېڭى قىياپەتكە كىرىپ رەستە - بازارلار ئاۋاتلىشىپ، يېمەك - ئىچمەك تۆكمە بولۇپ، مەمۇرچىلىق ھۆكۈم سۈرۈۋاتقانلىقىنى، مەردىپەت ئىشلىرىنىڭ جۇش ئۇرغانلىقىنى كۆرۈپتۇ. چىرايى تۇرۇلگەن، غەمگە چۆمۈلگەن، جۇل - جۇل كىيىنگەن، «ھەق دوست» دەپ ئالقىنىنى ئېچىپ ئۆتكەن كەچكەنگە قاراپ تەلمۈرۈپ ئولتۇرغان بىرەر ئادەمنى چېلىقتۇرمىغان پادىشاھنىڭ ئانىسى گويا بۇلۇتنى سۈرۈپ چىققان قۇياش ھەممە جايغا تەكشى نۇر چاچقاندەك يارقىنلىغان بۇنداق مەنزىرىدىن رازى بولۇپ ئوردىغا قايتىپتۇ. بۇ چاغ پادىشاھنى ئىستىقامەت ئۆيىگە ئەكىرىپ قويۇلغىنىغا ئۈچ يىلدىن ئاشقان ۋاقىت ئىكەن. شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە پادىشاھنىڭ ئانىسى ئوغلىنى يوقلاپ كىرسە ھېكىم ئېشەكباش كۆزىدىن لۆم - لۆم ياش تۆكۈپ، قولىنى دۇئاغا كۆتۈرۈپ ئولتۇرغىدەك. بۇنى كۆرگەن ئانا كۆڭلىدە: «پۇقرالار ئازادلىققا چىققىلى ئۈچ يىلدىن ئاشتى. سەرگەردان بولۇپ ياقا يۇرتلارغا چىقىپ كەتكەنلەرمۇ قايتىپ كەپتۇ. ئوغلۇممۇ قىلمىشىغا توۋا قىلغاندەك تۇرىدۇ. ئەمدى بۇنىمۇ نەسلىگە كەلتۈرەي» دەپ ئويلاپتۇ - دە، كېچىسى ئوغلىمۇ، مەھرەممۇ شېرىن ئۇيقۇغا كەتكەن چاغدا، تۇيدۇرماي ئوغلىنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ، ئەپسۇن سۈيىنى ئوغلىنىڭ بېشىغا چېچىۋېتىپ قايتىپ كېتىپتۇ. بىر ئازدىن كېيىن ھېكىم شاھ قاتتىق چۈشكۈرۈپ چۆچۈپ ئويغىنىپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭغا بېشى يەڭگىللىشىپ قالغاندەك سېزىلىپتۇ. ئۇ دەرھال ئەينەككە قارىسا ئەسلى قىياپىتىدە تۇرغىدەك. بۇنى كۆرۈپ خۇشاللىقىدا يۈگۈرگەنچە ئانىسىنىڭ خاس خانىسىغا بېرىپ ئىشىكنى قېقىپتۇ.

ئانىسى چىقىپ ئىشىكنى ئېچىۋېتىپتۇ، ئۇ
ئوغلىنى ئەسلى سىياقىدا كۆرۈپ ھەيران
قالغان قىياپەتتە:

— ئوغلۇم، بۇ ئوڭۇمۇ - چۈشۈمۇ؟ —
دەپتۇ.

— جېنىم ئانا، بۇ چۈش ئەمەس، ئوڭى-
مىز، — دەپتۇ ھېكىم شاھ ئانىسىنىڭ پۇتىنى
قۇچاقلاپ تۇرۇپ. ئانا ئوغلىنى يۆلەپ تۇر-
غۇزۇپ باغرىغا بېسىپتۇ، ئۆپكە باشلاپتۇ.

— بالام، قانداقچە ئەسلىڭگە كېلىپ
قالدىڭ، كىم ئەسلىڭگە كەلتۈردى؟ دەپ
سوراپتۇ ئانا كۆزىدىن خۇشاللىق ياشلىرىنى
تۆكۈپ تۇرۇپ.

— ئانا، مەن ئۇخلاۋېتىپ بىر چۈش
كۆردۈم. چۈشۈمدە ئەسلى قىياپىتىم
بويىچە بىر توپ ياساۋۇللارنىڭ
قورۇقچىلىقىدا شەھەرنى ئايلىنىپ يۈرگەندەك-
مەن. بىر يەرگە بارغاندا خوتۇن-قىزلارنى
قوي بوغۇزلىغاندەك بوغۇزلاۋاتقان ئادەملەر-
نىڭ ئۈستىدىن چۈشۈپ، قالدىم - دە، — ھەي
لەنىتىلەر، نېمە قىلىشىۋاتىسەن؟! دەپ ۋارقى-
رىدىم. ئۇلار: «بىزنى مۇشۇنداق قىلىشقا مەج-
بۇرلىغان سەن! زورغۇنلىغان خوتۇن-قىزلا-
رىمىزنى بۇلىغىدىڭ، ئەمدى بۇلارنى بوغۇز-
لاپ تاشلىمىساق سېنىڭ ئىپلاس قولۇڭ بۇ-
لارغىمۇ سوزۇلىدۇ» دەپ تەپتارتماستىن ماڭا
ھۆرپىيىشتى. مەن ياساۋۇللىرىمغا: «بۇ قا-
تىللارنى تۇتۇڭلار، كاللىسىنى ئېلىڭلار!»
دەپ ئەمىر قىلدىم. ئەمما شۇئان بېشىم قان-
داقتۇر بىر ھايۋاننىڭ بېشىغا ئۆزگىرىپ،
زۇۋانىم تۇتۇلۇپ، تىلسىز بولۇپ قالدىم. لې-
كىن پەيلىمدىن يانماي قورۇقچىلىرىمغا ھېلى-
قى ئادەملەرنى ئۇجۇقتۇرۇش ئۈچۈن قولۇم
بىلەن ئىشارەت قىلدىم. بىراق شۇنداق قىلى-
شىم بىلەن تەڭ پۈتۈن بەدىنىم سىرقىراپ
تۆت پۇتلۇق بىر قاۋان سۈرىتىگە كىرىپ قال-
دىم. بايىقى كىشىلەر «ئۇر! چاپ!» دەپ چۇقان
سېلىشىپ ماڭا قاراپ ئوقتەك ئېتىلدى. لېكى-

كەلدىم ئۆز جېنىمنى قۇتقۇزۇش بىلەن بو-
لۇپ، ھەرتەرەپكە تېرىقتەك چېچىلىپ تېرىپې-
رەن بولۇپ كەتتى. ھەممىمىز ئۇر-ئۇر غاقال-
غان چاشقاندەك كىرىۋېلىشقا كامار ئىزلەپ
ئۇدۇل كەلگەن جايغا بېشىمىزنى تىقاتتۇق،
ئەمما تۇمشۇقىمىزغا يەيتتۇق. مەن سۈرۈلۈپ
يۈرۈپ بىر تامنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالدىم-
دە، ئىرغىپ تام ئۈستىگە چىقىپ، ئېرىقى تە-
رەپكە سەكرەپ چۈشۈپ شەھەر سىرتىغا قاراپ
قاچتىم. قاچا - قاچا بىر جاڭگالغا بېرىپ
توقايزارلىققا كىرىپ قالدىم. چاتقاللار پۇ-
تۇمغا سېلىنغان كىشەندەك بىر چامدام مېڭى-
شىمغىمۇ ئىمكانىيەت بەرمىدى. ئارقامدىن
قوغلاپ كەلگەنلەر چاتقالغا ئوت قويۇپ مېنى
كۆيدۈرۈۋەتمەكچى بولۇپ تۇرغاندا، ئاسمان-
دىن چۈشكەندەك ئالدىمدا ۋەزىر ئەزىم پەيدا
بولۇپ قالدى. ئۇ كۆپچىلىككە: «توختاڭلار،
ئوت قويماڭلار» دەپ ئۇلارنى ئوت قويۇشتىن
توختاتتى. ئاندىن: «سىلەر قايتىڭلار، پادى-
شاھقا ئۆزىمىز چارە كۆرىمىز» دېدى. خالايىق
قايتتى. ۋەزىر ئەزىم مېنى چاتقاللىقتىن ئېلىپ
چىقىپ، قۇلىقىمدىن تۇتۇپ يېتىلەپ ماڭدى. بىر
يەرگە بارغاندا سۈيى سۈزۈك ئېقىۋاتقان بىر
ئۆستەڭگە چىقىپ قالدۇق. ۋەزىر ئەزىم مېنى
ئۆستەڭگە چۈشۈرۈپ پۈتۈن ئەزايىمنى يۇدى.
شۇ چاغدا نېمىشقىدۇر بەدىنىم قاتتىق ئاغ-
رىپ كەتتى، مەن ئاغرىققا چىدىيالماي ئۆ-
زۈمنى قىرغاققا ئاتتىم-دە، ئويغىنىپ كەتتىم.
قارىسام، ئەسلىمگە كېلىپ قاپتىمەن، — دەپتۇ
پادىشاھ.

— بالام، چۈشۈڭدە ھەقىقىي ئەھۋالنى كۆ-
رۈپسەن. سەن بىر ئاددىي ئادەم ئىدىڭ، بېشىڭ-
غا بەخت قۇشى قونۇپ پادىشاھ بولدۇڭ. لې-
كىن بەختىڭنى ئاياغ ئاستى، تەختىڭنى قارا
باستى قىلدىڭ. خەلقىنى ئەزدىڭ، زورغۇنلى-
غان بىگۇناھ كىشىلەرنىڭ جېنىغا زامىن بول-
دۇڭ، شۇڭا ئاللانىڭ قەھرى-غەزىپىگە، پۇق-
رالارنىڭ لەنەت - نەپرىتىگە ئۇچراپ، بىر
بىزارى بولۇپ قالدىڭ. بەخت قۇشى قونغان

بېشىڭ ئېشەككىنىڭ بېشىغا ئايلاندى. ئەمما
خەلق پادىشاھىمىز ياش، ئازمايدىغان ئادەم
يوق، شاھىمىز بىر كۈنى ھامان ھوشىنى تا-
پار، تووا قىلىپ ياخشى ئادەمگە ئايلىنار...
دەپ يەنىلا ساڭا ئۈمىد باغلىدى. ۋەزىرئەزەم
باشلىق دۆلەت ئەركانلىرى نۇرغۇن ساۋاب-
لىق ئىشلارنى قىلدى، - دەپ بولۇپ ئۆتكەن
ئىشلارنى بايان قىلىپ بېرىپتۇ ئانىسى ھەم-
دە ئىلگىرىكى پادىشاھنىڭ ياخشى خىسلىتى
ۋە ئادالىتىگە ۋارىسلىق قىل، خەلقتىن ئاي-
رىلما، خەلق ياشناپ تۇرغان بىر بوستان،
ئۇنى قۇرۇتساڭ دۆلەت بولۇر گۆرىستان...-
دەپ نەسىھەت قىپتۇ. پادىشاھ يامان قىلمىش-
ئەتمىشلىرىگە پۇشايمان قىلغانلىقىنى بىلدۈ-
رۈپ ئانىسىنىڭ ئايىغىغا يىقىلىپتۇ. ئانىسى:
سەن ۋەزىر ئەزەم باشلىق ئوردا ئەھلىدىن،
پۈتۈن مەملىكەت خەلقىدىن كەچۈرۈم سورا،
خەلق گۇناھىڭدىن ئۆتسە، ئاللامۇ گۇناھىڭ-
نى كەچۈرگەي، - دەپتۇ.

شۇ چاغدا تاڭ ئېتىپتۇ. پادىشاھ تاھارەت
ئېلىش ئۈچۈن ئاپتۇۋىنى كۆتۈرۈپ سىرت-
قا چىقىپتۇ. شۇ پەيتتە ئۇنىڭ مەھرەمى ئوي-
غىنىپ قارىسا ئېشەكباش شاھ ئورنىدا كۆ-
رۈنمەيتۇ. ئۇ پادىشاھنى ئىزلەپ ئۇيان يۈگۈ-
رۈپ، بۇيان يۈگۈرۈپ پادىشاھنىڭ ئانىسى-
نىڭ قەسرىگە بېرىپ قاپتۇ. قارىسا ھېكىم
ئېشەكباش ئەسلى ئادەم سىياقىدا تاھارەت
ئېلىۋاتقىدەك. مەھرەم بۇ نېمە ئالامەت؟ -
دەپ ھاڭ - تاڭ بولۇپ تۇرۇپ قاپتۇ. شۇ
چاغدا ھېكىم شاھ تاھارەت ئېلىپ بولۇپ ئا-
نىسىنىڭ ھوجرىسىغا كىرىپ كېتىپتۇ. خۇددى
ئۇيقۇدىن ئويغانغاندەك بولغان مەھرەم ئۇچ-
قاندەك بېرىپ كۆرگەن ئەھۋالنى ۋەزىر ئە-
زەمگە خەۋەر قىپتۇ. ۋەزىر ئەزەم دەرھال پا-
دىشاھنىڭ ئانىسىنىڭ ئۆيىگە كەپتۇ. قارىسا،
ھېكىم شاھ جايىنماز ئۈستىدە دۇئاغا قول كۆ-
تۈرۈپ، ئاللادىن گۇناھىنى تىلەپ، مۇناجات
ئوقۇپ ئولتۇرغىدەك. ئۇ دۇئادىن فارىغ بول-
غاندىن كېيىن ۋەزىر ئەزەمگە ئۆزىنى ئې-
تىپ: «مېنى ئەپۇ قىلغايسىز ئاتا» دەپ يىغ-
لاپ كېتىپتۇ. ۋەزىر ئەزەم ئۇنىڭ ئەسلىگە
قايتقانلىقىنى مۇبارەكلەپتۇ ھەمدە ئۇنىڭ بې-
شىنى ئاتىلارچە سىلاپ تۇرۇپ:

- شاھىم، گۇناھىڭىزغا ھەقىقى تووا قىل-
غان بولسىڭىزلا بولىدى، - دەپ ئۇنى ئېلىپ
چىقىپ ئۆز تەختىگە ئولتۇرغۇزۇپتۇ. ئاندىن
پۈتۈن شەھەر خەلقىنى شاھلىق مەيدانىغا يى-
غىپ، ھېكىم شاھنى ۋەزىرلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا
ئاۋام پۇقرالارنىڭ ئالدىغا ئېلىپ چىقىپتۇ.
ھېكىم شاھ پۈتۈن مەملىكەت خەلقىدىن كە-
چۈرۈم سوراپتۇ. پۇقرالار ئۇنىڭ ئىلگىرى
قىلغان يامانلىقلىرىنى تىلغا ئالماي، كېيىن-
كى ياخشى ئىشلىرى ئۈچۈن ئۇنىڭغا مىننەت-
دارلىق بىلدۈرۈشۈپتۇ. شۇنىدىن كېيىن ئۇ
ياخشىلىقلارنى ئەۋج ئالدۇرۇپ، ۋەزىر ئەزەم-
نى ئۇستاز تۇتۇپ، ھەقىقىي خەلقپەرۋەر، ئادىل
پادىشاھ بولۇپ ئۆتۈپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: سائادەتخان روزى،
قەلەمگە ئالغۇچى: نەجمىددىن سىدىق

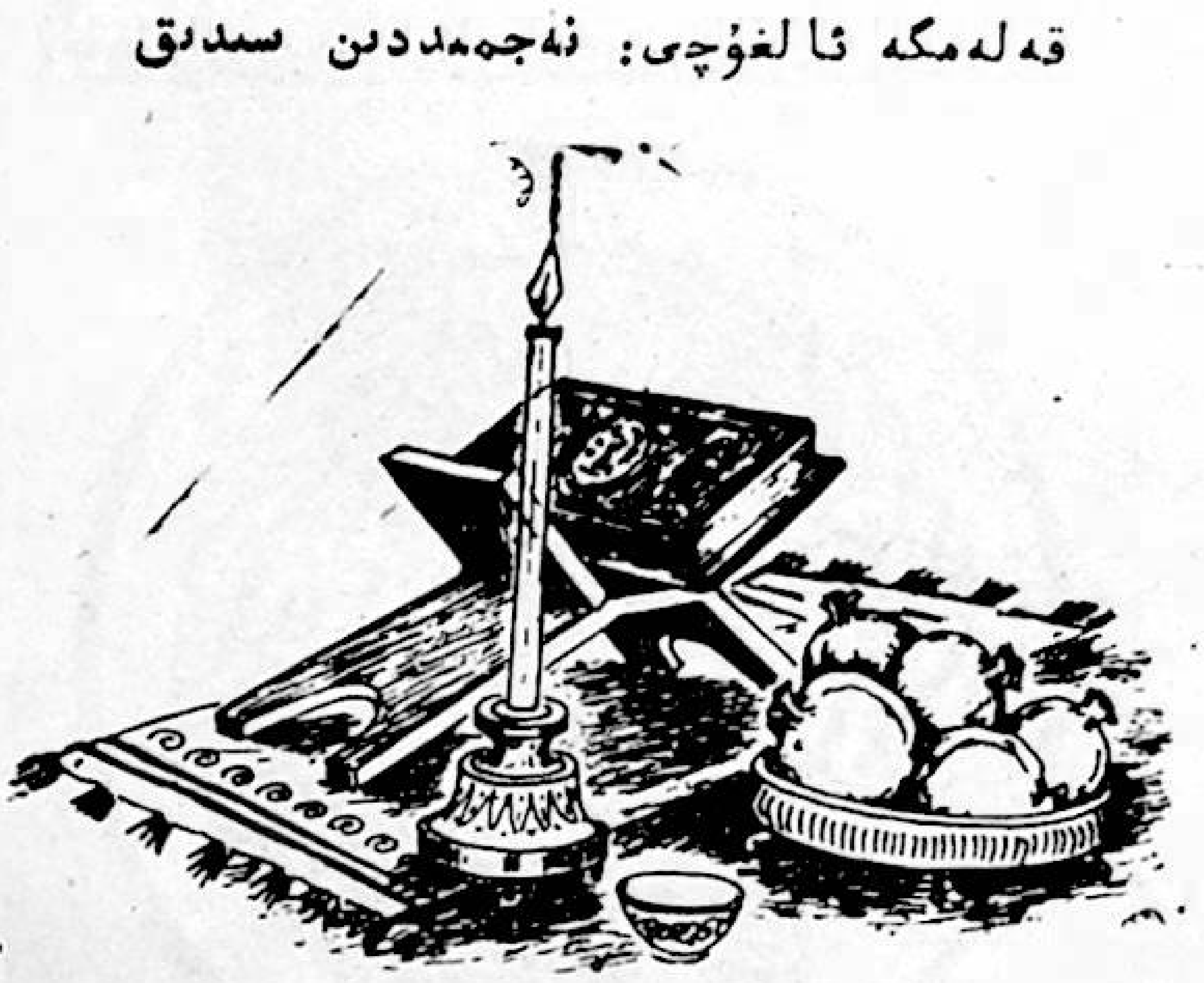

خۇسۇسىي خەتتات تۇرسۇن قۇربانى يازغان

ئەنئەنە   جۇرى قادىر فوتوسى

《新疆文化》 综合性文学双月刊（维吾尔文） سنجاڭ مەدەنىيىتى» (قوش ئايلىق ئومۇمىي ئەدەبىي ژۇرنال) 1991 - يىل 1 - سان

编辑：《新疆文化》编辑部・出版：新疆维吾尔自治区群众艺术馆・印刷：《新疆日报》印刷厂・发行：乌鲁木齐市邮局・订阅：各地邮局（所）・

نجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى ئەھرىر بۆلۈمى تۈزدى. ش تو ئا ر ئاممىۋى سەنئەت
ى نەشر قىلدى. «شىنجاڭ گېزىتى» باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى. ئۈرۈمچى شەھەرلىك
چتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلدۇ. جايلاردىكى پوچتىخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ.

国内统一刊号：CN 65－1073／I
本刊代号：58－22　定价：伍角

لكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى: CN 65 - 1073/I
ەت نومۇرى: 22 - 58. باھاسى 0.50 يۈەن

چەت ئەل رەسسملىرىدىن نامۇنىلەر

بۆرىگە مىنگەن شاھزادە ئىۋان (ماي بوياق) M • B ۋاسنىتسوۋ سىزغان (روسىيە)